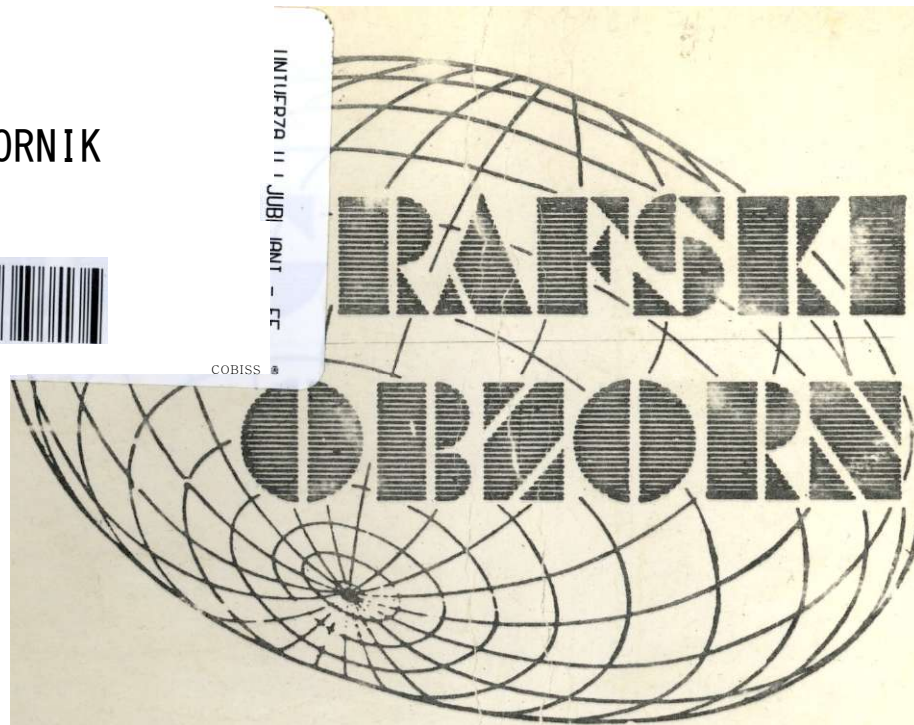

OK - Geografija
III
B 21
GEO6R. OBZORNIK

Leto XX
Štev. 3-4

Ljubljana
1973

Vsebina te številke je posvečena zamejski Sloveniji

VSEBINA

Stran

ČLANKI

Uvodna beseda

V/Vladimir Klemenčič, Sodobni socialnogeografski problemi Slovencev na Koroškem (2 karti, 1 slika).....	2
/ Ludvik Olcs, Slovensko Porabje (2 sliki).....	15
v/Frane Mljač, Nekaj družbenogeografskih podatkov o Kanalski dolini	21
lentin Birtič, Duhovnik v obrambi slovenstva v Beneški Sloveniji	27
Jzidor Predan, Gospodarski in kulturno-prcsvetni položaj v Beneški Sloveniji	33
V/Rado Bednarik, Oblike, razvoj in sedanje stanje izseljevanja iz slovenskih primorskih krajev (1 slika).....	38
W/Samo Pahor, Tržaški Slovenci	45

SLIKA NA NASLOVNI STRANI

Ovčja ves v Kanalski dolini 807 m

/to •
v 'i
: iNvnann » 5
• 3j.31.-uw*
i. sMSiOZOnt^

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, Dušan Kompare, Milan Vreča

Urednik Mara Radinja, Ljubljana, Grintovška 1. Upravnik Cita Marjetič

Gradivo za to številko je zbral in pripravil Vladimir Klemenčič s sodelavci

Za člane GDS je letna naročnina 16 dinarjev, za nečlane in ustanove 20 dinarjev. Naročajte in plačujte na naslov: "Geografski obzornik", Ljubljana, Aškerčeva cesta 12, št.v. tek. rač. 50101-678-48839

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami
GO izhaja s finančno pomočjo kulturne skupnosti Slovenije
Tiskal: Zavod SRS za statistiko v Ljubljani

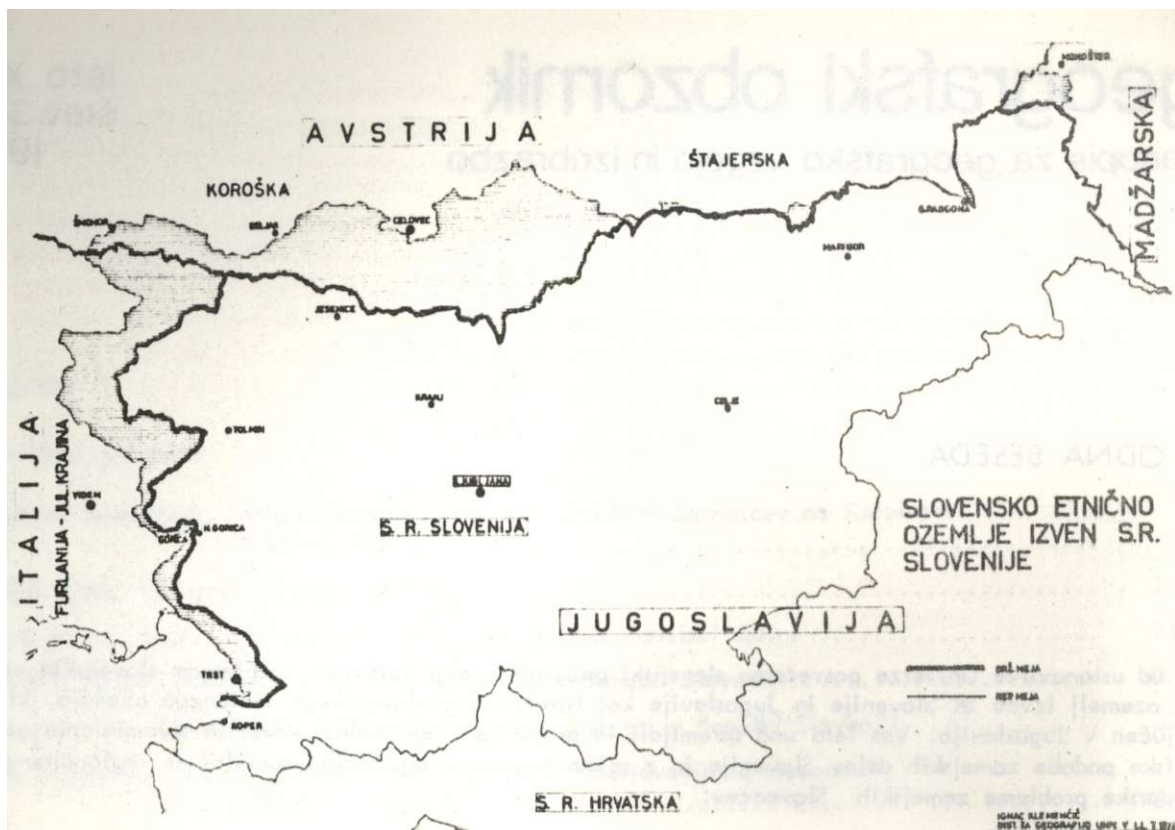
UVODNA BESEDA

Že od ustanovitve Univerze posvečamo slovenski geografiji enako pozornost problemom slovenskih etničnih ozemelj izven SR Slovenije in Jugoslavije kot tistemu delu slovenskega etničnega ozemlja, ki je vključen v Jugoslavijo. Vsa leta smo spremljali in proučevali regionalni razvoj in spreminjanje geografske podobe zamejskih delov Slovenije in z njima povezane regionalno-socialne in regionalno-gospodarske probleme zamejskih Slovencev. *

Ker doživljajo slovenska etnična ozemlja v Italiji, Avstriji in na Madžarskem hitro preobrazbo, slovensko prebivalstvo pa proces prestrukturiranja iz agrarne v industrijsko družbo, smo se v septembru leta 1969 odločili za organizacijo posebnega enodnevnega simpozija o zamejski Sloveniji in o zamejskih Slovencih v okviru zborovanja slovenskih geografov na Ravnah na Koroškem.

Na tem zborovanju, ki je bilo povezano z ekskurzijo na Koroško, so bili prebrani referati, ki so obravnavali geografsko problematiko večine področij zamejske Slovenije.

V zaključni resoluciji zborovanja slovenskih geografov smo se odločili, da bomo v bodoče sistematičneje delali na področju problematike zamejskih Slovencev, da bomo prirejali predavanja o tej problematiki ter ekskurzije v zamejske kraje v Italiji, Avstriji in na Madžarskem ter izdali posebno publikacijo o zamejski Sloveniji. Z izdajo te publikacije ter s širše zasnovanim raziskovalnim delom, s prirejanjem poletnih geografskih šol za slovenske študente iz zamejstva, na katerih jih seznanjamo z modernimi metodami socialno-geografskega proučevanja nacionalno mešanih ozemelj, z organiziranjem mladinskega geografskega raziskovalnega tabora v okviru gibanja "Znanost mladini" v Prekmurju, s predavanji v podružnicah Geografskega društva SRS in na Geografskem inštitutu v Beogradu ter na seminarjih za učitelje geografije smo geografi izpolnili prvi del svojega programa, ki pomeni temelj za širše zasnovano delo slovenskih geografov v zvezi z zamejsko Slovenijo in zamejskimi Slovenci.

Vladimir Klemenčič

SODOBNI SOCIALNOGEOGRAFSKI PROBLEMI SLOVENCEV NA KOROŠKEM

UVOD

Po prvi svetovni vojni in po razpadu Avstroogrške so na njenem območju nastale majhne nacionalne države. Politične meje novo nastalih držav v večini primerov niso identične z območji narodnih skupnosti. Nekateri bolj ali manj obsežni deli posameznih narodov so pripadli drugim državam. To je pomenilo tudi pričetek oblikovanja specifičnih jezikovnih območij, ki so v petdesetih letih zaradi pritiska večinskih narodov postala nacionalno mešana ozemlja. Na teh ozemljih so bile narodne manjšine v nekaterih razdobjih manj, v drugih pa bolj izpostavljene raznarodovalnim pritiskom, ker sta ostali uprava in gospodarstvo pač v rokah večinskega naroda.

Ob nastanku nacionalnih držav v Srednji Evropi so bile le-te zvečine gospodarsko slabše razvite. Njihova ekonomija je bila avtarkična. Obmejna področja, ki so poseljena z narodnimi manjšinami, so bila gospodarsko zapostavljena. Zaradi obrobne lege so bila ta področja vse do drugega desetletja po drugi svetovni vojni pri vlaganjih v gospodarstvo zapostavljena. Avtohtono prebivalstvo se je moralo izseljevati, število pripadnikov narodnih manjšin se je pričelo manjšati.

Nova upravopolitična razdelitev po prvi svetovni vojni je posebej močno prizadela Slovence, saj so ostali posamezni deli slovenskega etničnega ozemlja in prebivalstva v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, kjer je bilo slovensko prebivalstvo ponekod bolj, ponekod manj izpostavljeno raznarodovanju. Raznarodovalni proces poteka vzporedno z razkrojem klasične agrarne in z oblikovanjem industrijske družbe. Odstotek kmečkega prebivalstva, ki je na teh področjih še po prvi svetovni vojni močno pre-

vladoval, je pričel v zadnjem desetletju zaradi gospodarskega napredka nazadovati (1).

Obmejna področja sta zajeli industrializacija in turizem. Gospodarski napredek je povezan z razvojem prometa, ki posreduje menjavo blaga, in z razvojem osebnega prometa prek meje.

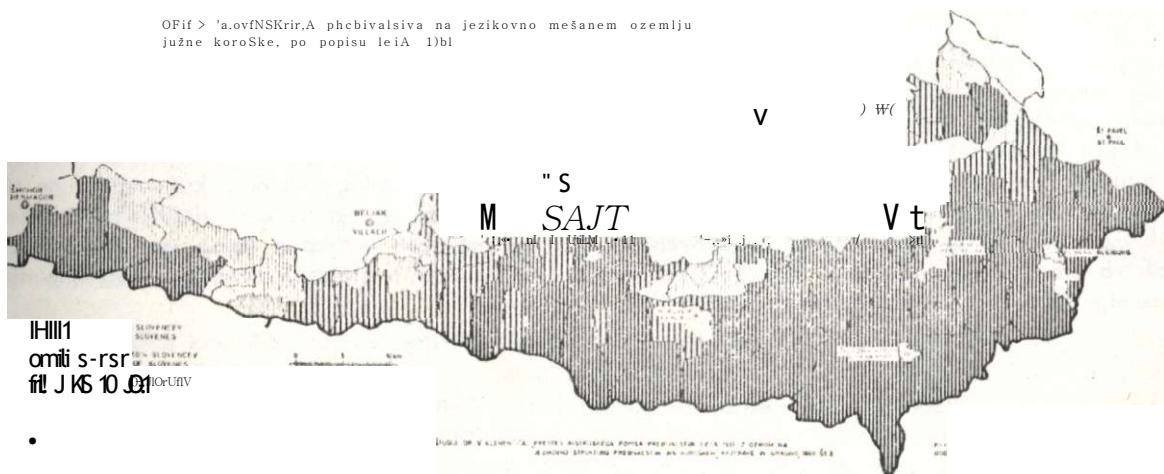
Vse te nove tendence industrializacije in oblikovanja turističnih območij na narodno mešanih ozemljih ter potrebe po gospodarskem povezovanju med tržno usmerjenimi državami z vse večjim prometom prek meja so prinesle še nedavno bolj ali manj zaprtim mejam novo funkcijo; odprte meje, prek katerih se pretakajo tokovi blagovnega in osebnega prometa, so lahko ob urejenih problemih manjšin še posebnega pomena za gospodarski razvoj ožjih, narodno mešanih obmejnih področij.

Narodnostno stanje na Slovenskem Koroštem 1816:

1. 0% Slovencev;	ti. 05—80 % Slovencev;	11. meja kompaktnega slo-
2. 10—20% Slovencev;	7. 80—90 % Slovencev;	venskega ozemlja v ob-
20—	8. 00—05 % Slovencev;	činah, v katerih se ne
4. 35—50% Slovencev;	0. 95—100 % Slovencev;	sklada z občinskimi me-
5. 5% Slovencev;	10. 100 % Slovencev;	jami.

OFif > 'a.ovfNSKrir.A pbcivalsiva na jezikovno mešanem ozemlju južne koroške, po popisu leiA 1)bl

IHIII
omli s-rsr
fil JK 10.01

Državna meja ni več črta razdvajanja obmejnih področij dveh držav, temveč črta povezovanja in oblikovanja novega tipa območja ali pokrajine, tipa obmejne cone, v kateri se prepletajo gospodarski in kulturni vplivi različnih narodov ter dežel s podobnimi ali različnimi družbenopolitičnimi sistemi. Z gospodarskim razvojem in z novo nastalo funkcijo odprte meje se je na narodno mešanih obmejnih področjih bistveno spremenila socialna struktura prebivalstva. Nekdaj na zemljo navezano prebivalstvo, ki je na teh ozemljih pripadalo večinoma zaostalemu sloju kmečkega življa, se je ob navedenih procesih v veliki meri preslojilo v nekmečke poklice. Naj omenim, da v zadnjem času pri pripadnikih manjšin menjava kmečkega z nekmečkim poklicem ni več tako pogosto povezana z odpovedovanjem ali zatajevanjem lastne narodne pripadnosti in lastne kulture kakor svojčas, kar je prav gotovo nov pojav, povezan je z nastajanjem nove socialne strukture prebivalstva v neagrami industrijski družbi, ki je sposobna odločneje kot v preteklosti zahtevati socialno in nacionalno enakopravnost z večinskim narodom. Kaže pa tudi vse večje potrebe po kulturnem povezovanju z matičnim narodom.

Na pojav nas opozarja šele nedavno premagana politična napetost na južnem Tirolskem ter razraščanje napetosti med slovensko manjšino in tistimi skupinami večinskega naroda na južnem Koroškem, ki nasprotujejo nacionalni enakopravnosti in nekaznovano groze slovenski manjšini z uničenjem in preganjanjem.

Nastajanje nacionalnih držav in državnih meja, ki prečkajo narodno mešana ozemlja, je tesno povezano z zgodovinsko politično-teritorialnih sprememb na slovenskem etničnem ozemlju. Pred prvo svetovno vojno je bila še večina slovenskega etničnega ozemlja vključena v avstrijski del Avstroogrske, manjši, severovzhodni del slovenskega etničnega ozemlja, Prekmurje s slovenskim Porabjem, je bil vključen v ogrski del Avstroogrske, Beneška Slovenija, na zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja pa je že od zadnje četrtine 19. stoletja del italijanske države.

Ker je imelo na slovenskem ozemlju gospodarsko pobudo v svojih rokah tuje prebivalstvo, je v zadnjih tridesetih letih pred prvo svetovno vojno število slovenskega prebivalstva na današnjem ozemlju SR Slovenije naraslo za komaj 10%, število madžarskega, italijanskega in nemškega prebivalstva pa je na tem ozemlju in v istem obdobju poraslo za več kot eno četrtino. Pri zaposlovanju v neagrarnih poklicih je imelo prednost tujerodno prebivalstvo ali pa tisto, ki je klonilo pritisku in se odpovedalo slovenski narodnosti. Slovensko prebivalstvo se je moralo izseljevati v evropske in neevropske dežele.

Z novo upravno-politično razdelitvijo po prvi svetovni vojni je pripadel Italiji velik del zahodnega slovenskega etničnega ozemlja. Večina severnega dela slovenskega etničnega ozemlja, ki je bilo do prve svetovne vojne vključeno v deželo Koroško, pa je ostala v okviru dežele Koroške v Avstriji. V Avstriji so ostali posamezni otoki slovenskega etničnega ozemlja ob meji današnje avstrijske Štajerske in SR Slovenije, slovensko etnično ozemlje med avstrijsko in jugoslovansko državno mejo zahodno od Monoštra je ostalo na Madžarskem, osrednji del slovenskega etničnega ozemlja pa je bil vključen v Jugoslavijo kot posebna upravna enota - Dravska banovina.

Ker so po drugi svetovni vojni ostale meje med Jugoslavijo, Avstrijo in Madžarsko nespremenjene, so ostala že omenjena območja v okviru teh držav. Zahodna jugoslovansko-italijanska meja se je po drugi svetovni vojni premaknila proti zahodu, tako da je ostalo od slovenskega etničnega ozemlja še naprej v okviru Italije območje Tržaškega ozemlja, Goriške, Beneške Slovenije in Kanalske doline. Tak potek državnih meja na slovenskem etničnem ozemlju pa je pomenil tako med prvo kot med drugo ter po drugi svetovni vojni osnovo za raznarodovanje slovenskega prebivalstva na vseh tistih slovenskih etničnih ozemljih, ki so ostala zunaj SR Slovenije. Na teh ozemljih poteka z doseljevanjem tujega prebivalstva proces raznarodovanja in preoblikovanja delov slovenskih etničnih ozemelj v narodno mešana ozemlja (2).

GOSPODARSKI RAZVOJ JUŽNE KOROŠKE

Na južnem Koroškem imamo dve vrsti učinkov, ki vplivajo na razkroj agrarne strukture. Na eni strani so tisti, ki so izraz gospodarskega in političnega razvoja same Koroške, na drugi strani pa tisti, ki prihajajo izven Koroške. V klasični agrarni družbi, za katero sta značilni lastnosti statičnost in zaprtost, prevladuje prva vrsta učinkov. Z uveljavljanjem industrijske družbe je vse bolj značilna prepletanost zunanjih in notranjih učinkov, s tem pa tudi soodvisnost razvoja sleherne pokrajine ali dežele od vse širšega evropskega prostora. Južna Koroška je bila skoraj do druge svetovne vojne politično zaprta. Bila je tudi razmeroma slabo gospodarsko povezana z drugimi deželami Avstrije in s kraji današnje SRS ter s kraji današnje Julijske Krajine v Italiji. Z industrializacijo je zaostajala za drugimi zahodnoevropskimi deželami, pa tudi za večino drugih pokrajin Avstrije. Industrijno na južnem Koroškem je bila v veliki meri vezana na domače surovine, predvsem na rude in les. Število krajev z industrijno je bilo neznatno, število v industriji zaposlenih pa je le počasi naraščalo.

Turizem je bil vse do zadnjih let pred drugo svetovno vojno, ko se je pričel uveljavljati ob Baškem in Klopinijskem jezeru, navezan v glavnem le na Vrbsko jezero.

Podeželje južne Koroške je bilo do konca druge svetovne vojne agrarno prenaseljeno in odvisno od zemlje. Prevladoval je samooskiben tip kmetijskega gospodarstva, ki je bil vezan na ročno delo ter na intenzivno in maksimalno izkoriščanje zemlje. Tako kmetovanje je vezalo ob sorazmerno skromni produktivnosti dela ter nizkih dohodkih veliko število delovne sile. Podeželje in njegovo prebivalstvo sta bili slabo povezani z upravnimi in gospodarskimi skrajšicami. Medregionalna povezanost krajev na Koroškem je bila podobno kot pri vseh agrarnih deželah v svetu zelo skromna (3).

Po drugi svetovni vojni se je pričela širiti industrija na podeželje, vendar se je oblikoval predvsem tip industrije z manjšimi obrati. Močneje se je industrija širila v krajih, kjer se je pričela industrializacija že pred prvo svetovno vojno, zlasti v Beljaku in Celovcu, Ziljici pri Podkloštru, v Ziljski dolini, Borovljah in Bistrici v Rožu, Sinči vasi v Podjuni ter v Reberci med Železno Kaplo in Dobrlo vasjo pod Karavankami. Manjši industrijski obrati so se razvili tudi ob Baškem jezeru, v Ledenicah, Šentjakobu in Rožeku v Rožu, Dobrli vasi in Pliberku ter še v nekaterih drugih krajih v Podjuni, Velikovecu in Grebinju na Velikovškem Zadravju. Manjše žage in drugi manjši lesnoindustrijski obrati so pa razmetani še po drugih krajih južne Koroške (4).

Kmetijstvo se zlasti v zadnjih petnajstih letih naglo tehnizira, modernizira in komercializira. Ročno delo zamenjujejo stroji, večina področij pa se specializira na živinorejo. Leta 1956 so našli na vsem Koroškem traktorjev z več kot 30 konjskih moči le 118, deset let kasneje, leta 1966, pa 8.475. Vzporedno s specializacijo na živinorejo se manjša obseg njivskih površin in večja obseg travnikov. Kmetije počasi opuščajo kmetijsko obdelavo slabih zemljišč. Na opuščenih kmetijskih površinah se širi gozd. Med leti 1963 in 1966 so pogozdili na Koroškem 600 ha kmetijskih površin in samo v političnem okraju Velikovec 200 ha. Preostale njive so vse v večji meri posejane s krmilnimi rastlinami. Obseg z žitaricami posejanih površin pa zelo hitro nazaduje. Spremembe se javljajo tudi v sestavi živine. Drobno, ovce in koze so že skoraj čisto opustili. Nazaduje tudi skupno število krav, njihova povprečna mlečnost pa napreduje. Delo s pašo živine na alpskih pašnikih je fizično naporno, delovna sila pa lahko ob manjšem trudu in krajšem času doseže večji dohodek z delom izven kmetijstva, zato odмира planinsko pastirstvo na vsem južnem Koroškem celo hitreje kot drugod v Avstriji, v Ziljskih Alpah, Karavankah in na Svinji planini. Planine so bile večinoma malo obsežne in zato nimajo pogojev za modernizacijo.

Z modernizacijo kmetijskega gospodarstva je povezano tudi spreminjanje posestne strukture. Posestni obrati z manj kot 2 ha zemlje že vsa povojna leta številčno nazadujejo. Prav tako nazaduje število obratov, ki imajo več kot 100 ha zemlje, zelo počasi pa narašča število kmetij v velikosti od 20 ha do 100 ha zemlje. Vse večji postaja delež kultiviranih travnikov, hektarski donosi posameznih kultur se pa zelo hitro večajo. Tako se ob nazadovanju obsega kmetijskih površin, ob manjšanju števila živine ter ob manjšanju števila kmečke delovne sile zelo hitro povečujeta obseg in vrednost kmetijske proizvodnje in s tem produktivnost dela ter dohodek prebivalstva od dela v kmetijstvu.

Po drugi svetovni vojni se uveljavlja turizem kot ena od pomembnih gospodarskih panog. Sorazmerno ozek pas s turističnimi kraji ob Vrbskem, Klopinskem in Baškem jezeru se je v zadnjih letih razširil na skoraj vse kraje južne Koroške. Izoblikovala so se regionalna jedra turističnih krajev v Ziljski dolini ob Preseškem, Baškem, Hodiškem in drugih manjših jezerih južno od Vrbskega jezera ter na širokem območju Klopinskega in drugih jezer v Podjunu. Turizem se je že uveljavil kot pomembna gospodarska panoga v Spodnjem in Zgornjem Rožu, na območju Karavank in Svinje planine ter na Osojskih Turah, v območju Kostanj, med Osojskim in Vrbskim jezerom.

Od nekaj sto tisoč turistov v prvih letih po drugi svetovni vojni se je od leta 1969 povečalo število turistov na okoli 1,300.000. Skupno število nočnin na Koroškem pa že presega 10,000.000. Le 10% turistov je iz Avstrije, od inozemskih gostov pa je več kot 80% Nemcev iz Zvezne republike Nemčije. Za južno Koroško je značilno, da ima razvito le eno, poletno turistično sezono. Uveljavljanje prave zimske sezone na območju Karavank ter Dobrača je šele na začetku. Vendar že izdelani načrti za zimski športni turizem kažejo, da se bo vsaj v nekaterih področjih južne Koroške, zlasti na Vzhodnih Karavankah, zimski turizem hitro razširil (5),

Turizem pospešuje tudi razvoj starih centralnih krajev Koroške. Glavna centralna kraja, Celovec in Beljak, postajata zelo pomembna izletniška in oskrbovalna centra, ki načrtno prilagajata svoj razvoj prometa, trgovine, obrti, gostinstva in kulturnih ustanov potrebam turizma. Z razvojem turizma so se v zadnjih letih razvili v centralne kraje nižje stopnje še pred nekaj leti nepomembni agrarni kraji, ki leže v neposredni bližini Vrbskega, Baškega, Klopinskega, Hodiškega in Preseškega jezera. Narašča pa tudi pomen nekdanjih manjših centralnih krajev upravnega in obrtnotrgovskega tipa: Smohor in Podklošter v Ziljski dolini, Pliberk in Dobrla vas v Podjunu ter Velikovec severno od Drave (4). Južna Koroška je z razvojem turizma, ki ima močne osnove v tako imenovanem "kmečkem turizmu", postala močno gospodarsko odvisna od konjunktura zahodnoevropskega gospodarstva, zlasti od Zvezne republike Nemčije. Število ljudi, ki preživljajo svoj dopust izven Zvezne republike Nemčije, se zaradi večanja števila dni dopusta ter večanja realnih dohodkov zaposlenih še vedno povečuje. Dotok turistov na južno Koroško iz Zahodne Evrope močno pospešuje hitra izgradnja kvalitetnih cest, ki povezujejo Koroško čez Visoke Ture in skozi Salzburško pokrajino z Zahodno Nemčijo. Razvoju turizma na južnem Koroškem dajejo pogoje poleg prirodne privlačnosti še velike turistične kapacitete ter razmeroma dobra razporeditev preskrbovalnih in kulturnih središč. V zadnjem desetletju se zlasti z izletniškim turizmom južna Koroška vse bolj intenzivno povezuje s Slovenijo. Izletniški tip turizma med obema deželama je povezan z nakupom blaga prebivalstva obeh strani. Vse bolj se v poletni sezoni širi enodnevni izletniški turizem turistov iz Koroške v razne kraje Slovenije.

S stopnjevanim gospodarskim razvojem Severne Italije, Avstrije in Jugoslavije ter drugih držav jugovzhodne Evrope postaja južna Koroška pomemben prometni člen tranzitnega blagovnega prometa po cestah in železnicah. Pomembna prometna "Beljaška vrata" posredujejo prometno zvezo med Zahodno ter Srednjo Evropo z Italijo ter z Jugovzhodno Evropo. Ta pot se odpira v Italijo skozi Kanalsko dolino, skozi Karavanški predor pa v Jugoslavijo. Vloga južne Koroške kot prometnega posrednika stopa še posebej v ospredje v zadnjih letih z razvojem turizma v Jugoslaviji in v drugih deželah Jugovzhodne Evrope skozi južno Koroško in cestne prehode na Karavankah (Podkoren, Ljubelj, Jezersko) se odpira pot stopnjevanemu toku motoriziranih turistov v poletnem času iz Zahodne in Severne Evrope proti Jadranu in proti Jugovzhodni Evropi.

Koroška je postala v povojni dobi z zgraditvijo hidrocentral na Dravi pomemben proizvajalec in izvoznik električne energije v inozemstvo.

Z razvojem industrije, turizma, proizvodnje električne energije in kmetijstva ter s povečano tranzitno prometno vlogo se južna Koroška po svoji gospodarski strukturi, ki dobi svoj izraz v povečanem povprečnem letnem dohodku na prebivalca, ne uvršča več v skupino zaostalih zveznih pokrajev Avstrije, kot dežele Spodnja Avstrija, Gradišćanska in Štajerska. Po stopnji gospodarskega razvoja in njeni dinamiki pa Koroška še ne more dohitevati zahodnih zveznih avstrijskih dežel (Vorarlberg, Salzburg, Tirol, Obertisterreich).

Zaradi lažjega razumevanja nacionalnih problemov koroških Slovencev, ki so se kazali z uveljavljanjem industrijske družbe na južnem Koroškem, moremo razdeliti dobo industrializacije na tri razdobja.

Časovno opredelitev teh razdobj moramo navezati na leta popisa prebivalstva in je zato nekoliko shematična. Analiza podatkov socialne, gospodarske in prebivalstvene strukture po treh obdobjih omogoča izluščiti vsaj v grobem pozitivne in negativne učinke socialnega ter gospodarskega razvoja za narodni razvoj slovenske nacionalne skupnosti na južnem Koroškem. Za, avstrijska statistika pri opredelitvi prostorskih statističnih enot, na osnovi katerih zbirajo in analizirajo statistične podatke, ni upoštevala nacionalne strukture. Nimamo pa tudi statističnih podatkov, ki bi bili vodeni po posameznih nacionalnih skupinah, ločeno za slovensko in ločeno za nemško prebivalstvo.

Vse naše analize in ugotovitve učinkov socialnoekonomskega razvoja južne Koroške na narodni razvoj koroških Slovencev so vezane na podatke za politične okraje in občine Smohor, Beljak-dežela, Celovec-dežela ter Velikovec. Upoštevani so tudi podatki za občino Labot, ki je vključena v politični okraj VVolfsberg, in za občino Mostič, ki pripada političnemu okraju Šentvid na Glini. Ker so danes področja teh okrajev naseljena z različnim odstotkom slovenskega prebivalstva, ki je pomešano z nemškim, razkrivajo, analize socialno-gospodarskega razvoja omenjenih teritorijev vsaj do določene mere narodne probleme slovenskega prebivalstva na južnem Koroškem.

Tri razdobja razkroja klasične agrarne strukture in uveljavljanja industrijske družbe moremo shematično deliti takole: Prvo razdobje z močno prevlado klasične agrarne strukture na podeželju južne Koroške se zaključuje v prvem desetletju po prvi svetovni vojni. V grobih obrisih osvetljuje podobo te dobe analiza popisa prebivalstva v letih 1921 in 1934 (6).

Razdobje med popisoma prebivalstva v letih 1934 in 1951 pa že pomeni drugo fazo, za katero je značilno močnejše uveljavljanje elementov industrijske družbe. V tej dobi se podeželje južne Koroške prične industrializirati, kmetijstvo pa postopoma tehnizirati in komercializirati. Turizem pa v tem času že postaja pomembna gospodarska dejavnost ob Vrbskem, Baškem in Klopinskiem jezeru.

Pričetek tretje faze že zelo dinamičnega gospodarskega razvoja, ki jo spremljajo industrializacija, razvoj turizma in stopnjevana tehnizacija kmetijske proizvodnje na podeželju južne Koroške, pa časovno sovpada s popisom prebivalstva leta 1951.

Vsa tri našeta razdobja socialnoekonomskega razvoja se med seboj razlikujejo po oblikah in načinih ter po smereh intenzivnosti socialne ter prostorske mobilnosti prebivalstva. Ta razdobja se med seboj tudi razlikujejo po razmerju med odseljevanjem avtohtonega slovenskega prebivalstva iz južnih krajev Koroške in doseljevanjem alohtonega prebivalstva nemške narodnosti na južno Koroško. S temi selitvami je povezana dinamika spreminjanja narodne strukture, ki se izraža z nenaravnim nazadovanjem odstotka slovenskega ter večanjem odstotka nemškega prebivalstva.

V prvem razdobju, to je v času, ko se na agrarnem podeželju južne Koroške še niso razvijale panoge neagrarnega gospodarstva in je bila meja med podeželjem in mestom prostorsko, gospodarsko ter socialno jasno začrtana, se je moralo odvečno kmečko slovensko prebivalstvo, če se je hotelo zaposliti izven kmetijstva, odseliti iz domačega kraja in seveda tudi s slovenskega ozemlja. V tem razdobju se je moral velik del prirastka odraslega prebivalstva odseliti iz južne Koroške v nemške kraje Avstrije in tudi v ZDA. V tem času je v večini podeželskih občin južne Koroške število prebivalstva nazadovalo, stagniralo ali pa le počasi naraščalo. Število hiš in število družin sta večinoma stagnirali. Kmečke družine so imele razmeroma veliko število članov. Poprečno število družin pa se je večinoma gibalo med 5 in 7.

V letih od popisa prebivalstva 1934 in 1951 se je zaradi stopnjevanega gospodarskega razvoja Koroške povečala centralna vloga mest Celovca in Beljaka. Za socialni razvoj podeželja južne Koroške sta pomembna dejavnika industrializacija ter širjenje turizma na široko podeželje. Razvoj neagrarnih panog sovpada s tehnizacijo kmetijske proizvodnje, kar vpliva na sproščanje kmečke delovne sile. Ta sproščena slovenska delovna sila pa v tem času kljub odpiranju novih urbanih delovnih mest na podeželju in v mestih v veliki meri ni mogla dobiti zaposlitve na območju domačega kraja ali na južnem Koroškem. Zaposlitev si je morala iskati še naprej izven Koroške, podobno kot v preteklih razdobjih. Na južno Koroško pa je v istem času dotekalo nemško prebivalstvo. Med drugo svetovno vojno so se pred bombardiranjem umikali na južno Koroško prebivalci iz nemških krajev. Del teh se po drugi svetovni vojni ni vrnil na svoje domove. Ostal je na južnem Koroškem. Ob koncu druge svetovne vojne

so se na južnem Koroškem naseljevali begunci iz Vzhodne in Jugovzhodne Evrope, ki so bili večinoma nemškega porekla (7).

Na Koroškem se je povečalo število v drugih avstrijskih deželah rojenega prebivalstva od 25.678 ali 6,3% celotnega števila prebivalstva v letu 1934 na 33.534 ali 7,1% števila prebivalstva v letu 1951. Število v inozemstvu rojenega prebivalstva pa od 20.507 ali 5,1% na 45.135 ali 9,5%.

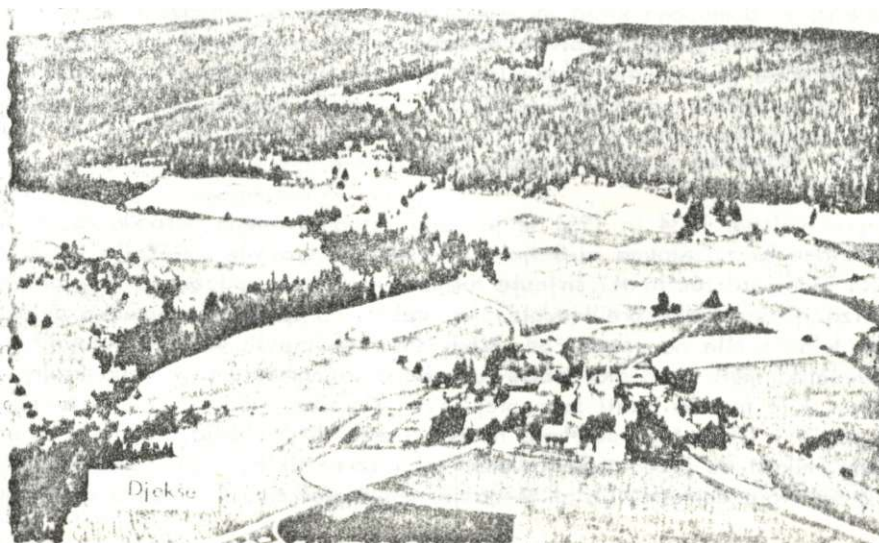
Ob popisu prebivalstva leta 1951 je bilo na Koroškem nič manj kot 78.669 ljudi, ki so bili rojeni izven Koroške. Število tujcev se poveča z 18.000 že na Koroškem rojenimi otroki povojnih inozemskih doseljencev na okoli 96 do 97 tisoč skupaj z že na Koroškem rojenimi otroki inozemskih doseljencev, ki so se na Koroškem naselili pred letom 1945, in z doseljenci iz drugih avstrijskih pokrajin, ki so pravzaprav tudi tujci. Računati moramo, da je ob popisu prebivalstva leta 1951 doseglo število prebivalcev nekoroškega porekla gotovo 130.000.

Število prebivalcev nekoroškega porekla je torej na Koroškem večje, kot so našli leta 1900 Slovencev (78.139) in Nemcev (127.964) v mešanih okrajih, s centroma Celovcem in Beljakom vred, je trikrat večje, kot so z dokazanimi potvorbami v škodo Slovencev našli prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom na Koroškem pri zadnjem popisu leta 1951, in več, kot je bilo leta 1952 Italijanov na južnem Tirolskem (117.454).

Posebno moramo podčrtati, da so doseljenci iz avstrijskih dežel in iz inozemstva večinoma Nemci, prav gotovo pa v zelo neznatnem številu Slovenci. Da so doseljenci res večinoma Nemci, nam najlepše do kazuje velik prirastek pripadnikov protestantske vere, ki je na Koroškem razen redkih izjem vera nemškega doseljenega prebivalstva. Prirastek števila protestantov med letoma 1934-1951 z nemškim občevalnim jezikom znaša skoraj polovico prirastka izven Koroške rojenega prebivalstva. Leta 1934 so našli na Koroškem okoli 32.800, leta 1951 pa že okoli 46.500 protestantov. Če bi bili doseljenci Slovenci, bi se moralo ob popisu leta 1951 v primerjavi z ljudskim štetjem iz leta 1934 povečati tudi število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom (8, 9, 19).

Med letoma 1934 in 1951 je kljub gospodarskemu razvoju južne Koroške, ki je prinesel nova delovna mesta izven kmetijstva, nazadovalo število prebivalstva v občinah Ziljske doline, Vzhodnih in Zahodnih Gur, v območju Karavank, severno od Drave na velikovškem Cezdravju in v Vzhodni Podjuni. Stagniralo ali rahlo naraslo je število prebivalstva v občinah Roža in zahodnega dela Podjune. Sklenjen pas občin z naraščanjem prebivalstva se je izoblikoval med Beljakom in Celovcem.

V občinah, kjer je nazadovalo število prebivalstva, je nazadovalo večinoma tudi število družin in naseljenih hiš, kar je imelo za posledico močno depopulacijo, zlasti pretežno v slovenskih občinah. Prebivalstvo je odtekalo v kraje severne Koroške, na Tirolsko in Vorarlberško ter v Švico (11).

Kljub tehnizaciji kmetijske proizvodnje ter razvoju nekmečkih gospodarskih dejavnosti je ostal delež kmečkega prebivalstva do leta 1951 v večini podeželskih občin južne Koroške še vedno večji od industrijskega. Ta je znašal v skoraj vseh občinah več kot eno tretjino.

V tretjem razdobju so se s stopnjevanim razvojem turizma in industrije ter s povečanim pomenom prometnogeografske funkcije južne Koroške močno spremenila tendenca socialnega razvoja. Zaradi stopnjevane mehanizacije kmetijske proizvodnje se je močno znižalo število kmečkega prebivalstva. V tem novejšem razdobju si iz kmečkega v druge poklice preslojeno prebivalstvo ter prirodni prirastek odraslega avtohtonega prebivalstva na južnem Koroškem lažje kot prej pridobita zaposlitev v nekmečkih poklicih v Celovcu, Beljaku in v drugih večjih ali manjših lokalnih središčih. Območje intenzivnejšega odseljevanja v druge kraje izven Koroške se je skrčilo na periferna hribovita in prometno odmaknjena področja. Tisti delavci, zaposleni izven kmetijstva, ki so gospodarji kmetij ali pa so predvideni za dediče kmetij, delajo še dodatno na kmetijah. Drugi, odrasli otroci kmečkih družin, ki se zaposlujejo izven kmetijstva, si pa gradijo svoje hiše po vaseh in dnevno migrirajo na delo v zaposlitvene kraje.

Kmetijski obrati v vse večji meri kombinirajo svoje kmetijsko gospodarstvo s turizmom. Na nekaterih kmetijah oddajajo le sobe, nekatere kmetije preraščajo v penzione, nekatere pa tudi v hotelske obrate.

Območja dnevne migracije delovne sile posameznih zaposlitvenih lokalnih in centralnih naselij Beljaka in Celovca so se teritorialno raztegnila na pretežni del ozemlja južne Koroške (12). Zato se je delež kmečkega prebivalstva po podeželskih občinah znižal na manj kot eno tretjino in že skoraj povsod zaostaja za deležem industrijskega prebivalstva. Ker se hkrati na obsežnih področjih dnevne migracije delovne sile razvija tudi turizem, se pridružujeta na obsežnih področjih južnokoroškega podeželja dohodku prebivalstva iz kmetijstva še dohodek iz industrije in turizma. Gospodarji in drugi člani družine delajo vsi razen gospodinje čez dan izven kmetijstva, po vrnitvi z dela, ob večernih urah ter sobotah, pa pomagajo pri delu na kmetiji. Tako imamo pod eno streho in v okviru ene družine kombinacijo primarnega in terciarnega sektorja gospodarskih dejavnosti.

Ker na južnem Koroškem prevladuje drobna posest, prirodni pogoji za poljedelstvo pa niso najbolj ugodni, se večina kmetij v danih tržnogospodarskih razmerah le s težavo vključuje v konkurenčni boj mednarodnega tržnega kmetijskega gospodarstva. Prav zato je razumljiva težnja vseh doraščajočih članov gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi po dopolnilnem dohodku izven kmetijstva. To je doseglo na Koroškem že tako stopnjo, da je od skupnega števila kmetijskih obratov takih, ki imajo gospodinjstva, ki žive pretežno od kmetijstva, le še okoli 30%.

Kot je bilo že uvodoma rečeno, nazaduje število kmetijskih obratov z manj kot 2 ha zemlje. V zadnjih letih se zlasti na območjih z intenzivno razvitim turizmom število kmetijskih obratov, ki opuščajo živinorejo, hitro povečuje. Hitro raste tudi število gospodarstev, ki oddajajo zemljo v najem.

S širjenjem turizma na podeželje ter območij dnevne migracije delovne sile se manjša obseg območij, kjer število prebivalstva nazaduje. Območja z upadanjem števila prebivalstva so se na južnem Koroškem skrčila na notranje območje poseljenega dela Karavank, na Vzhodno Podjuno, na območje občine Djekše na Svinji planini ter na občine v Ziljski dolini. V večini drugih občin južnokoroškega podeželja število prebivalstva bolj ali manj narašča. Medtem ko so se v preteklem razdobju iz področij depopulacije razseljevale cele družine, pa tega pojava ni več zaslediti v novejšem razdobju.

Čeprav so se pogoji za zaposlitev avtohtonega prebivalstva izven kmetijstva na južnem Koroškem izboljšali, moramo posebej poudariti, da razvoj neagrarnega gospodarstva še vedno ne more v celoti dohajati potreb po delovnih mestih za ves prirodni prirastek odraslega prebivalstva in za delovno silo, ki jo sprošča kmetijstvo z uvajanjem nove tehnologije. Pri tem je najbolj prizadeto manj kvalificirano prebivalstvo, ki si mora iskati zaposlitve še naprej izven južne Koroške. Področja praznjenja z nadpovprečnim prirodnim prirastkom prebivalstva in z viški nekvalificirane delovne sile so prav tista, ki so pretežno slovenska. Zato je tudi v novejšem času primorano k izseljevanju relativno večje število avtohtonega slovenskega kot nemškega prebivalstva.

POLOŽAJ SLOVENSKE NARODNE MANJŠINE NA JUŽNEM KOROŠKEM

Koroški Slovenci predstavljajo narodno manjšino, ki se je obdržala pri življenju kljub dolgotrajnemu in izredno močnemu raznarodovalnemu pritisku. V njihovem boju za obstoj delujejo negativno medsebojno povezani številni dejavniki politične, socialne, gospodarske in prostorske narave. Nosilec raznarodovalnega pritiska so nemški nacionalisti, ki pripadajo številčno in ekonomsko močnejši narodni skupnosti. Slovenci na Koroškem so vse do zadnjega desetletja pripadali skoraj izključno socialno in gospodarsko najšibkejšemu sloju kmečkega prebivalstva. Šele v zadnjem desetletju se pričenjajo oblikovati sloji nekmečkega prebivalstva s srednjo in visoko izobrazbo različnih poklicnih smeri. Med izobraženci so v močni prevladi učitelji, profesorji in duhovniki. Število dijakov, ki se šolajo na srednjih in visokih šolah, se hitro večja, in kar je najpomembnejše, povečuje se tudi število pripadnikov slovenske manjšine v strokovnih šolah in na fakultetah tehnične, ekonomske, pravne in druge smeri, kar je vsekakor znak nadaljnjega izboljševanja socialne in ekonomske strukture slovenskega prebivalstva. S to socialno strukturo prebivalstva se slovenska narodna skupnost vse glasneje in odločneje upira nadaljnemu raznarodovanju.

V vsej gospodarski preobrazbi Koroške, ki terja bolj sistematično urejanje prostora, rešujejo koroške in avstrijske oblasti vprašanja regionalnega razvoja s posegi ekonomsko-tehnične narave, pri katerih so kulturni in jezikovni, pa tudi gospodarski interesi manjšine popolnoma prezrti.

Zadnji ukrepi, ki so povezani z upravno teritorialnimi spremembami občin, ter predvideni načrt za reformo mreže in strukture šol kažejo na to, da so tisti, ki urejajo prostor, prezrli specifičnost narodno mešanega ozemlja in manjšinske potrebe, kar je šlo tako daleč, da predstavljata ti dve reformi instrument za pospešeno raznarodovanje Slovencev. Neustreznost odnos avstrijskih oblasti do narodne manjšine se izraža tudi pri uradnih popisih prebivalstva po jezikovni pripadnosti kakor tudi v neurejenem izobraževalnem sistemu za slovensko manjšino.

Nepravilni odnos avstrijskih oblasti do manjšine na eni strani ter pritiski nacionalističnih nestrpnostev na drugi strani so se pokazali pri poskusih uvajanja dvojezičnih slovensko-nemških topografskih napisov v nekaterih krajih južne Koroške (13, 14).

Našteti pojavi kažejo, da Avstrija ne dojema novo nastalih družbenih razmer, ki so jih prinesla industrializacija, razvoj turizma, mednarodna tranzitna funkcija ter mednarodni tržni promet z odprto mejo. Z oblikovanjem socialno in prostorsko mobilne strukture industrijske družbe na Koroškem so se pri prebivalstvu slovenske skupnosti tudi izoblikovale nove predstave o manjšinskih pravicah, o tem, kaj jim pripada po 7. členu državne pogodbe oziroma, kaj je zanje dolžna storiti Avstrija po avstrijski ustavi in po načelih OZN glede človekovih pravic.

Negativen odnos do slovenske narodne manjšine se najbolj drastično izraža v pripravah, izvedbi in interpretaciji rezultatov uradnih avstrijskih popisov prebivalstva po kategorijah občevalnega jezika. Pri teh popisih ne razvrščajo prebivalstva samo v kategorije s slovenskim in nemškim občevalnim jezikom, temveč ga uvrščajo tudi v kategorijo občevalnega jezika "windisch", ki je znanstveno popolnoma neutemeljena jezikovna skupina. Tak način uvrščanja prebivalstva v kategorije občevalnega jezika je dediščina nacistične miselnosti, ki se je prvič pojavila pri popisu prebivalstva na Koroškem v času, ko je bila Avstrija vključena v nacistično Nemčijo. Da je bila zmešnjava pri uradnih avstrijskih popisih prebivalstva (popisi 1951, 1961, 1971) še večja, so upoštevali poleg jezikovnih skupin deutsch, slowenisch, windisch, še kombinirane skupine prebivalstva: sloweinsch-deutsch, deutsch-slowenisch, windisch-deutsch, deutsch-windisch. Pri uradnem avstrijskem popisu prebivalstva leta 1951 so celo upoštevali skupino slowenisch-windisch. Primerjava med rezultati popisa po jezikovnih kategorijah po občinah nam nazorno dokazuje, da je državni avstrijski statistični urad prepustil popise prebivalstva tistim silam, ki nasprotujejo urejanju manjšinskih problemov in ki žele s potvorbami rezultatov (popisov) - ti kažejo praviloma znatno nižje število slovensko govorečega prebivalstva, kot ga dejansko je - preprečiti urejanje manjšinskih problemov (15, 16).

Za to, da s popisnimi rezultati ni vse v redu, lahko najdemo potrditev že v dejstvu, da rezultati uradnih popisov prebivalstva po jezikovnih kategorijah po naseljih niso dostopni slovenskemu prebivalstvu, temveč le tistim Slovencem sovražnim elementom, ki iščejo v statističnih podatkih tako osnovo za izvajanje 7. člena državne pogodbe o zaščiti manjšine, ki ni v skladu z zakonitimi pravicami Slovencev. Prav na popisne rezultate glede kategorij občevalnega jezika se je naslanjal leta 1972 predlagatelj zakona o dvojezičnih krajevnih napisih. Dvojezične topografske napise naj bi namreč dobili kraji, za katere so po popisu leta 1961 izračunali v tako imenovanih skupinah občevalnega jezika "slovenisch", "slovenisch-deutsch", "deutsch-slovenisch" več kot 20 odst. skupnega prebivalstva. Koroški Slovenci upravičeno odklanjajo vse take popise prebivalstva kot neverodostojno osnovo pri reševanju njihovih zakonitih manjšinskih pravic. Ob vsakem popisu prebivalstva so ugovarjali načinu prijave, izvedbe in interpretacije popisnih rezultatov, ki so povezani s podatki o občevalnem jeziku. Popisi prebivalstva tudi niso bili izvedeni z dvojezičnimi popisnicami. Po teh kriterijih iz popisa prebivalstva leta 1961 naj bi dobilo dvojezične krajevne napise 205, večinoma manjših in odročnih krajev. V zelo majhni meri bi dobila dvojezične topografske napise centralna naselja z upravnimi, kulturno-prosvetnimi in šolskimi funkcijami (17).

Primerjave podatkov o občevalnem jeziku med popisoma prebivalstva leta 1951 in 1961 ter primerjava teh podatkov z drugimi podatki, ki kažejo na jezikovno strukturo posameznega kraja ali občine, nam dajo take rezultate, ki si jih ne moremo logično razložiti z nikakršnimi tendencami demografskega razvoja. Po statističnih podatkih uradnih avstrijskih popisov prebivalstva naj bi v kratkih desetih letih med letoma 1951 in 1961 naraslo število nemško govorečega prebivalstva v skoraj vseh občinah za več kot 25%, v dvanajstih občinah pa celo za več kot 100%.

V občini St.Štefan v Ziljski dolini so pri uradnem popisu prebivalstva leta 1951 vpisali vse prebivalce v kategorijo nemškega občevalnega jezika, v letu 1956 pa zasledimo v isti občini po uradni statistiki deželne vlade kar 31% šoloobveznih otrok s slovenskim maternim jezikom. V občini Brdo v Ziljski dolini so zapisali pri popisu prebivalstva leta 1951 69% prebivalcev v kategoriji nemškega občevalnega jezika, pet let kasneje, leta 1956 pa so ugotovili med šoloobveznimi otroki 38% otrok s slovenskim maternim jezikom.

V kategorijo nemškega občevalnega jezika so v občini Galicija pri popisu prebivalstva leta 1951 zapisali 20% ljudi, leta 1961 pa kar 89%; v občini Žitara vas so leta 1951 zapisali v to kategorijo 17% prebivalcev, leta 1961 pa 48%; v občini Svetna vas so zapisali leta 1961 v to kategorijo občevalnega jezika 30% prebivalstva, leta 1961 pa 59%.

V vasi Sveče, ki ima okoli 600 prebivalcev, so zapisali leta 1951 v kategorijo nemškega občevalnega jezika 42% prebivalcev, v kategorijo "slovenisch" (slovensko s kombinacijami /slovenisch-deutsch, deutsch-slovenisch, slovenisch-windisch//) pa več kot 50% prebivalstva. Leta 1961 pa so v tem kraju zapisali manj kot 20% prebivalcev v kategorijo občevalnega jezika "slovenisch" z navedenimi kombinacijami. Zato to naselje po novem zakonu o dvojezičnih topografskih napisih takega napisa ne bi dobilo. V Psinji vasi, v občini Sverna vas, so zapisali pri popisu prebivalstva leta 1951 19% prebivalcev v kategorijo z nemškim občevalnim jezikom, 81% pa v kategorijo občevalnega jezika "slovenisch" s kombinacijami. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1961 pa so v isti vasi zapisali v kategorijo "slovenisch" s kombinacijami manj kot 20% prebivalcev. V Bistrici na Zilji, ki je imela leta 1951 672 prebivalcev, so v tem letu zapisali 44% prebivalcev v kategorijo občevalnega jezika "slovenisch" s kombinacijami, po podatkih iz leta 1961 pa so v to kategorijo zapisali manj kot 20% prebivalcev. V Beli, v občini Železna Kapia, so zapisali pri popisu prebivalstva leta 1951 med 433 prebivalci le 15% prebivalcev v kategorijo nemškega občevalnega jezika in 52% prebivalcev v kategorijo "slovenisch" s kombinacijami, leta 1961 pa je v to kategorijo zapisanih manj kot 20% prebivalcev.

V občini Kostanje, med Vrbskim in Osojskim jezerom, so zapisali pri popisu leta 1951 v kategorijo "slovenisch" s kombinacijami v šestih od sedmih naselij nad 20% prebivalcev; v občini Vernberk pa so zapisali pri istem popisu nad 20% prebivalcev v to kategorijo v štirinajstih od štiriindvajsetih naselij te občine. Pri popisu prebivalstva leta 1961 pa so v vseh krajih teh dveh občin zapisali manj kot 20% prebivalcev v kategorijo občevalnega jezika "slovenisch" s kombinacijami.

Podobnih primerov statističnega prikazovanja jezikovnih razmer v krajih ali občinah lahko najdemo še zelo veliko, če primerjamo podatke navedenih treh uradnih statističnih virov. Ze teh nekaj izrazito protislovnih primerov kaže, da so uradne statistične institucije zvezne in deželne vlade izpustile iz svojih rok nadzorstvo nad popisi prebivalstva na južnem Koroškem in jih prepustile v domeno Slovincem sovražnih elementov. Težko pa je razumeti, da strokovnjaki uradnih avstrijskih ustanov pri znanstveni analizi popisnega gradiva niso ugotovili nestrokovnosti popisne izvedbe. Če po^ ne podatke dobro preverimo, nam postane razumljivo, zakaj Slovincem rezultati popisov prebivalstva iz leta 1951, 1961 in 1971 niso dostopni, čeprav so le-ti vladnim krogom osnova za urejanje zakonitih pravic slovenske manjšine.

Podrobna analiza popisov prebivalstva po naseljih dokazuje, da so Slovenci na južnem Koroškem poseljeni na sklenjenem prostoru, kar pa skušajo uradne oblasti prikriti. Zelo neprepričljivo skušajo prikriti tudi vse oblike malverzacij in diskriminacij, ki jih zlasti močno doživljajo Slovenci ob popisih prebivalstva (18).

Tudi z reformo teritorialne razdelitve občin leta 1972 so Slovenci na Koroškem zelo prizadeti. Na zunanem robu narodno mešanega ozemlja je bilo priključenih k popolnoma nemškimi občinam, ki leže zunaj uradno priznanega dvojezičnega ozemlja, nekaj občin z narodno mešanega ozemlja. Podeželsko dvojezično občino Brdo v Ziljski dolini z majhnim številom prebivalstva so priključili k mestni občini Smohor, občino Marija na Zilji pa k mestni občini Beljak. Ukinili so pretežno slovensko občino Radiše in jo priključili k mestni občini Zrelec, ki je poseljena v velikem številu z doseljenim nemškim prebivalstvom. Ukinili so tudi pretežno slovensko gorsko občino Slovenji Plajberk in jo priključili k mestni občini Borovlje, ki ima veliko število nemškega prebivalstva. S temi pa tudi še z drugimi posegi v občinsko upravo so dosegli, da je več občin z večjim odstotkom slovenskega prebivalstva prešlo v občine z večjim odstotkom nemškega prebivalstva.

Od predvidene reforme mreže in strukture šol, ki bi naj bila postopoma izvedena v naslednjih letih, koroški Slovenci ne pričakujejo pozitivnih posledic. Z reformo predvidevajo ukinitve velikega števila takih šol, ki imajo k slovenskemu pouku prijavljeno tretjino, pa tudi čez polovico otrok, in na njih večinoma poučujejo učitelji slovenskega rodu. Z ukinitvijo teh sol se bodo morali otroci dnevno voziti iz oddaljenih krajev v centralne šole. Med temi centralnimi šolami pa je mnogo takih, katerih vodstvo ni naklonjeno prijavi otrok k pouku slovenščine. V teh šolah prihaja pogosto do konfliktov med nemškimi učitelji in slovenskimi starši, ki prijavljajo svoje otroke k pouku slovenščine, oziroma prihaja do nepravilnega odnosa teh učiteljev do tistih otrok, ki so prijavljeni k pouku slovenščine.

ZAKLJUČKI

Ukinjanje šol in občinskih središč na ozemlju s prevlado slovenskega prebivalstva odvzema koroškim Slovincem še zadnje skromne možnosti za uporabljanje slovenskega jezika v javnem življenju. Poskus postavitve dvojezičnih topografskih napisov v odročnih, majhnih naseljih pa kaže na tendence prikrivanja dejanske dvojezičnosti južne Koroške pred širšo javnostjo. Vse te poteze avstrijskih oblasti kažejo, da le-te ne priznavajo dejanskih značilnosti industrijske družbe, ki ustvarja tip socialno in prostorsko mobilnega prebivalstva, ki v času dnevnega življenja kroži v zvezi z delom, izobraževanjem, rekreacijo in oskrbo po obširnem prostoru; ta prostor bi moral biti, če je družba moderna in demokratična, organiziran tako, da bi slovensko prebivalstvo ob vsem dnevnem kroženju lahko enakopravno uporabljalo tudi svoj slovenski jezik.

Kljub raznarodovalnemu pritisku, ki se je izražal v dosedanem političnem in gospodarskem odnosu avstrijskih oblasti do Slovencev, se je obdržalo bolj ali manj sklenjeno slovensko jezikovno ozemlje med Smohorjem na zahodu in Labotom na vzhodu, v Ziljski dolini, v Rožu in v Podjuni. Pasovi sklenjenega slovenskega ozemlja so se obdržali še med Vrbskim in Osojskim jezerom ter severno od Velikovca pod Svinjo na območju Djekš. Južno od Drave, med Šentjakobom v Rožu in Labotom, uporablja po podatkih avstrijskega popisa prebivalstva iz leta 1951 slovenščino kot občevalni jezik več kot polovica ljudi. Znotraj tega ozemlja uporablja slovenščino kot občevalni jezik manj kot petina prebivalcev le

na ozemljih mest, v Železni Kapli, Dobrli vasi, Pliberku in v Borovljah, kar predstavlja le majhen delež celotnega ozemlja južno od Drave. Na ozemlju med Dravo in Karavankami, med Rožekom, St. Jakobom in Brnco, na ozemlju občine Kostanje med Vrbskim in Osojskim jezerom ter na obsežnem ozemlju v širši okolici Velikovca uporablja slovenščino v vsakdanjem življenju več kot tretjina, v Ziljski dolini, med Podkloštrom in Smohorjem, pa več kot polovica prebivalcev.

Če povrh pomislimo, da pravkar prikazana podoba jezikovnih razmer na Koroškem ni nastala po popisu prebivalstva (leta 1951), ki bi bil za Slovence objektivni in dobronameren, smo lahko prepričani, da se je slovensko prebivalstvo na južnem Koroškem obdržalo na velikem delu ozemlja, ki je bilo še sredi 19. stoletja sklenjeno slovensko etnično ozemlje (2).

Ob koncu se moramo vprašati, kakšen bo nadaljnji gospodarski razvoj južne Koroške ter še posebej, kako se bo ta kazal v socialnem razvoju slovenskega prebivalstva. Tudi v naslednjih letih moramo pričakovati stopnjevanje razvoja nekmetijskih dejavnosti, ki ga bo spremljalo nadaljnje sproščanje delovne sile iz kmetijstva. Zaradi avtomatizacije industrije tudi ob povečanem številu industrijskih obratov in krajev z industrijo ne smemo pričakovati večjega povečanja števila delovnih mest v industriji. Zaradi hitrega uveljavljanja turizma in prometne funkcije Koroške moramo računati na povečano število delovnih mest v terciarnih dejavnostih.

Posebej je potrebno podčrtati, da je industrija južnokoroškega podeželja monostrukturna in zaposluje v večji meri moško nekvalificirano delovno silo.

Taka struktura industrije, ki ne odpira možnosti zaposlitve prebivalstva obeh spolov, različnih poklicev ter različnih starosti, bo odprla v naslednji stopnji razvoja industrijske družbe nove probleme zaposlovanja prebivalstva. V kolikor se struktura industrije na južnem Koroškem ne bo bistveno spremenila, lahko pričakujemo v bližnji bodočnosti ponovno povečano izseljevanje prebivalstva iz južne Koroške. V kolikor se bo v bodoče turizem nemoteno razvijal ter stopnjeval pomen prometa, lahko pričakujemo odpiranje novih delovnih mest v nekmetijskih poklicih. To bo odpiralo nova delovna mesta zelo različnih kvalifikacij.

Slovinci bodo lahko svojim sodeželanom enakopravni v pobudah in pri neposrednem sodelovanju v nadaljnjem regionalnem, socialnem in gospodarskem razvoju južne Koroške, kolikor se bodo lahko enakovredno vključevali v izobraževanje. Seveda jim to lahko zagotavlja Avstrija le z izpolnjevanjem 7. člena državne pogodbe, ki se nanaša na manjšinske pravice Slovencev v Avstriji.

Zelo pomembno vlogo bo morala imeti za izboljšanje socialnoekonomske strukture slovenskega prebivalstva na Koroškem na novo nastajajoča univerza v Celovcu. Možnost šolanja na tej univerzi bi moralo izkoristiti čim večje število slovenske mladine. Univerza bo morala v programu svojega raziskovalnega dela v okviru svojih institucij zagotoviti solidno mesto prav proučevanju socialnih, ekonomskih in kulturnih problemov koroških Slovencev in slovenskega jezika, saj ji to funkcijo narekuje tudi njen položaj na prostoru, ki je poseljen s slovenskim in nemško govorečim prebivalstvom (7).

VI RI :

1. Vladimir Klemenčič: Geografija prebivalstva Slovenije, Geografski vestnik, Ljubljana 1972, str. 133-157.
2. Vladimir Klemenčič: Sodobni socialnogeografski problemi Slovencev na Koroškem, IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Ljubljana 1973, str. 185-195.
3. S. Ilešič, Geografski oris Koroške, Koroški Zbornik, Ljubljana, 1946, str. 9-41.

4. H. Bobek, Zentrale Orte: Arbeitsbevölkerung und Funktionstypen, Atlas der Republik Österreich, Wien 1961.
5. H. Bobek, Fremdenverkehr: Typen, Intensität und Entwicklung 1961 bis 1966, Atlas der Republik Österreich, Wien 1968.
6. B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117-247.
7. Vladimir Klemenčič, Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na južnem Koroškem, Koroški kulturni dnevi, Zbornik predavanj, Maribor 1973, str. 54-64.
8. Fritz Dörnhaus, Deutsche und Italiener in Südtirol, Erdkunde Archiv für Wissenschaftliche Geographie, Band VII, Heft 3, Bonn 1953, str. 208.
9. Schön, "Die Bevölkerung Kärntens im Spiegel zweier Volkszählungen". Amt der Kärntner Landesregierung. Statistik und Wirtschaftsdienst. Klagenfurt 1953, str. 31.
10. Vladimir Klemenčič, Migracija prebivalstva na Koroškem med leti 1934-1951, Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, str. 92-112.
11. V. Klemenčič, Rast prebivalstva na Slovenskem Koroškem v obdobju 1934-1951, Geografski vestnik XXIV., Ljubljana 1952, str. 115-134.
12. M. Fels, Tagespendler: Zuordnung zu Arbeitszentren, Atlas Republik Österreich, Wien 1968.
13. V. Klemenčič - P. Apovnik, Prostorsko načrtovanje. Predavanje na Koroških kulturnih dnevih 1970, 23 str. - še neobjavljeno.
14. V. Klemenčič - P. Apovnik, Združevanje občin na dvojezičnem ozemlju južne Koroške. (Predavanje na Koroških kulturnih dnevih 1971, 35 str. - še neobjavljeno).
15. V. Klemenčič, Kritični pretres avstrijskega popisa prebivalstva 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo št. 2. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1960, str. 101-182.
16. J. Pleterski, Avstrijsko ljudsko štetje 31. marca 1961 na Koroškem. - Razprave in gradivo, št. 4-5, Ljubljana 1966, str. 165-216.
17. V. Klemenčič, Objektivnost kriterijev, Dvojezični napisi in štetja na Koroškem. Delo, 14.5.1972.
18. V. Klemenčič, Problematični rezultati, Iz uradnih avstrijskih popisov o jezikovni pripadnosti na Koroškem, Delo, 2.12.1972.

Ludvik Olas

SLOVENSKO PORABJE

GEOGRAFSKI POLOŽAJ PORABJA

Porabje leži na prehodu med Alpami in Panonsko nižino. Ta prehodnost se kaže v klimatskem, gospodarskem in kulturnem pogledu. To prirodno geografsko prehodno zemlje je tudi stikališče treh med seboj različnih narodnih skupin: slovanske, germanske in ugrofinske.

Slovensko Porabje sestavlja skrajni zahodni del Socialistične republike Madžarske ob desnih pritokih reke Rabe. Na jugu ga od Goričkega loči državna meja z Jugoslavijo, ki poteka po razvodju med porečjem Mure in Rabe, na zahodu pa državna meja z Avstrijo. Slovensko Porabje pripada k okraju Monošter in obsega s slovenskim prebivalstvom kompaktno poseljena naselja Gornji in Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves ob gornje seniškem potoku in bližje avstrijski meji ter Ritkarovci, Virica, Andovci, Stevanovci in Olkovci, ki leže po slemenih južnega dela slovenskega Porabja. Slovensko prebivalstvo živi v manjšem številu tudi v Monoštru in v vaseh Farkašovci in Zida.

Avstrijska meja med Monoštrom in Srebrnim bregom je potegnjena po črti, ki je istočasno meja med slovenskim in avstrijskim etničnim ozemljem. Meja med socialistično republiko Slovenijo in slovenskim Porabjem pa poteka po zložnem razvodju v višini od 300 do 400 metrov po slovenskem etničnem ozemlju. Ta mejna črta loči prirodno in kulturno geografsko podobni področji Porabja in Goričkega v Prekmurju.

Vse do konca druge svetovne vojne je bila na obeh straneh pokrajina tudi v gospodarski strukturi povsem enaka. Po drugi svetovni vojni pa se javlja na obeh straneh preobrazba klasične agrarne strukture zaprtega avtarkičnega tipa z uveljavljanjem modificiranih oblik polikulturenega gospodarstva. To je izraz učinkov različne dinamike gospodarskega razvoja Goričkega in slovenskega Porabja ter učinkov širšega gospodarskega prostora Slovenije oziroma Jugoslavije na Goričkem ter Madžarske v slovenskem Porabju.

Pri slovenskem Porabju stopajo v gospodarskem razvoju in gospodarski strukturi močno v ospredje periferni položaj, stisnjenost v obmejnem prostoru med Slovenijo in Avstrijo in hribovitost. To nudi slabe prirodne pogoje za kmetijstvo, ki predstavlja prevladujočo gospodarsko panogo. Prav gotovo pomeni enega od pomembnih činiteljev gospodarskega razvoja tudi zaprtost meje proti Avstriji in Jugoslaviji ter sorazmerno majhen obseg s Slovenci poseljenega ozemlja, ki se zaradi posebnosti gospodarskega razvoja loči v mnogih potezah od sosednega madžarskega ozemlja.

•A'i.

Slovensko Porabje je prometno dokaj izolirano. Nima sodobne povezave z ostalim madžarskim ozemljem, slabo so pa med seboj povezane tudi posamezne vasi. Asfaltirana cesta slabše kvalitete povezuje Gornji in Dolnji Senik ter Slovensko ves z Monoštrom. Vse ostale ceste so makadamska.

Slovensko Porabje je eno redkih območij Madžarske, ki po drugi svetovni vojni ni doživelo kolektivizacije kmetijske zemlje in proizvodnje.

*

*L
I I',

1

Referat sem sestavil na temelju podatkov, zbranih na terenskem proučevanju, ki sta ga leta 1965 organizirala v slovenskem Porabju Institut za geografijo univerze v Ljubljani in Geografski institut madžarske akademije znanosti v Budimpešti. Proučevanje je vodil prof. dr. Klemenčič, od slovenskih geografov smo sodelovali še: docenta dr. Medved in dr. Pak, dr. Jeršič in asistent Ingolič in Olas. Raziskavo in tako tudi ta referat sta rezultat kolektivnega dela.

PRIRODNO-GEOGRAFSKE POTEZE

Gričevnati svet slovenskega Porabja sestavljajo mehke terciarne kamnine, v katere so si zarezali svoje struge desni pritoki reko Rabe. To je svet, ki se v vsej svoji podobi nadaljuje na zahodni strani v avstrijski "Grabenland", na jugu pa v prekmursko Goričko. V Grabenlandu je v večji meri zastopan miocen, v obravnavani pokrajini in na Goričkem, vzhodno od Ledave, pa prevladujejo pliocenski sedimenti. Zaradi kmetijskega gospodarstva, ki je v Porabju prevladujoča gospodarska panoga, velja posebej poudariti, da je v zemlji poleg ilovice, peska in gline močno zastopan tudi prod. V višjih legah je debeli sloj rdečkastega proda največkrat prekrit le s tanko preperelino. Zaradi te neugodne pedološke sestave tal so taka površja rnanj primerna za poljedelstvo in so zato v veliki meri porasla z gozdovi. Kompleksi tanke prepereine nad debelim slojem rdečkastega proda so v njivah in travnikih, ki leže v bližini kmečkih domov na slemenih. Pridelek na takih kompleksih je zelo skromen.

Ozke doline potokov so prekrivane s finejšim gradivom, ki je nanesen z denudacijo. Ilovnata ali glinena struktura preprečuje odtekanje vode v notranjost, zato so doline vlažne in za poljedelstvo manj ugodne. Obsežnejše komplekse ravnega sveta, prekrivane z akumulacijskim gradivom, zasledimo le v spodnjih razširjenih delih dolin, ob pritokih Rabe. Zaradi prodnate sestave in njene propustnosti je Porabje reliefno manj razgibano kot Slovenske gorice ali zahodni del Goričkega. Ceste so speljane večinoma po širših slemenih.

Osnovna reliefna značilnost slovenskega Porabja so slemena in vmesne doline, ki potekajo od jugovzhoda proti severozahodu. Slemena so dokaj ravna in položna, zato so pritegnila prebivalstvo k poselitvi. Kvaliteta prsti je povsod slaba in podzolirana. Že na manjših razdaljah se menjajo kompleksi kvalitete različne prsti. Večjih sklenjenih kompleksov zemlje, primerne za kmetijstvo, ni, zato se je prebivalstvo poselilo v obliki razloženega lipa naselij, podobno kot na Goričkem. Severna obojna pobočja so porasla z gozdovi in so skoraj neposeljena. Večina naselij je na južnih pobočjih. V obliki razloženih naselij so poseljena slemena južnega dela Porabja, in to na območju Otkovcev, Števanovcev, Andovcev, Virice, Ritkarovcev in Zgornjega Senika.

Središča tega z razloženimi naselji poseljenega sveta predstavljajo koncentracija hiš okoli cerkve. V obliki sklenjenih naselij je poseljen svet severnega Porabja v širšem dolinskem in ravninskem svetu z naselji Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci in Monošter.

Stari del Monoštra

Za Porabje je značilno križanje vplivov panonskega in alpskega podnebja. Od vzhodne strani se uveljavljajo elementi panonskega podnebja s hladnimi zimami in vročimi poletji. Te elemente ekstremne panonske klime blaži v poletju dotekanje svežega gorskega zraka z alpske strani. Poprečna srednja le

tna množina 800 mm padavin je tu najvišja v primerjavi z ostalimi deli Madžarske. Večji del padavin pade v pozni pomladni in poletni dobi. Najbolj namočen mesec je junij, ki beleži poprečno nekaj več kot 100 mm padavin, namočeni pa so še meseci maj, julij in avgust, kar pomeni ugodno razporeditev padavin v vegetacijski dobi. Taka razporeditev padavin je še posebej pomembna za kmetijstvo. Deževje v poletnih mesecih pogosto zakasni, kar ogroža kmetijske pridelke. Vrednost padavin pa zmanjšuje padanje dežja v obliki močnih nalivov. Ob nalivih voda zelo hitro odteče, pronica v prodno osnovo in zato ni dovolj izkoriščena. Kmetijstvo ogrožajo tudi pozne pomladanske in zgodnje jesenske slane. Izven nevarnosti pred slano so le meseci junij, julij in avgust, soj pogosto nastopa slana še v maju in že v septembru. Pomladanske pozebe ogrožajo sadno drevje in včasih tudi žitarice.

Zaradi prehodne lege so tudi tokovi vetrov zelo raznoliki. V hladni polovici leta dotekajo najpogosteje s severovzhodne in severne strani. Zelo pogosto se uveljavljajo s severovzhodne strani kot vdori hladnega zraka in prihajajo v določenih vremenskih situacijah prav s polarnih področij ter prinašajo izredne ohlavitve. V topli polovici leta, to je od maja do avgusta, prevladujejo severozahodni vetrovi, to je v razdobju, ko je središče ciklonske aktivnosti v Srednji in Vzhodni Evropi. Takrat dotekajo s cirkulacijo zraka tople zračne mase iz severozahodne smeri.

GOSPODARSKI RAZVOJ

Splošne značilnosti

Slovensko Porabje je zaradi svoje periferne lega pred prvo svetovno vojno v ogrskem delu Avstro-Ogrske, po prvi svetovni vojni pa na Madžarskem, predstavljalo agrarno zaostalo področje. To področje zaostaja za gospodarskim razvojem ostale Madžarske tudi po drugi svetovni vojni. Reliefne in pedološke razmere so med najneugodnejšimi na Madžarskem. Medtem ko so bile do prve svetovne vojne obmejne vasi dobro povezane s sosednjimi naselji Slovenije, so se te vezi po drugi svetovni vojni zaradi nove državne meje popolnoma prekinile.¹⁾

Pokrajina je prenaseljena, v neposredni okolici pa ni večjega urbanega središča, ki bi lahko sprejelo vso odvečno latentno delovno silo. V manjši meri opravlja to funkcijo Monošter, ki je danes industrijsko upravni submezocenter. Železniško zvezo z ostalim madžarskim ozemljem je dobil po prvi svetovni vojni. To je v veliki meri pripomoglo, da so v njem rasla nekatera industrijska podjetja kot tovarna kos, tekstilna in kemična tovarna, opekarna in železniške delavnice. Skupno zaposlujejo okrog 1.600 delavcev. Delovno silo dobiva iz neposredne okolice. V manjše lokalno središče se razvija tudi gornji Senik. Poleg kmetijstva, ki je tukaj v prevladi, se je v njem razvila tudi obrtniška dejavnost (mizarji, krojači, kovači, šivilje, tesarji). V naselju so popolna osnovna šola, otroški vrtec, trgovina in gostilna. /Z.&rnli Senik je pomemben tudi kot kulturno središče slovenskega življa v Porabju. V njem že dalj časa delujejo slovenski pevski zbor in folklorna skupina ter godba na pihala.

Kmetijstvo

Kmetijstvo slovenskega Porabja kaže znake agrarno prenaseljene in zaostale pokrajine. Ob obilici delovne sile so v kmetijske namene izkoriščene tudi manj ugodne površine. Obdelava zemlje je še v pretežni meri ročna. Kot taka se močno razlikuje od kmetijske obdelave v ostalih pokrajinah Madžarske. To nam potrđita analiza zemljiško-lastniške strukture in kmetijsko izkoriščanje zemlje po zemljiških kategorijah. Pred drugo svetovno vojno je bilo na Madžarskem 43% zemlje v rokah posestnikov, katerih velikost posesti je presegla 100 ha zemlje, 25% zemlje pa je bilo v rokah posestnikov, ki so imeli od 10 ha do 100 ha zemlje. Tretjina kmečkega prebivalstva pa je bila na Madžarskem brez zemlje. Popolnoma drugačna je bila tedaj zemljiško posestna struktura v Porabju. Večina kmetijske

1) M.Pfecsli - B.S6rfalvi: Die Geographie Ungarns. Korvina Verlag, Budapest 1962. Str. 61.

zemlje je pripadala kmetijskim proizvajalcem z manj kot 15 ha zemlje. Močne razlike se pojavijo tudi pa drugi svetovni vojni. V Porabju je po letu 1961 ostalo še vedno 2/3 zemlje v individualni posesti, medtem ko je v celotni Madžarski 94% zemlje v družbeni lasti. Večji del družbene posesti tvorijo v Porabju gozdovi (45%).^

Znatne so tudi razlike med Porabjem in ostalo Madžarsko po razmerju med zemljiškimi kategorijami. Od skupne površine 9.284 ha v letu 1962 so tvorili v Porabju največji delež gozdovi, in sicer 47%. Njivske površine so obsegale lo dobro četrtino (26%). Travnikov in pašnikov je bilo 17%. Razmere na ostalem Madžarskem so bile popolnoma drugačne. Njivskih površin je lam več kot polovica (57%), gozdov pa le 14%. Razmerje med zemljiškimi kategorijami je podobno razmerju teh na Goričkem.

Več gozdnega sveta je v gričevnatem delu Porabja, izstopata zlasti katastrski občini Gornji Senik in Šakalovci (61%), nekoliko manj katastrske občine Andovci, Ritkarovci in Stevanovci (40-50%). Več njivskih površin pa je v dolinskem delu, zlasti v katastrskih občinah Moriošler in Slovenska ves (39%). Travniki in vrtovi so na obeh reliefnih oblikah, približno enako zastopani.

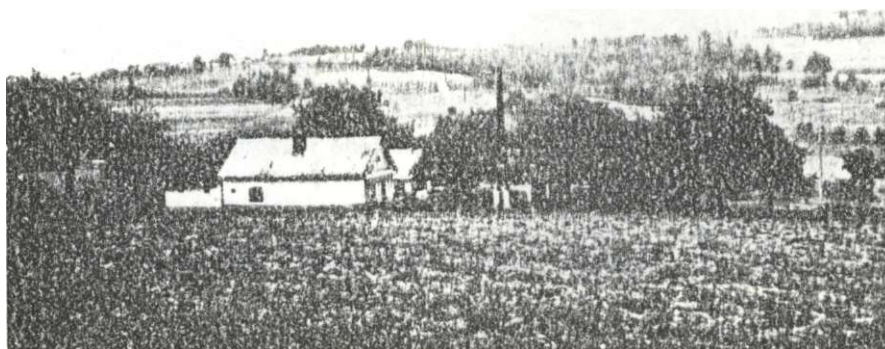
Današnja izraba zemlje na območju slovenskega Porabja je še izraz starega polikulturalnega avtarktičnega kmetijskega gospodarstva, ki se, kol nam kažejo podatki o razvoju izkoriščanja zemlje v katastrskih občinah Gornji Senik in Andovci, kljub velikim gospodarskim spremembam na Madžarskem tudi v zadnjih desetletjih ni bistveno spremenilo. Gričevnata pokrajina ne nudi dobrih pogojev za poljedelstvo. Kljub temu pa se je v njej obdržal velik odstotek kmetijskih površin (od 41% do 70% v posameznih katastrskih občinah).

Poljedelska proizvodnja ima v slovenskem Porabju še močne poteze polikulturalnega avtarktičnega kmetijskega gospodarstva. Goje še veliko število (več kot 20) kultur. Po obsegu posejane površine je pšenica s 24% na prvem mestu. Na drugem mestu je rž 22,2%, na tretjem mestu detelja s 13,5%, na četrtem krompir z 10,3%, nato slede koruza z 9,6% in oves z 8,3%. Od 1%-2% je posejanega polja z ječmenom, ozimnim ječmenom, lucerno in s sončnicami. Poleg teh kultur goje na manj obsežnih površinah še peso, fižol in zelje.

Podrobna analiza in primerjava vrstnega reda glavnih kultur med posameznimi katastrskimi občinami in vrstnega reda kultur v celotnem Porabju, kaže manjše karakteristične razlike, ki so izraz slabih prirodnih pogojev ter prometno odročne lege katastrskih občin v Porabju.

Ozimna pšenica je na prvem ali drugem mestu tako v hribovitih kot v dolinskih katastrskih občinah. Rž je na prvem mestu samo v hribovitih katastrskih občinah, na tretjem mestu pa je v dolinskih katastrskih občinah. Pri tem torej bistveno vplivajo prirodni pogoji. Podobno je z deteljo. Več je sejejo v dolinskih vaseh kot v hribovitem delu.

Krompir, ki je pomembna prehrabena kultura v celotnem slovenskem Porabju, je v hribovskih katastrskih občinah med tretjim in petim mestom, v dolinskih katastrskih občinah pa je na petem do osmem mestu. Večji odstotek s koruzo posejane površine je v dolinskih katastrskih občinah.'

Kmetija v Porabju

2) Podatki so zbrani na osnovi terenskega proučevanja.

V nižinskem - dolinskem delu Porabja se z večjim deležem detelje in koruze kaže težnja po preusmerjanju tega področja v živinorejo. Izredno veliko število poljščin in njivskih površin ter prevlada žitaric in krompirja kažeta, da je v poljedelstvu slovenskega Porabja še vedno v veljavi pridelava kultur za domačo potrebo. V mnogih primerih lahko opazimo komplekse neobdelane zemlje. To je tudi znak začetka praznjenja tega področja.

Slovensko Porabje v tehnološkem razvoju kmetijske proizvodnje zaostaja za ostalo Madžarsko. Tronjski sport in obdelava zemlje sta še vedno vezana na vprežno živino, govedo in konje. Leta 1962 je bilo v Porabju 2.531 glav goveda, od tega je bilo 1.544 ali 61% krav. Koni je bilo 228, prašičev pa 2.691. Med posameznimi popisi je število živine vseh vrst rnočno nihalo. Pri tem je izjema le perutnina. V zadnjem času pa opazimo številčno nazadovanje goveda in konj.

PREBIVALSTVO

Slovensko Porabje je sorazmerno gosto naseljeno, soj znaša poprečna gostota 104 ljudi na km². Največjo, gostoto zasledimo v Monoštru, 329 ljudi na km². Sorazmerno gosteje naseljen je dolinski del od Gornjega Senika do Monoštra (61 do 76 ljudi na km²). Redko naseljeno pa je gričevnato področje (med 31 in 52 ljudi na km²). Podobno gostoto zasledimo tudi na sosednjem gričevnatem delu Goriškega.

Med popisi prebivalstva leta 1869 in 1960 je absolutno število prebivalstva v celotnem Porabju naraslo od 5.711 na 9.523 ljudi, to je za 68%. Sorazmerno hitro rast opazamo v vseh naseljih do leta 1900. To je odraz visoke natalitete in zaprtosti pokrajine. Po letu 1900 prebivalstvo v vseh obravnavanih; katastrskih občinah, razen v k.o. Gornji Senik, nazaduje. To nazadovanje je odraz močnega izseljevanja v ZDA. Od tega časa naprej prebivalstvo Porabja stagnira ali nazaduje. Ta tendenca je opazna tudi danes. Tako je večina naselij v Porabju dosegla svoj višek leta 1900. Izjemi sta le Monošter kot urbano središče, ki narašča vse do današnjih dni, in Gornji Senik, katerega prebivalstvo je naraščalo vse do leta 1941, od tedaj naprej pa nazaduje. Povsod, razen v Monoštru, je prebivalstvo po letu 1949 močno nazadovalo. Vzrok za tako nazadovanje moramo pripisati tudi posledicam nasilne razselitve slovenskega prebivalstva po resoluciji Informbiroja leta 1948. Med letoma 1949 in 1960 se je izselilo iz podeželskega dela slovenskega Porabja 1.541 ljudi. Izguba 1.541 ljudi v kratkem 11-letnem razdobju je za tako majhno pokrajino kot je slovensko Porabje, izredno velika. Navedeno število smo dobili tako, da smo k različni negativne bilance med številom prebivalstva med letoma 1949 in 1960 prišteli skupno število naravnega prirastka (590) vseh podeželskih naselij. Izseljeno prebivalstvo pa moramo deliti na dva dela, na tisto, ki se je izselilo zaradi poklicne preselitve iz kmečkega v druge poklice, in na tisto, ki je bilo izseljeno iz političnih razlogov. V obeh primerih so se izseljevale celotne družine, na kar nas opozarja zmanjšanje števila gospodinjstev, ki smo ga ugotovili s podrobno analizo prebivalstva katastrskih občin Andovcev in Gornji Senik.

Za vse podeželske katastrske občine je značilno, da imajo med letoma 1949 in 1960 večjo rodost kot umrljivost. Zelo visok naravni prirastek imajo katastrske občine Sakalovci (17,5%), Dolnji Senik (15,2%) in Stevanovci 11,2%, dokaj nizkega pa Ritkarovci (3,5%), Andovci (5,5%) in Slovenska ves (7,2%). Zanimivo je, da izkazuje negativni naravni prilastek mesto Monošter (-54), istočasno pa pozitivni migracijski saldo (902).

Podobno sliko nam kažejo tudi začasni podatki o popisu prebivalstva leta 1970. Pozitiven naravni prirastek nam izkazujejo vse vasi razen Andovcev. V Spodnjem Seniku in Slovenski vasi se giblje ta okrog 10%. V ostalih pa od 4% do 7%. V vseh vaseh se pa pojavlja negativni migracijski saldo. V Gornjem Seniku in v Andovcih znaša 19,7% oziroma 18%, v ostalih naseljih pa se giblje med 10% in 15%. V treh naseljih (Stevanovci, Gornji Senik, Ritkarovci) je tako odseljevanje trikrat ali celo štirikrat večje od naravnega prirastka.

Iz tega sledi, da je rast prebivalstva v Monoštru le posledica doseljevanja. Kakšen delež ima pri doseljevanju v Monošter prebivalstvo podeželskega dela slovenskega Porabja, ne moremo ugotoviti iz podatkov?

Iz podeželskih vasi slovenskega Porabja se je izselilo 1.541 ljudi več, kot je bilo priseljenih, v Monoštru pa se jih je za 902 priselilo več kot odselilo. Na osnovi tega lahko zaključimo, da je število pozitivnega migracijskega salda v Monoštru za več kot 600 ljudi nižje od števila negativnega migracijskega salda podeželskih vasi slovenskega Porabja. Vsaj 600 ljudi se je moralo razseliti iz slovenskega Porabja po Madžarskem. Ker je malo verjetno, da bi zaposlili na novih delovnih mestih med letoma 1949 in 1960 le prebivalstvo iz slovenskih vasi, lahko računamo, da se je po Madžarski razselilo več kot 600 Slovencev. Ker pa se je v urbanih poklicih (šolstvo, uprava, gostinstvo, trgovina) v Porabju zaposlovalo tudi madžarsko prebivalstvo, lahko zanesljivo trdimo, da je bila odselitev Slovencev iz obravnavane pokrajine še večja. Na osnovi tega lahko sklepamo, da se je z razseljevanjem manjšalo število Slovencev v slovenskem Porabju. Nazadovanje slovenskega življa izkazuje tudi uradna statistika. Na podeželju slovenskega Porabja (brez Monoštra) so leta 1890 našeli 4.391 Slovencev, to je 92,2% od skupnega števila prebivalcev. Ob popisu prebivalstva leta 1921 je število slovenskega življa nazadovalo na 89,3%, podatki iz leto 1962 pa izkazujejo že 86,6% prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom.

Monošter si je od svojega začetka industrializacije po prvi svetovni vojni izoblikoval območje dnevne migracije delovne sile. Ožje območje z intenzivnejšo dnevno migracijo delovne sile se je izoblikovalo ob cesti mimo Slovenske vasi, do Dolnjega Senika. Širše območje pa sega v gričevnato obrobje katastrskih občin Sakalovci in Stevanovci. izven gravitacijskega območja Monoštra pa so ostala bolj oddaljena hribovska naselja Andovci, Ritkarovci in Gornji Senik.

V ožji gravitacijski coni je izven Slovenske vasi zaposlenih 36%, izveri Dolnjega Senika pa 38% aktivnih prebivalcev. V širši gravitacijski coni pa se delež aktivnih prebivalcev giblje med 20% in 29%. Ti so zaposleni izven domačega kraja, iz ostalih hribovskih naselij, ki ne sodijo v gravitacijsko območje Monoštra, pa je takih manj kot 10%.

Za vasi slovenskega Porabja je še vedno značilna tradicionalna selitev aktivnega prebivalstva na sezonska kmečka dela po ostalih pokrajinah Madžarske. Iz naselij v okolici Monoštra tvorijo ti 4% aktivnega prebivalstva, v ostalem gričevnatem svetu pa se delež teh dvigne na 5% do 8%.

Vpliv Monoštra se pozna tudi v strukturi prebivalstva po panogah gospodarskih dejavnosti. V naseljih v okolici Monoštra znaša delež kmečkega prebivalstva okrog 50% v oddaljenjših krajih pa celo od 70% do 80%.

Starostna struktura prebivalstva slovenskega Porabja je kljub znatnemu izseljevanju sorazmerno ugodna. Številčno najmočnejše je zastopana skupina do 10 let starih otrok, nato se delež starostnih skupin po desetletnih obdobjih vse do skupine od 40 do 49 let enakomerno znižuje. Kot vidimo, je še sorazmerno dobro zastopano mlado prebivalstvo in zlasti skupina produktivnega prebivalstva v starosti od 20 do 50 let. Delež otrok, starih manj kot 5 let, je nižji od deleža otrok, starih od 5-10 let. To pa je že izraz postopnega nazadovanja prirodne rasti zaradi odseljevanja mladega aktivnega prebivalstva.

Po starostni strukturi se tudi razlikujejo hribovske, pretežno agrarne vasi, ki še riiso pod vplivom urbanizacije. V teh je delež otrok do petih let nižji (večje izseljevanje). V tistih naseljih, ki so podvržena urbanizaciji, je večji delež za delo sposobnega prebivalstva kot v hribovskih naseljih; odseljevanje mladega prebivalstva iz teh vasi je manjše, posledica tega je, da je tod število do pet let starih otrok višje.

Neugodno sliko nam kaže struktura prebivalstva po šolski izobrazbi. V Porabju je bilo leta 1961 od 8.361 prebivalcev 373 ali 4,5% nepismenih (Slovenija 1,8). Do pet razredov osnovne šole je končalo 25,2% prebivalcev, od 6 do 7 razredov pa 44,4% prebivalcev. Popolno osnovno šolo je končalo tako samo 18,4% prebivalcev. Srednjo šolo je končalo 2,8% prebivalcev, visoko izobrazbo pa ima le 1,9% prebivalstva Porabja. Od slovenskih vasi izkazujejo največ nepismenih Ritkarovci 8,3% in Sakalovci 19,9%.

ZAKLJUČEK IN POGLED V BODOČNOST

Slovensko Porabje je tip agrarno in politično zaprte pokrajine s slabimi prirodnimi pogoji za kmetijstvo in z nizkim deležem neagrarne dejavnosti. Število prebivalstva je zato v njem naraščalo do konca 19. stoletja, nakar je začelo nazadovati zaradi izseljevanja v ZDA in druge dežele. Velik del aktivne delovne sile si je iskal in si še išče dodatnega zaslužka s sezonskim kmečkim delom po Madžarski. Po drugi svetovni vojni se pričinja na podeželju slovenskega Porabja s pospešeno industrializacijo Monoštra in Madžarske prebivalstvo razseljevati. Zaradi razseljevanja se je zmanjšalo število gospodinjstev in kmetij. Skromna rast urbanih delovnih mest ne krije potreb domačega avtohtonega prebivalstva. Nova delovna mesta pa zasedajo tudi doseljeni Madžari. Izobrazba prebivalstva slovenskega Porabja je nizka, veliko je število nepismenih in tistih, ki niso uspešno končali osnovno šolo. Število domače inteligence je neznatno. Vse to pa tudi prispeva k slabšemu napredku gospodarstva.

Slovensko Porabje je tudi eno od redkih področij Madžarske, kjer zemlja ni bila socializirana. Individualni posesti in njenemu razvoju pa, kot kaže, na Madžarskem ne posvečajo toliko pozornosti kot družbeni posesti.

Še posebej je potrebno poudariti, da mlado prebivalstvo slovenskega Porabja ni v zadostni meri deležno šolske vzgoje v svojem materinem jeziku. Poučujejo učitelji, ki ne obvladajo dobro slovenščine in še to samo v nižjih razredih. Slovenske napise najdemo le v cerkvah in na nekaterih ustanovah, topografski napisi so pa le v madžarščini. Kolikor bi bilo slovensko prebivalstvo v večji meri deležno šolske vzgoje v materinem jeziku, ne bi ostalo na tako nizki kulturni ravni. Več mladine bi končalo tudi osnovno šolo, tako pa obvladajo le prekmurski dialekt. S slovensko tiskano besedo se pa srečujejo v premajhni meri. Pokrajina bo še naprej ostala gospodarsko pasivna, njeno prebivalstvo pa se bo moralo še nadalje izseljevati.

Prav gotovo pa lahko smatramo gospodarski razvoj Monoštra z odpiranjem novih delovnih mest in s širjenjem njegovega gravitacijskega območja dnevne migracije delovne sile v slovensko Porabje kot pozitiven pojav socialnega razvoja.

Franc Mijač

NEKAJ DRUŽBENOGEOGRAFSKIH PODATKOV O KANALSKI DOLINI

UVOD

Kanalska dolina je bila večkrat izčrpno opisana z geomorfološke, hidrografske, orografske in geološke plati. Zelo poudarjena je bila vloga doline v prometu in v strateški pomembnosti, predvsem v času premikanja narodov v preteklosti in sedanosti. Dobro sta bili opisani njena zgodovinska preteklost in politična pripadnost. Vendar se mi zdi primerno, da v nekaj stavkih ponovno premotrimo splošne in že uveljavljene pojme in podatke.

Kanalska dolina je visokogorska dolina med Julijskimi in Karnskimi Alpami. Strogo geografsko rečeno, razprostira se od Pontablja, italijansko Pontebba, do Trbiža, ko se združi z dolino Ziljice. V Pontablju je nad morjem 568 m, v Trbižu (center) pa 750 m. Njen najvišji vrh je na razvodju v Žabnicah, visok je 819 m. Vendar pa je prevladujoče nazivanje Kanalske doline nekoliko širši pojem, ki ozemeljsko obsega ne samo Kanalsko dolino, ampak tudi dolino Ziljice (od Vrat v bližini koroškega Podkloštra, kjer je sedaj državna meja med Italijo in Avstrijo) vključno z Rabeljsko dolino do Nevejskega sedla. To se pravi, sega do občinske meje med Trbižem in Klužami (italijansko Chiusaforte) in kota, ki se razprostira pod Mangartom, kjer je glavno naselje Bela peč, staro fužinarsko središče, ki že pripada Gorenjski. Tako zaokroženo ozemlje, ki se v glavnem sklada z občinskimi mejami treh občin: Trbiža, Naborjeta-Ovčje vesi in Pontablja je imenovano Kanalska dolina. Uporaba tega pojma je prišla v navado pri zamejskih Slovencih predvsem zaradi političnih zahtev v korist slovenske narodne manjšine, ki živi na tem delu Alp.

Meje taki Kanalski dolini potekajo po večini po grebenih vrhov, ki so tudi ločnica med državami, tako med Avstrijo in Italijo kot med Italijo in Jugoslavijo. Poleg tega, da je to z vsemi značilnostmi visokogorskega sveta tipična alpska dolina, se v njej družbenogeografski elementi tako prepletajo, da je za preučevalca nadvse zanimiva in originalna. V njej lahko zasledimo pestre elemente naseljevanja, od najstarejših srednjeveških do časovno zadnjih ekonomsko-turističnih, ki še potekajo. Pa tudi nagel razvoj gospodarskih dejavnosti, prometa, socialne preobrazbe družbe itd. je globoko posegel v splošno pokrajinsko strukturo Kanalske doline. V nekaj desetletjih je Kanalska dolina spremenila svojo pokrajinsko podobo. Tak proces je viden tudi v mnogih drugih krajih na Slovenskem. Ta razvoj hitro napreduje.

V tem referatu bom skušal skromno osvetliti predvsem družbenogeografsko spremembo ob primerjavi stanja v preteklosti in v današnjih dneh ter nakazati perspektive za bodočnost.

Za osvetlitev še nekaj splošnih podatkov. Kot rečeno, sestavljajo širšo Kanalsko dolino tri občine: Pontabelj, Naborjet-Ovčja ves in Trbiž. V Kanalski dolini je tudi znana in obiskovana slovenska romarska božja pot, Sv. Višarje. Trbiž predstavlja odlično prometno vozlišče med Italijo, Avstrijo in Slovenijo, in je v zadnjem času postal tudi turistično središče; Rabeljski rudnik je pomemben po svinčeni in cinkovi rudi. V Beli peči so obrati za obdelovanje železa.

Na tem ozemlju živijo tri narodne skupine: slovenska, najstarejša in osnovna, nemška, mlajša in zdesetkana zaradi medvojnih političnih razmer, ter italijanska, najmlajša, administrativna ter "industrijsko-turistična". Skozi dolino sta speljani cesta in od 1879 še železnica, ker je Kanalska dolina eden najlažjih gorskih prehodov med Apeninskim polotokom in Srednjo Evropo.

NEKAJ PODATKOV O PREBIVALSTVU

Prebivalstvo Kanalske doline (zaradi enostavnosti bomo za prebivalstvo doline šteli prebivalstvo vseh treh občin) je znašalo 31. decembra 1968 11.080 ljudi. Posamezne občine so imele sledeče število stalnega prebivalstva:

	V letu 1968. se je			
	prebivalstvo	rodilo	umrlo	razlika
Pontabelj	3 117	29	43	- 14
Naborjet-Ovčja ves	1 231	14	18	- 4
Trbiž	6 732	113	40	+ 73
Skupaj Kanalska dolina	11 080	156	101	+ 55

Iz teh podatkov je razvidno, da so rojstva presegla smrtne primere za 55 enot. Takoj pa je potrebno pripomniti, da sta občini Pontabelj ter Naborjet - Ovčja ves izkazovali deficitno bilanco v prirodnem prirastku, medtem ko je napredoval samo Trbiž. Sociološka razlaga tega pojava je enostavna: starostna sestava Trbiža je zadovoljiva, medtem ko ostali občini zaradi staranja prebivalstva vedno bolj pešata, kajti mladi ljudje se stalno izseljujejo.

Če primerjamo podatke iz lanskega leta s stanjem dne 31. decembra 1967, dobimo naslednjo sliko:

Gibanje števila prebivalstva v letih

	1967	1968	razlika
Pontabelj	3 120	3 117	- 3
Naborjet - Ovčja ves	1 265	1 231	- 34
Trbiž	6 725	6 732	+ 7
Kanalska dolina skupaj	11 110	11 080	- 30

Torej dve občini sta v številu prebivalstva deficitarni, le Trbiž izkazuje malenkostni prirastek. Če pa upoštevamo, da sta v Trbižu precejšnji naravni prirastek in majhen porast skupnega števila stalnih prebivalcev, potem lahko sklepamo, da tudi Trbiž ni izvzet iz izseljeniškega pojava.

IZSELJEVANJE

Naslednji podatki zgovorno osvetljujejo pojave izseljevanja iz gorskih vasi Kanalske doline:

Gibanje števila prebivalstva v letih

Občina	leto 1951	1961	1967	1968	razlika v 18 letih
Pontabelj	3 931	3 561	3 120	3 117	- 814
Naborjet-Ovčja ves	1 512	1 436	1 265	1 231	- 281
Trbiž	6 438	6 845	6 725	6 732	+ 294
Skupaj Kanalska dolina	11 881	11 842	11 110	11 080	- 801

Posamezne vasi in zaselki teh občin so imeli zelo različne koeficiente izseljevanja. Bolj kot so odročne, več ljudi se je iz njih izselilo. Izseljevanje prebivalstva pospešuje tudi pomanjkanje osnovnih pogojev gospodarskega napredka, kot so na primer ceste. Zato ljudje opuščajo raje tudi tista kmetijska področja, ki nimajo ugodnega dostopa.

Izseljevanje je že samo po sebi negativen pojav, še zlasti je neugodno za narodno sestavo prebivalstva, ker je v zvezi s pešanjem življenjske sile prebivalstva, ki ostaja.

POKLICNA SESTAVA PREBIVALSTVA

Glede razporeditve prebivalstva po strokah lahko uporabimo le podatke predzadnjega ljudskega štetja, ki je bilo 15. oktobra 1961. Od tedaj pa je razvoj prinesel v posamezne stroke velike spremembe, ki jih ni možno statistično opisati zaradi pomanjkanja primerjalnih podatkov. Če uporabimo kriterij, da vzamemo družinskega poglavarja in njegovo zaposlitev na enem od treh gospodarskih področij: industrija, kmetijstvo in terciarne dejavnosti, imamo v posameznih občinah siedečo sliko:

Pontabelj: kmetijstvo: 117 družin s 495 družinskimi člani;
industrija: 183 družin s 697 družinskimi člani;
terciarne dejavnosti: 469 družin s 1 623 družinskimi člani;
skupno torej 769 družin z 2 815 družinskimi člani; 230 družin s 685 člani pa je imelo za poglavarja gospodinjo, upokojenca ali koga drugega.

Naborjet - Ovčja ves: kmetijstvo: 111 družin s 474 družinskimi člani;
industrija: 75 družin s 318 družinskimi člani;
terciarne dejavnosti: 96 družin s 345 družinskimi člani;
skupaj torej 282 družin s 1 137 družinskimi člani; 87 družin z 257 družinskimi člani pa je imelo za poglavarja gospodinjo, upokojenca ali koga drugega.

Trbiž: kmetijstvo: 173 družin s 700 družinskimi člani;
industrija: 657 družin z 2 552 družinskimi člani;
terciarne dejavnosti: 692 družin z 2 413 družinskimi člani;
skupaj torej 1 522 družin s 5 665 družinskimi člani; 299 družin s 789 družinskimi člani pa je imelo za poglavarja gospodinjo, upokojenca ali koga drugega.

Iz teh grobih podatkov je razvidno, da je občina Naborjet - Ovčja ves kmetskega značaja, medtem ko imata ostali dve občini prebivalstvo, ki je pretežno zaposleno v industrijskih in terciarnih sektorjih.

Toda ta slika je statična. Od zadnjega ljudskega štetja pa do danes se je ta slika poklicne sestave prebivalstva močno spremenila. Šele s podatki uradnega italijanskega popisa prebivalstva bo možno zajeti vso dinamiko družbenogeografskega razvoja teh krajev.

NARODNA SESTAVA PREBIVALSTVA

Kot že omenjeno, je prebivalstvo Kanalske doline sestavljeno iz pripadnikov treh narodnosti: slovenske, nemške in italijanske. Prebivalci sami imajo zelo nejasne pojme o tem, kateri narodnosti pripadajo; predvsem je to zaznati pri slovenskem elementu. Ankete, izvedene med domačini, so jasno pokazale, da so velike težave pri ugotavljanju resnične narodne pripadnosti, kajti manjka vsaka narodna vzgoja. Seveda ti pomisleki ne veljajo za priseljence italijanskega rodu. Zato smo se pri našem ugotavljanju držali najmanj napačnega kriterija za določitev pripadnosti s tem, da smo k določeni narodnosti šteli ljudi, ki so rabili v svojem okolju slovenski, nemški ali italijanski jezik.

Prav glede govornega jezika je v zadnjih petdesetih letih prišlo do globoke spremembe. Iz zgodovine je znano, da so Kanalsko dolino poselili najpogosteje prebivalci slovenske narodnosti, ki so bili kmetje in gozdarji. Šele pozneje, v srednjem veku ali celo v novem veku, so se v te kraje priselili Nemci, ki so bili po večini rokodelci, fužinarji itd., a le v manjši meri kmetje. V zadnjih sto letih pa je tudi to dolino, po kateri se razvija močan promet, zajel val napredka in splošnega gospodarskega razvoja. S postavitvijo železnice se je v Kanalsko dolino priselilo večje število nemških uradnikov, železničar-

jev, delavcev in drugih. Pa tudi krepitev državnega aparata z ustanavljanjem uradov in policijskih služb je privedla v te kraje mnoge avstrijske državljane nemške narodnosti. Seveda so bili med temi tudi nekateri Slovenci, a vedno le v manjši meri. Z letom 1918 pa se je slika sestave prebivalstva zasukala popolnoma v drugačno smer.

Propad Avstroogrske je pomenil priključitev Kanalske doline k Italiji. Na eni strani je to povzročilo odhod avstrijskih državnih uradnikov in sploh vseh tistih, ki so bili na tem ozemlju v službi avstrijskih družb, po drugi strani pa prihod italijanskega osebja. Pripomniti je namreč potrebno, da pred letom 1918 v Kanalski dolini ni bilo Italijanov. To je bil prvi koreniti premik v sestavi prebivalstva. Pozneje, z nastopom fašizma in z uvajanjem določene sovražne politike do narodnih manjšin, se je ta proces spreminjanja sestave prebivalstva nadaljeval, in to v dveh smereh: s pritiskom na domače prebivalstvo, da se je izseljevalo, in z doseljevanjem novih italijanskih državljanov. Predvsem so negativne posledice tovrstne politike čutili še tisti Nemci, ki so tu ostali po prvi svetovni vojni. Zapuščali so Kanalsko dolino in se selili v Nemčijo in Avstrijo. Dokončen udarec pa je predstavljal dogovor Hitler - Mussolini, po katerem so imeli Nemci možnost optirati za Nemčijo. Tedaj se je velika večina Nemcev izselila. Mnoge vasi so se izpraznile. Na njihovo mesto so polagoma začeli prihajati novi doseljenci italijanskega rodu iz Furlanije in Karnije, ki so prevzeli prazne hiše in domačije. Po zelo približnih računih poznavalcev razmer se je tedaj izselilo iz Kanalske doline približno tri tisoč ljudi, kar je tretjina vsega prebivalstva. Preostali Nemci pa so se večinoma asimilirali, tako da danes računamo, da šteje Kanalska dolina le nekaj sto Nemcev. Ne smemo pa te slike primerjati z vtisom, ki ga popotnik dobi, ko se poleti ali pozimi pelje skozi dolino. Tedaj se v vseh trgovinah, javnih lokalih in drugod govori nemško, to pa zaradi izredno velikega števila nemških turistov.

Slovenski del prebivalstva v Kanalski dolini je imel svoje lastno življenje. Veliki svetovni dogodki so ga le posredno zadeli. Bolj povezan s svojim narodom je živel do leta 1918, ko je večino svojih stikov imel s Koroško. Od tam so prihajali časopisi, knjige in sploh vse kulturno življenje. Nova meja po prvi svetovni vojni je vse to pretrgala. Po vaseh so ostali slovenski kmetje sami. Le nekaj trgovcev in gostilničarjev, ki so živeli od romarske poti na Sv. Višarje, je ohranilo nekaj povezanosti z matičnim rodом. Sovražno razpoloženje italijanskih oblasti do manjšin je pripomoglo, da se je pred drugo vojno skupaj z Nemci izselil tudi del slovenskega prebivalstva. Na primer, iz Ukev, ki je pretežno slovenska vas, se je izselilo okoli 17 družin, kar je sorazmerno malo. Danes je slovenska manjšina v Kanalski dolini še vedno živa, a socialne in gospodarske razmere so zanje zelo neugodne in nagel gospodarski razvoj predstavlja zanje veliko življenjsko nevarnost.

Najmlajši del prebivalstva predstavljajo Italijani, ki so v te kraje prišli šele po prvi svetovni vojni in danes predstavljajo že sedemdeset odstotkov vsega prebivalstva. Kot omenjeno, je bila prva priselitev administrativna: bili so to orožniki, uradniki, železničarji. Za njimi so prispeli kramarji in trgovci, ki so navadno začeli svoje posle s prodajanjem sadja in zelenjave. Danes je teh trgovcev največ v Trbižu. Pozneje so prispeli še delavci, ki so se zaposlili v rudarstvu in fužinarstvu. Tako se je celotna slika izkristalizirala: na eni strani Italijani z upravo, trgovino in industrijo, na drugi strani Slovenci s kmetijstvom in gozdarstvom.

Kot post scriptum bi rad omenil prav v zvezi s slovenskim življenjem v Kanalski dolini razveseljivo vest, da se je v občini Naborjet - Ovčja ves pojavila na občinskih volitvah leta 1969 po več kot petdesetih letih spet slovenska lista. Skupaj s tremi drugimi je tekmovala za občinsko upravo. Imenovala se je "Movimento popolare sloveno" - "Slovensko ljudsko gibanje" in je poleg tega napisa imela še znak srca s tremi nageljni. Ze predstavitev liste je bil velik moralni in politični uspeh za vse zamejske Slovence. Rezultati so bili spodbudni, kljub temu, da so domačini zaradi zapletenosti volilnega sistema napravili veliko glasov. Lista je dosegla tretje mesto in zaradi večinskega volilnega sistema ne bo imela nobenega svojega zastopnika v občinski upravi. Volilci, ki so volili liste oziroma znak, so bili: za listo št. 1 (smreka) 132 glasov, lista št. 2 (Slovensko ljudsko gibanje z znakom srca s tremi nageljni) 16 glasov, lista št. 3 (DC-PSI) 236 glasov in lista št. 3 (Autonomia e rinascita) 10 glasov. Vendar pa se iz preferenc da razbrati, da je za slovensko listo glasovalo najmanj 48 ljudi. Toliko preferenc je namreč dobil prvi kandidat na tej listi. To je vzpodbudno, če gledamo s stališča, da se v teh krajih, odkar je tu Italija, ni nikoli pojavila kaka slovenska lista. In sploh je to prva slovenska lista v Videmski pokrajini.

Tako se spet vrnemo na poklicno sestavo prebivalstva, kjer je različen poklic v mnogih primerih tudi znak pripadnosti različnemu narodnemu telesu.

TURISTIČNA INDUSTRIJA"

Lepi in prijetni kraji, odlične ceste in obstoječe turistične naprave so že zgodaj v dobi turizma privabili v Kanalsko dolino mnogo turistov. Najprej sta se razvijala planinstvo in alpinizem, ki jima je dal Kugy močan zagon s svojimi knjigami. Pozneje so se razvili tudi izletniški turizem in zimski športi.

Tako je danes v treh občinah Kanalske doline 35 hotelov in 22 gostišč in sicer:

v Pontobljju: 5 hotelov in 6 gostišč,

v Naborjetu - Ovčji vesi: 3 hoteli, 2 penziona in 6 gostišč, ter

v Trbižu: 27 hotelov, 3 penzioni in 6 gostišč.

To pomeni, da je turistična dejavnost osredotočena okrog Trbiža in Sv.Višarij. Tudi gostiln je mnogo. Te so v preteklosti obilno uporabljali romarji, ki so prihajali z vzhodne strani. Zato je bila ta obrt cvetoča. Gostilničarji so bili domačini, pa tudi gostje so bili skoraj izključno Slovenci. Danes so se razmere globoko spremenile. Turisti prihajajo tudi od drugih strani in imajo drugačne zahteve. Le nekateri domačini so se s težavo prilagodili zahtevam časa. Največ turističnih naprav in hotelov, ki so bili zgrajeni v zadnjih desetletjih, je last ljudi, ki niso doma iz Kanalske doline, ki pa so razumeli razvojno tempo "turistične industrije". To pomeni, da je velika večina novih lastnikov italijanskega rodu; ti pa so s sabo pripeljali še svojo družinsko delovno silo. To je časovno zadnji val priseljevanja. Tujci prednjačijo pred domačini v skrbi za turistične naprave in razne usluge, ki so s tem v zvezi, ker je to njihov edini zaslužek, medtem ko imajo navadno domačini še kmetije, ali služnostne pravice do lesa v bližnjih gozdovih.

Poleg hotelov in drugih tovrstnih obratov spada v "turistično industrijo" še trgovina, ki je namenjena bodisi tranzitnemu turizmu bodisi maloobmejnemu prometu. Tovrstna dejavnost se je zelo razbohotila v povojnih letih: najprej z nemškimi turisti prek avstrijske meje, nato pa še s slovenskimi prek prehodov v Ratečah in Predelu. To trgovino oskrbujejo in opravljajo skoraj izključno trgovci iz italijanskega juga. Značilna je prodaja južnega sadja in tekstilnega blaga. V zadnjih letih pa se je okrepila tudi trgovina z drugimi dražjimi predmeti. Redki so Slovenci, ki bi se bili posvetili tej dejavnosti.

SOCIALNI PROBLEMI

Prebivalstvo Kanalske doline živi po večini od dela svojih rok. Malo je ljudi, ki bi imeli velike zasluge. Posebno malo pa je med njimi Slovencev. Slovensko prebivalstvo se torej primarno ukvarja s kmetijstvom, postransko pa še služi z gostinstvom, z zaposlitvijo na tujem in v zadnjem času tudi z občasno zaposlitvijo v industrijskih dejavnostih, ki so v zvezi s turizmom. Ta zadnja dejavnost vpliva na oblikovanje delavsko-kmečke strukture ("part-time farming") in dopolnjuje vsakdanji zaslužek.

Najbolj občuten socialni problem slovenske manjšine je izobrazba. Šole vseh vrst in stopenj so samo italijanske. To je največja zavora za ustrezno izobraževanje slovenskega prebivalstva in ne ustreza sodobnemu družbeno-gospodarskemu razvoju. Tako so načini kmetovanja še zelo tradicionalni in neučinkoviti. Pa tudi izučitev drugih poklicev je zelo težavna iz prav istih vzrokov.

Pomanjkanje prave izobrazbe pomeni tudi veliko oviro pri iskanju zaposlitve v velikih evropskih industrijskih središčih. Ljudje, ki prihajajo iz teh krajev, se lahko zaposlijo le kot nekvalificirana delovna sila. To pa pomeni tudi manjši zaslužek, podrejeni položaj, in sploh manjšo privlačnost tujine. Morda je prav ta činitelj odvrnil marsikoga, da se ni izselil. Po drugi strani pa večja prilagodljivost žensk v tujem okolju povzroča, da se marsikatera izseli neposredno ali tako, da se poroči z orožniki, financarji ali drugimi tujerodnimi uradniki. To ima za posledico hud socialni problem, ker v vaseh ostajajo številni neporočeni moški, ki si ne morejo ustvariti svoje družine, kar povzroča hiranje celotne manjšine.

S tem v zvezi pa so še mnogi drugi socialni problemi (pijančevanje). Ti neporočeni fantje imajo velike težave, da si priborijo nevesto. Iščejo jo navadno med svojerodnimi, a je vedno ne dobijo. S tujkami se le redko ženijo. To so globoki problemi slovenskega prebivalstva, ki občutno vplivajo na ves razvoj in sploh na rast slovenske manjšine na tem delu slovenske zemlje. Poleg tega pa to prebivalstvo tarejo še vsi tisti splošni problemi, ki so skupni predelom, ki so oddaljeni od velikih središč in s tem od zaslužka.

ZAKLJUČEK

Prebivalstvo Kanalske doline je v zadnjih petdesetih letih doživelo zelo korenite spremembe v svoji sestavi. Več kot polovica vsega prebivalstva se je zamenjala. Od avtohtonega prebivalstva so ostali le Slovenci. Vendar pa se danes pod vplivom ekonomskih razmer tudi ta slika maje v škodo slovenskega življa, ki prepušča eno pozicijo za drugo doseljencem italijanskega rodu. Le trdna pomoč ostalega slovenskega naroda in bratska vzajemnost vseh zavednih Slovencev bosta lahko stvarno pripomogli k ohranitvi slovenskega prebivalstva na tem prelepem koščku zemlje.

Valentin Birtič

DUHOVNIK V OBRAMBI SLOVENSTVA V BENEŠKI SLOVENIJI

Predstavim se vam z vzklikom pesnika Gregorčiča: "Bog živi vse Slovene pod streho hiše ene."

Sem duhovnik, beneški duhovnik, rojen v Roncu, kjer počivajo zemski ostanki beneškega pesnika Petra Podreke. Šolal sem se v videmskem semenišču. Tri leta sem imel za profesorja modroslovja imenitnega Benečana msgr. Ivaria Trinka.

Leta 1933. sem imel novo mašo. Tri leta sem služboval v Reziji pod Kaninom, enajst let v Marsinu pod Matajurjem, že 25 let pa sem župnik v Dreki pod Kolovratom.

Društvo "Ivan Trinko" iz Čedad me je povabilo, da bi predaval v Ljubljani.

Moje predavanja bo imelo naslov "Duhovnik v obrambi slovenstva v Beneški Sloveniji".

Po zgodovinarju Simonu Rutarju sem razdelil Benečane po njihovem narečju na štiri dele: Rezijane, Terske Slovence za Tarčentom in Fojdo ter Nediške in Idarske Slovence.

Vsi ti Slovenci so lastniki beneške zemlje že iz časa Langobardov. V Čedad so prišli leta 562 po Kristusu.

To nam trdi zgodovinar Pavel Diakon iz Čedad v mali knjižici "Gestarum Longobardorum". Ta mož je bil sprejet na dvor Karla Velikega in omenja boje med Langobardi in Slovenci.

Če verijo so bili Beneški Slovenci politeisti. Zasluga za pokristjanjenje gre oglejskemu patriarhu sv. Florijanu II, ki je bil rojen v Premarjaku blizu Čedad. Pri misijonskem delu so mu pomagali misijonarji s slovenskim bogoslužjem.

Vse stare cerkve, oltarji, kipi, nam pričajo, da so bili slovenski duhovniki vedno prežeti s slovenskim duhom. Pri zidanju cerkva so najemali arhitekta in umetnike iz Škofje Loke in s Tolminskega.

Slovensko bogoslužje, molitve, pesmi in verske pobožnosti so rdile globoko vero v našem ljudstvu.

Stari glagolski misal in brevir, ki sta shranjena v župnišču pri Sv. Petru ob Nediži, sta zgovorni pričevala slovenske liturgije v Beneški Sloveniji. Zato je vera vedno ostala v ljudstvu, čeprav je Benečija večkrat menjala svoje gospodarje.

Najprej je ozemlje prišlo pod Franke, v enajstem stoletju pa pod oglejske patriarhe. V tem času so zgradili prve cerkve; leta 1150 cerkev Sv. Petra ob Nediži, sto let kasneje pa cerkev Sv. Lenarta v Rečanski dolini.

Beneška Slovenija je ostala last patriarhov in njenih grofov do leta 1422., ko je pripadlo Beneški republiki. Ta je dala beneškim Slovincem avtonomijo pod pogojem, da branijo njene meje.

V Nediški in Rečanski dolini sta bili takrat postavljeni dve Banki: Landarska pri Tarčentu in Mjerska v Mjersi.

Beseda "banka" pride od kamnite mize, postavljene pod lipo. Tam se je zbirala dvanajst, dvanajst mož, ki jih je zbralo ljudstvo iz vseh vasi. Sem so nosili prošnje in zadeve ljudstva, da bi bile provično presojene in urejene.

Pri Sv. Kvirinu ob Nediži je bil "Arengo", to je združenje dveh Bank, ki sta razpravljali o pomembnejših zadevah po enkrat na leto.

Beneški Slovenci so bili ponosni na svojo avtonomijo, ki je trajala do razpada Beneške republike leta 1797, ko je le-ta prišla pod Napoleona. Pod njim je ostala do leta 1816., ko jo je Avstrija priključila k sebi.

Mačeha Slovenije je ukinila tudi Benečanom avtonomijo in gospodarila po svoje.

V tem času so beneški duhovniki opravili pomembno delo za ohranitev slovenstva. Bolj napredni so v župniščih postavili čitalnice, ljudi so učili brati in pisati v domačem jeziku. Molitvenike in knjige Mohorjeve družbe so dobivali iz Celovca.

Leta 1866. je imela Benečija s plebiscitom na izbiro, ali se priključi k Italiji ali ostane pod Avstrijo.

Benečani, užaljeni zaradi ukinitve avtonomije, očarani od italijanske propagande z močno podporo dirha garibaldičev in s podtalno masonsko gonjo iredentistov, so si izbrali Italijo in se odločili zanjo. Le malo časa po plebiscitu jo je Benečija spoznala svojo novo mačeho. Italija je zgradila šole, v vseh šolah so poučevali v italijanskem jeziku, po uradih so bili nastavljeni samo italijanski uradniki; duh šovinizma proti slovenstvu se je iz le-ta v h-to širil in naraščal.

V letu 1874 je prvi beneški pesnik, 1874 Peter Podreka, zložil tisto znano pesem: "Nisem Taljan-ka in tudi rie born - sem zvesta ličei-ka Slovenka in ljubim svoj dom - nisem v šoli, v uradu, le v cerkvi zavetje imam,"

Italijo je požrla Benečija in se asimilirati, zato se je zagnala proti slovenskemu duhovniku; ker je samo on v cerkvi branil svoje slovensko ljudstvo: v molitvah, v pesmih, v branju katekizma, v čitankah Mohorjeve družbe, branil je jezik in značaj Benečanov

Zato so se vse sile italijanskega duha, vse moči učiteljstva iz Sv. Petra ob Nediži, vrgle proti slovenskim duhovnikom.

Ze leta 1871, ko je bil v Sv. Petru napovedan misijon za ves dekanat, je italijanska oblast izrabila vsa sredstva, da bi preprečila prihod slovenskih jezuitov iz Ljubijane. To jim pa ni uspelo. Misijon se je sijajno obnesel: več kot 7 000 ljudi se je udeležilo procesije ob sklepu.

Ne morem dalje; ne da bi omenil dva dekana v tistih viharjih letih: župnika Mučiča in župnika Gujona, ki sta krmarila slovenski čoln proti nasprotnemu viharju. Tudi videmskemu škofu Casasola, furlanskega rodu, ki je pravično vodil nadskofijo in je bil pravičen tudi do Slovencev, moramo dati priznanje. Po smrti škofa Casasola so nasledniki menjali mišljenje in direktive. Pod vplivom civilne oblasti sovražne propagande, naperjene proti Slovincem, so začeli nameščati furlanske duhovnike v slovenske župnije.

Ta zgrešena raktika je odpravila iz cerkva v Reziji, pri Terskih Slovincih in v Prapotnem vso slovensko liturgijo, odstranila je molitvenike in odpravila čitanje knjig Mohorjeve družbe. Furlanskega duhovnika ni brigalo slovenstvo in je bil na varnem, ker je imel za sabo duhovno in svetno oblast. Slovenskega duhovnika so razni odloki omejili na dekanat Sv. Petra ob Nediži. Res so ostale tudi druge cerkve v rokah Slovencev, pa brez močnega vpliva in skoraj osamljene. Leta so tekla in dvoboj med civilno in duhovno oblastjo v dekanatu Sv. Petra ob Nediži se je vedno bolj ostril. Meseca maja 1915. se tu izbruhnila prva svetovna vojna, v beneških vaseh so mrgolele italijanske vojaške priprave proti Avstroogrcem.

Vojaki in vojaške obitelji so bili absolutni gospodarji v vseh zadevah. Najprej so odstranili in konfirirali duhovnike, velik del od njih pa so poklicali v vojaško službo.

Slovenski beneški duhovnik je bil povsod razglašen za "avstrijakanta". V naše beneške cerkve so prišli italijanski vojaški kaplani. Odstranili so slovensko bogoslužje in ga nadomestili z italijanskim in latinskim jezikom.

Bil sem star 8 let in se dobro spominjam, kako je 12 karabinjerjev (orožnikov) preiskovalo župnišče mojega župnika Janeza Kruderja v Roncu in kako so nedolžnega in zvezanega peljali na komando v Čedad in ga potem internirali v Corderons ob Piavi. Spominjam se tudi vojaškega kaplana, ko je molil, pridigal in pel v jeziku, ki ga ljudstvo ni razumelo.

Kdor je hotel opraviti spoved, je moral iti dve uri daleč k nekemu staremu slovenskemu duhovniku, kateremu je oblast prizanesla zaradi visoke starosti.

Leta 1915 sem začel hoditi v osnovno šolo. Nekega dne sem nesel v torbi s seboj tudi beneški slovenski katekizem, katerega je pokojni župnik in pesnik Podreka podaril moji mami. Učiteljica nam je pregledovala torbe in zgodilo se je, da je tisti dan dobila v roke tudi malo knjižico v slovenskem jeziku. Na vprašanje: Kdo ti je to dal? sem brezskrbno in odkritosrčno odgovoril: Mama mi ga je dala.

Učiteljica je stisnila zobe in strogo prepovedala, da ne sriem citati po slovensko; ker bi mi to škodovalo pri učenju, branju in pisanju italijanskega jezika. - Smo Italijani, - je rekla, moramo se učiti in govoriti samo po italijansko! Leta 1917. pa je ta uboga reva, ko je Avstrija zasedla naše kraje, ukazala nam šolarjem, da moramo zbirati staro železje za avstrijsko vojsko, ki se je borila pri Piavi.

Slovenski duhovnik na Beneškem pa se ni dal premotiti takemu oportunistu. Ko so se beneški duhovniki po prvi svetovni vojni vrnili v svoje domače kraje, so svoje duhovno delo nadaljevali v domačem, slovenskem jeziku.

Pri Sv. Petru ob Nediži je leta 1918 umrl župnik in dekan Gujori. Na njegovo mesto pa je prišel Janez Petričič, po rodu Benečan.

Temu duhovniku, ker je bil Slovenec, tri leta ni dala Videmska prefektura civilnega pristanka in tudi ne finančne podpore, ki jo je dajala vsem župnikom v Italiji.

Dekan Petričič se ni dal ustrahovati. Ostal je na tem mestu, čeprav je bila civilna oblast temu nasprotna.

Leta 1919 ali 1920 je bil s škofijskim odlokom odstranjen s Stare gore slovenski župnik Monkar, sve-tišče pa je bilo izročeno italijanskim redovnikom.

Vsi beneški duhovniki so glasno protestirali proti temu odloku Videmske škofije. Po časnikih "Edinost" v Trstu in "Goriški straži" v Gorici so razglasili to krivico, ki se je zgodila duhovniku Monkarju in s tem tudi beneškemu ljudstvu.

Zmešnjave so se nadaljevale do nastopa Mussolinija. V tem času je fašizem spravil v društva "balilla", "avanguardisti", "squadristi" vso mladino in pod vplivom, učiteljev Tri učiteljic so te organizacije rastle kot gobe po dežju tudi v Benečiji. Iz teh krogov so se izlegli vsi sovražniki proti slovenstvu; duhovnik pa je bil prva in glavna žrtev, ker je ostal v Benečiji v cerkvi edini varuh slovenstva.

Ko so pod fašizmom na Goriškem in Tržaškem odstranjevali slovenske duhovnike in uničevali slovensko kulturo, je v Beneški Sloveniji nekaj časa vladal mir.

Leta 1933 pa se je začela splošno ofenziva tudi proti Benečiji in tudi beneški duhovniki so prišli pod fašistično kolesje.

Dne 30. julija, istega leta, ko sem imel v Roncu svojo prvo sv.mašo, je bila pri tej slovesnosti v Benečiji zadnja slovenska pridiga.

Avgustu istega leta so karabinjerii poklicali v Čedad župnika iz Sv.Petra ob Nediži in mu izročili ukaz: "Vsi duhovniki iz dekenije morajo moliti, učiti, peti in pridigati v cerkvah samo v italijan-skem jeziku".

Dekan ni bil pogumen človek, čeprav je bil drugače goreč in dober dušni pastir; bil je pač že v letih. Odgovoril je, da tega ne more sprejeti, ker mu tega ne dopušča vest.

Poročnik karabinjerjev je menjal taktiko. V svoj urad v Čedadu je poklical posamezne slovenske duhovnike in jim grozil s konfinacijo in ječo. Zahteval je, da podpišejo Mussolinijeve direktive.

Nekateri so iz strahu kar na slepo podpisali, drugi pa z opombo: "salvi i diritti naturali e le dispo-sizioni della Chiesa" (Podpišem, a ne proti naravnim in cerkvenim zakonom).

Ti zadnji so bili "Cedermaci" in moja dolžnost je, da jih tu naštejem: duhovnik Anton Cuffolo, duhovnik Jožef Kramaro, duhovnik Božo Zufferli, duhovnik Anton Domeniš. Pokojni pisatelj Bevk jih je večkrat na skrivaj obiskal in tam dobi snov za znani roman "Kaplan Martin Cedermac".

Duhovniki, ki so slepo pristopili k zahtevam Mussolinija, so bili odlikovani s "kavalirstvom" (viteštvom kraljeve krone), enako kot naši župani, ki so se odpovedali slovenstvu. Čedermaci pa so bili zasramovani, strahovani in ožigosani kot izdajalci Italije.

Kaj pa videmski škof ?

Opisan je v romanu "Kaplan Cedermac", kjer kaže svojo šibkost v obrambi naravnih pravic. Mož ni imel poguma in moči, da bi branil beneške duhovnike in s tem temeljne principe katoliške Cerkve. Duhovnikom Cedermcem je svetoval, naj bodo pokorni svetni oblasti.

Duhovnika Jožef Kramaro in Božo Zufferli nista hotela sprejeti teh pohlevnih in poniževalnih nasvetov. Po direktivah msgr. Trinka sta šla v Rim na višjo oblast. Sprejel jih je kardinal Pizzardo, poslušal je njih pritožbe in mrzlo odgovoril: "To je osebni ukaz Mussolinija".

Vsa potrta sta se vrnila domov. Vatikan je vplival samo toliko na civilne oblasti, da je preprečil konfinirarije beneških duhovnikov.

liiti moramo objektivni in ne smemo zakrivati resnice. Vidernska prefektura je dala videmski škofiji neko podporo z namenom, da bi med počitnicami pošiljali furlanske bogoslovce k slovenskim duhovnikom, da bi se tam naučili nekaj slovenščine. To pa zato, da bi jih pozneje namestili po slovenskih župnijah, kjer bi začeli raznarodovati slovenske vasi.

To se je začelo uresničevati že leta 1934. Tem duhovnikom je bilo posebej naročeno, da ni potrebno učiti ali govoriti po slovensko, češ da vsi verniki znajo italijansko. Furlanski duhovniki so imeli vso podporo in oporo pri civilnih oblasteh. Odstranili so slovensko bogoslužje, zažgali vse slovenske molitvenike in uvedli povsod samo italijanski jezik.

In ljudstvo ?

Ljudstvo, ki ni imelo nikdar nobene slovenske šole, ne izobrazbe in ki je bilo pod vplivom strahu, zaničevanja in manjvrednosti, v večini ni protestiralo in ni odprlo ust za krivicej sprejelo je usodo in molčalo.

Po padcu Mussolinija je tudi beneški duhovnik povzdignil glavo, otreseel s sebe fašistični prah in tako se je spet oglasila v cerkvah slovenska beseda, pesem in molitev.

V negotovih časih leta 1943-1945 jo imela civilna oblast velike probleme zaradi izgubljene vojne in zato niso nadlegovali slovenskih duhovnikov. Le kak zagrizen fašist, ki je zamenjal črno srajco s srajco druge barve, se je tu pa tam strupeno oglašal.

Ko so bile določene meje, so vsi zagrizeni fašisti, oficirji in oportunisti, ustanovili družbo tako imenovanih "Trikoloristov", katerih namen je bil blatiti vse, kar je slovensko, in hvaliti, vse kar je italijansko.

Ta vrsta ljudi, podprta od tajne in spretno italijanske diplomacije, je izlila ves svoj peklenski srd proti slovenskim beneškim duhovnikom v Benečiji. Očrnila jih je, da so izdajalci, da prodajajo Benečijo Titu, da so komunisti, da jih je treba poslati v Sardinijo na konfinacijo in tako dalje.

Glavni čas iki "Corriere della sera", "Messaggero Veneto", "Arena di Pola", so se udeležili tega blatenja.

Nobena oblast, ne civilna in ne cerkvena, niti videmski katoliški časnik "Vita Cattolica", ni branil beneškega duhovnika.

Le-ta je ostal sam, sam med svojim ljudstvom. Branil in rešil mu je večkrat življenje. Ko je bila mera polna, je župnik Kračina iz Sv.Ljenarta vložil tožbo proti časnikom: zmagal je na sodišču v Milanu, v Vidmu in v Trstu.

Z župnikom Kračino so bili združeni vsi slovenski duhovniki v Benečiji, z njim so se udeleževali vseh razprav.

Te zmage so nekoliko pomirile ozračje zastrupljenega nasprotovanja proti slovenskim duhovnikom.

Leta 1954 je umrl nadškof Nogara, šibak in nepravičen do Slovencev. Začasno ga je nadomestil furlanski škof Cicultini.

V njegovem času sta bili izvedeni dve veliki krivici v Nediški dolini. S silo je bil iz župnije Ljessa odstranjen župnik Arturo Blasutto, Slovenec, ki ni hotel nehati moliti, pridigati in učiti v cerkvi v domačem jeziku.

V Sv.Petru ob Nediži je bil nastavljen sedanji furlanski dekan msg. Franc Venuti. Izbran je bil od civilnih oblasti zaradi italijanstva, pa čeprav so za to delovno mesto zaprosili štirje slovenski duhovniki, ki so dobro opravili izpite.

Po kratkem vladanju škofa Cicuttinija je bila Videmska škofija izročena nadškofu Jožefu Zaffonatu.

Že ob njegovem prihodu so se beneški duhovniki zatekli k njemu in ga prosili, naj bo pravičen do slovenskih vernikov in naj popravi po direktivah katoliške cerkve krivice, storjene beneškim duhovnikom.

Kaj se je zgodilo ?

Civilna oblast ga je omrežila z nasprotniki slovenstva, ki so ga v krogu Videmske kurije prepričali, da ne sme kompromitirati škofovske osebe s perečimi problemi slovenstva.

Nadškof Zaffonato je prišel že isto leto na obisk v slovenske duhovnije. Vedno so ga spremljali štirje orožniki. Naredil je vtis, da njegova oseba ni na varnem med beneškimi pohlevnimi verniki.

Na tem obisku škofa Zaffonata se je zgodilo nekaj neprijetnega. V topolovski župniji, po blagoslovu, je slovenski župnik intoniral navadno slovensko posem "Bog bodi hvaljen". Nadškof ga je opomnil, da ni dovoljeno peti po slovensko ob njegovi pričujočnosti.

Sličan dogodek se je pripetil na Tarčmunu, ko je začel pri birmi duhovnik z ljudstvom moliti "Vero" po slovensko; nadškof Zaffonato je ustavil to molitev in sam pričel s svojim močnim glasom moliti "Vero" v italijanščini.

Ta glavna dogodka nam dajeta jasno sliko sovražnega stališča do slovenstva tudi pri cerkvenih oblasteh.

Po Koncilu smo vsi zavedni beneški duhovniki začeli liturgijo sv. maše v maternem jeziku. Pismeno smo prosili nadškofa, naj potrdi naše duhovno delo v duhu koncila, a nismo nikdar dobili pismenega odgovora. Na naše zahteve je dal samo ustmeno dovoljenje. Sedaj se slovenska liturgija uporablja samo v šestih beneških župnijah.

Mladi duhovniki v svojih župnijah nimajo poguma, če tudi so slovenske krvi, da bi uporabljali slovensko liturgijo. Furlanskim duhovnikom pa ni mar za njo, ker imajo tako več materialne podpore od civilnih oblasti.

Kako pa zdaj ?

Čas spametuje tudi popačene norce.

Nekaj se je izboljšalo tudi na škofijskih uradih v Vidmu, Kot profesorja v semenišču poučujeta tudi dva slovenska duhovnika.

Beneški duhovniki imamo mali časnik "DOM", ki ga tiskajo pod streho Videmske Škofije.

Kako gledajo civilne oblasti na delo slovenskega duhovnika ?

Gotovo nič ljubeznivo. Vsako priložnost uporabijo, da pokažejo svoje sovraštvo do slovenskega jezika.

Naj omenim samo en dogodek: slovenski kaplan na Ljesah je lansko leto napravil "festival slovenske beneške pesmi", ki je bil lepo izveden ob velikem številu udeležencev in so bili ljudje popolnoma z njim zadovoljni.

Nekateri zagrizeni in plačani nacionalisti so še tisto noč napisali po zidovih in stenah žaljive napise, ki so še danes vidni: "Via i preti - Non vogliamo scuole slovene - non siamo minoranza slovena" "proč z duhovniki - nočemo slovenskih šol - nismo slovenska manjšina".

Beneški duhovniki so še zdaj izpostavljeni udarcem kakor pred sto leti, ker iz ljubezni rešujejo svoj jezik od smrtne nevarnosti.

Duh Čedermaca živi in bo še žive! ne glede na barve vladarjev, ki se s časom spreminjajo.

Beneški duhovnik brani in bo branil temeljne naravne človeške pravice, h katerim spada tudi svoboda jezika.

Beneški duhovnik je poklican, da oznanjuje Kristusov nauk v domačem jeziku. Pomaga in je pripravljen pomagati vsem, ki imajo pravične namene pri reševanju problemov beneškega ljudstva.

Zato se zahvaljujemo vsem Slovincem, ki prihajajo iz Trsta, Gorice ali iz Slovenije v našo Benečijo in s pesmijo ali z drugimi prireditvami pokažejo našim ljudem, kako lep je slovenski jezik, ki se ga v šoli nismo učili. Navadili smo se ga na kolenih naših mater, ki so ga ohranile, čeravno je bil na vso moč več ko sto let neprestano napadan.

Duh pesnika Podreke in Ivana Trinka se preliva od srca do srca beneških duhovnikov.

Tisočletna ljubezen do zemlje in do ljudstva ne klone in ne bo klonila nobeni sili.

Izidor Predan

GOSPODARSKI IN KULTURNO-PROSVETNI POLOŽAJ V BENEŠKI SLOVENIJI

Beneška Slovenija je najzapadnejši del slovenskega ozemlja, kjer živijo Slovenci strnjeno, kjer govore svoj jezik in imajo svoje običaje. Je hribovita, majhna deželica, saj meri v celoti komaj 516 kvadratnih km. Leži med srednjo Sočo in Idrijco na vzhodu ter Tilmentom in Belo na zahodu. V preteklosti je bila večja, saj so Slovenci poseljevali vso zemljo tja do Tilmenta pri Huminu, do Nem, Cente, Ahtna, Fojde in Čedada. Vsi navedeni kraji so bili pomembni kot tržišča, v njih se je izmenjavalo blago med Furlani in Slovenci, torej med prebivalci ravnine in hribovja. Le redkokje so prodrli Furlani v hriboviti svet, tako da lahko rečemo, da je meja med ravnino in gričevjem tudi narodna meja. Furlani, ki prebivajo večinoma v ravnini, so njihovi sosede na zahodu, na jugozahodu in severu. Na vzhodu, jugovzhodu in severovzhodu pa so na široko povezani z ostalimi Slovenci.

Beneško Slovenijo delimo na tri dele, in sicer: v Rezijo, Beneško Slovenijo ob Teru in Beneško Slovenijo ob Nadiži, kjer prebivajo Rezijani, terski in nadiški Slovenci. Prav tako delimo našo govorico v tri narečja: v rezijanščino, v terski in nadiški dialekt.

Kraje, kjer danes živimo, so zasedli beneški Slovenci pred več kot 1300 leti. V naši tisočletni zgodovini so se nam menjavali gospodarji in raznarodovalci, a kljub temu smo ohranili našo slovensko govorico do današnjih dni.

KOLIKO JE BENEŠKIH SLOVENCEV ?

Po uradnih italijanskih statistikah in po ljudskem štetju 1911. leta nas je bilo nad 52 000. Leta 1931, ko je že vladal v Italiji fašizem, ki si je prizadeval izbrisati vse etnične skupnosti z italijanskega ozemlja, so ugotovili, da govori slovenski jezik še 33 932 prebivalcev. Vsi zgodovinarji, ki so se ukvarjali z vprašanjem beneških Slovencev, se strinjajo, da nas je bilo ob priključitvi k Italiji 60000.

Koliko nas je danes? Na to vprašanje je težko odgovoriti, ker so statistike netočne in potvorbene. Po naših občinah so vpisani v matične knjige tudi tisti, ki so že nad deset let odsotni, zbrisani pa so tisti, ki so se v zadnjem času le začasno izselili, posebno še, če so zavedni in napredni Slovenci.

Zelo težke gospodarske in socialne razmere so prisilile skoraj polovico naših ljudi v ekonomsko emigracijo. Beneški Slovenci so razpršeni po vseh deželah sveta. Pri nas ni obstanka. Dežela je gospodarsko zaostala in izključno kmetijska. Tudi kmetijstvo je zaostalo in skrajno arhaično, a k temu se bom povrnil kasneje.

Z anketo, ki smo jo napravili že pred desetimi leti, smo ugotovili, da se je izselilo iz videmske pokrajine nad 15 000 Slovencev v razne dežele sveta. Izseljevanje se je nadaljevalo tudi v zadnjih desetih letih.

Celo uradne statistike, ki so, kot že povedano, netočne in potvorbene, nam pričajo o strašnem padcu našega prebivalstva, ki ga je povzročilo izseljevanje.

Pred sabo imam podatke o številu prebivalstva za leti 1921 in 1969 za naše izključno slovenske občine. Kot je znano, imamo pri nas 10 izključno slovenskih občin, šest pa narodno mešanih. Podatki se nanašajo na devet od desetih občin. Izključena je Rezija.

Tabela 1. ŠTEVILO PREBIVALSTVA LETA 1921 in 1969

Občina	Leto 1921	Leto 1969
Dreka	1 349	653
Grmek	1 617	973
Brdo	2 491	1 053
Podbonesec	3 748	2 572
Sv. Lenart	2 467	1 310
Št.Peter	3 362	2 107
Sovodnje	1 905	1 224
Srednje	1 784	850
Tipana	3 376	1 015
Skupno	22 549	11 757

Drugi podatki pa govorijo, da nas je bilo leta 1921 v teh občinah kar 24 469, kljub temu, da ni bilo prisotnih 8% ljudi.

Kje bo končala naša narodna skupnost, če ne bo prišlo do izboljšanja, do temeljitih ukrepov s strani oblasti, o tem nam pričajo podatki o padcu mladega naraščaja. Podatke imamo iz leta 1951-1961 in 1969. Tudi ti podatki se nanašajo na že zgoraj navedene občine.

Tabela 2. ŠTEVILO OTROK PO STAROSTNIH SKUPINAH

Občina	Otroci do 6. leta starosti			Otroci od 6. do 14. leta starosti		
	1951	1961	1969	1951	1961	1969
Dreka	157	61	32	195	139	76
Grmek	180	109	71	282	194	107
Brdo	210	112	71	284	200	116
Podbonesec	342	217	172	513	350	253
Sv. Lenart	205	102	99	322	226	137
Št. Peter	290	261	156	397	286	238
Sovodnje	195	109	86	330	227	124
Srednje	189	92	47	273	188	127
Tipana	231	119	91	326	201	103
Skupaj	1 999	1 122	825	2 922	2 011	1 434

Beneški Slovenci so vedno živeli zelo skromno, če že nočemo reči revno. Revščina se je z vojno še povečala, toda kljub temu je večina ljudi v prvih povojnih letih še vztrajala doma, ker so ljubili svojo zemljo in svoj dom in ker so upali, da se bo njihov položaj izboljšal. Šele kadar so izgubili vsako upanje v izboljšanje in v spremembo, so začeli trumoma zapuščati svoje domove.

Resničnost teh trditev najdemo v podatkih občine Dreka, ki je najbolj hribovita občina in, kjer je bila revščina večja kot po drugih občinah z nižjo lego, a so se ubogi kmetje, čeprav obupno, še trdno držali svojega skopega "grunta" do leta 1950.

Občina Dreka je štela ob koncu druge svetovne vojne 1 400 prebivalcev. Razdeljena je v dve župniji. Večja župnija pri Devici Mariji na Krasu je štela 800 duš, medtem ko je štela tista pri Sv. Stoblanu 600 duš. Leta 1948, ko je emigracija že potekala, a ni bila dosegla še takšnega razmaha kot v poznejših letih, so zabeležili v prvi župniji 25 rojstev in dve leti prej 17 porok. Vse te poroke so bile med domačini. Leta 1967 pa smo imeli tu samo dve poroki, a tudi ta dva para sta se izselila. Leta kasneje se je rodil en sam otrok.

V štoblanski župniji smo imeli leta 1936 28 rojstev, leta 1948 18 rojstev, v letih 1965 in 1966 sta se rodila po dva otroka, leta 1967 pa samo eden. Strašno je padlo tudi število porok, in kar je najbolj žalostno, nimamo več porok med domačini. Nad 90% so mešani zakoni.

Mladina, ki bi morala biti naravna pomnoževalka našega življa, odhaja s trebuhom za kruhom v svet. Ženijo in možijo se tam kjer žive in delajo, in to vedno bolj redko med seboj. Prav ti mešani zakoni so največja nevarnost za naš narodni obstoj, še bolj kot emigracija sama. Toda emigracija je nas privedla do tega stanja.

Mnogi gospodarstveniki in strokovnjaki, ki se ukvarjajo z gospodarskimi problemi gora, trdijo, da je beg ljudi iz hribovskih vasi splošen in naraven pojav današnjega časa. Temu ne bomo ugovarjali in to ni nobena tragedija, če iščejo ljudje drugje boljšega življenja. Niti ni nobena tragedija za tiste gorjane, ki se izselijo v ravnino, v mesta, med istogovoreče ljudi, med svoj narod. Za nas pa so izgubljeni vsi tisti, ki grejo v ravnino, kot tudi tisti, ki grejo v tujino. Za nas je emigracija strašna tragedija, ker se naši izseljenci potapljajo v morju tujih narodov. Naši ljudje doživljajo neprecenljivo škodo z etničnega, etičnega in moralnega vidika. Niso redki izseljenci, ki pozabijo na svoj dom, na svoje drage, na svoj jezik, na šege in navade ter na naše zdravo in pošteno življenje. V oddaljenosti, v ločitvi, v razdeljenih družinah so ljubezen in nežna čustva prva napadena in prva

v nevarnosti. Zato je zelo pomemben obstoj Društva izseljencev, ki je bilo ustanovljeno pred leti v Švici. Le-to skrbi za združevanje naših izseljencev, jih povezuje z domom in skrbi za njihovo narodno osveščanje. Na dom jih veže tudi naš tisk, ki je razširjen med njimi.

GOSPODARSKI POLOŽAJ

Po ljudskem štetju leta 1951 navajajo statistike, da je živelo v goratem delu Beneške Slovenije 4 962 družin s 23 089 prebivalci. V gorati del štejejo naslednjih deset občin: Tipana, Brdo, Srednje, Sovodnje, Grmek, Dreka, Sv.Lenart, Št.Peter Slovenov, Podbonesec in Gorjane. Po drugih statistikah pa zvemo, da je bilo 66% samostojnih kmetov, 16% delavcev, 5% bajtarjev, najemnikov in kmečkih delavcev, 4% obrtnikov, trgovcev prav toliko in 5% drugih poklicev.

Ta struktura prebivalstva se je v zadnjih dvajsetih letih zelo spremenila. Kmetje so postali delavci, a ne doma, temveč v tujini. Če pa zmanjka prebivalstva na vasi, nimata trgovec in obrtnik kaj delati, zato se je tudi njihovo število znatno skrčilo. Tudi oni so morali v tujino.

V Beneški Sloveniji so zastopane skoraj vse kmetijske panoge, vendar ni nobena posebno razvita. Tako imajo kmetje vsakega rnalno, vsega skupaj pa tudi rnalno.

Površina že omenjenih občin znaša 30 864 ha. Kmetijska posestva so skrajno majhna in razcepljena. Obdelovana so na primitiven način in že sama njihova struktura je zavora za moderno in racionalno obdelovanje.

Industrije v Beneški Sloveniji ni in pred novim letom so zaprli edino tovarnico, opekarno, ki je dajala delo 27 delavcem.

Pri nas ni niti kakšne posebne obrti. Po naših vaseh životari le nekaj krojačev, šivilj, čevljarjev, mi-zarjev, največ pa zidarjev.

V zadnjih letih se je zaposlilo precej naših delavcev v industrijski coni Manzana, v Furlaniji. Tako imamo danes nad 600 tako imenovanih pendolarjev, to so delavci, ki se vozijo vsak dan ria delo in se zvečer vračajo. Poprečni letni dohodek na osebo, ki ga daje naša zemlja, ne presega niti po uradnih statistikah 80 000 lir. Po anketi, ki smo jo pred leti sami izvedli, pa je ta dohodek precej nižji. V takšnih pogojih ljudje ne morejo živeti, zato je prišlo do množičnega izseljevanja. Izseljen-cii in pokojnine vzdržujejo naše prebivalstvo.

BOJ BENEŠKIH SLOVENCEV ZA SVOJE NARODNE PRAVICE

Beneški Slovenci so terjali svoje narodne pravice že v času Avstrije nato pod Italijo do nastopa fa-šizma. Mnogi naši rojaki so bili v tem boju prizadeti. Med njimi so tudi duhovniki. V času NOB pa so se tudi naši bratje borili za nacionalno svobodo. Te so potem preganjali. Vam vsem je znan proces, ki so ga uprizorili proti "Beneški četi" v Firencah. Danes smo beneški Slovenci še edina slo-venska strnjena skupnost, ki smo še popolnoma brezpravni, nimamo slovenskih šol, nismo deležni dru-gih pravic kot npr. naši bratje v Trstu in Gorici. Nočejo nam priznati statusa narodne manjšine. Na-še pravice narn večkrat odklanjajo tudi z izgovorom in pretvezo, da jih naše ljudstvo samo ne želi.

Resnično je, da je stoletno strahovanje in preganjanje močno oslabilo pripravljenost številnih naših br-ctov, da bi javno pokazali svojo jezikovno pripadnost. V kulturni in gospodarski zaostalosti, v kateri so živeli naši ljudje, se je lahko razširil asimilacijski proces in odtujil naši narodni skupnosti del pre

bivalstva. Toda, če se je lahko izvajal asimilacijski proces v prejšnjih totalitarnih režimih, nikakor ne moremo razumeti ravnanja, ki smo ga deležni kot jezikovna oziroma narodna skupnost po drugi svetovni vojni, ko vendarle imamo novo, demokratično republiško ustavo, ki zagotavlja enakost vsem državljanom in varstvo jezikovnim manjšinam ter njihovim posebnostim. To in drugo smo povedali pred predsedniku republike v posebni spomenici, ki smo mu jo oddali, ko je leta 1966 obiskal našo pokrajino. To in drugo smo povedali v spomenici, ki smo jo izročili predsedniku deželnega odbora, dr. Alfredu Berzantiju, ko je sprejel enotno delegacijo beneških Slovencev 10. oktobra 1969. leta. To smo rekli tudi predsedniku italijanske vlade, Emiliju Colombu, ko je sprejel lanskega decembra enotno delegacijo slovenske manjšine v Italiji.

Kdaj bo prišlo do rešitve narodnega vprašanja v Beneški Sloveniji? Na to je težko odgovoriti, a mislim, da je ta rešitev mnogo odvisna od narodnega prebujanja beneških Slovencev.

VLOGA DRUŠTVA "IVAN TRINKO", TISKA IN DRUGIH

V svoji tisočletni zgodovini se niso beneški Slovenci nikoli kulturno izživljali. Garali so po gruntih od zore do mraka za skromno, če ne revno preživljanje. Grunt, cerkev, gostilna, to je bilo njihovo stoletno življenje. Le v cerkvi so poslušali učeno slovensko besedo (ta jim danes manjka v mnogih cerkvah). V gostilni so ob nedeljah zapeli nekaj narodnih, ki so jih podedovali iz roda v rod, nato zopet grunt od ponedeljka do nedelje. Kulturnih prireditev niso poznali. Ni bilo niti kulturnih in prosvetnih delavcev, zato smo se našli ustanovitelji kulturnega društva "Ivan Trinko" pred težko in zelo odgovorno nalogo, kako vpeljati med beneške Slovence kulturno življenje.

Začeli smo z manjšimi prireditvami, ki so bile slabo obiskane. To je obupno, moreče in mučno vplivalo na nas vse. Potrebna je bilo mnogo potrpljenja in vztrajnosti. Premišljevali smo, kakšni prijem bi bili bolj koristni in učinkoviti, da bi se približali ljudstvu. Mnogi so gledali na nas z nezaupanjem. Pregarjani smo bili od oblasti, od šovinistov in od domačih odpadnikov. Ljudje niso prihajali na naše prireditve, ker so se bali, da bi bili "zabeleženi", preganjani. Bali so se, da ne bi bili deležni iste usode kot mi.

Pri društvu smo se začeli ukvarjati s socialnimi problemi. Ljudem smo začeli opravljati razne socialne usluge. Pisali smo pisma na oblasti, v ustanove in podobno. To naše delovanje je v zadnjem času doseglo velikanski razmah. Nato smo pričeli tudi z večjimi prireditvami, kajti dobili smo zaupanje ljudstva. Prireditve uspevajo ena za drugo. Ljudje so začeli prihajati nanje najprej iz hvaležnosti, ker smo jim rešili kakšno socialno uslugo. Nato pa so prihajali zato, ker so jim bile prireditve všeč. Tako so mnogi prišli prvič v stik s slovensko kulturo, z ubrano zapeto pesmijo pevskih zborov iz Trsta, Gorice, pa tudi iz Slovenije. Tako se narodna zavest vedno bolj širi po naših vaseh in dolinah. Na prireditvah se ne omejujemo zgolj na kulturne programe. Naši ljudje vedno bolj glasno in odločno zahtevajo svoje narodne, gospodarske, socialne in človečanske pravice.

Kot sem že omenil, so ustanovili naši mladi izseljenci v Švici svoje močno društvo, ki nam pomaga pri osveščanju našega prebivalstva. To društvo ima že močne korenine tudi v naših dolinah.

Vsakega 6. januarja organiziramo v Čedadu "Dan emigranta". Dvorano mestnega gledališča je vsako leto bolj natrpana. Ljudje se ne udeležujejo tega praznika samo zato, da bi prisostvovali pestremu kulturnemu programu, pač pa tudi zato, da bi vedno bolj glasno in v večjem številu zahtevali rešitev beneškega vprašanja.

Lanskega julija je bil v Klodiču, v lepi rečanski dolini, prvi festival beneških popevk. Mladinci iz doline so izvajali nove pesmi v narečju domačih avtorjev. Festival, ki je popolnoma uspel, je organiziralo domače društvo "Rečanj", ki je že napovedalo v prihodnjem mesecu juliju drugi festival.

Kulturno društvo "Ivan Trinko", v sodelovanju z domačimi zavednimi duhovniki, je organiziralo 8. avgusta 1971 veliko kulturno manifestacijo na pobočju Matajurjo: Kulturno srečanje med sosednimi na-

rod!. Manifestacije se je udeležilo nad 2 000 ljudi. Postala bo tradicionalna tako kot "Dan emigranta" in festival popevk v Klodiču. V zadnjem času smo organizirali še celo vrsto kulturnih prireditev ter izletov narodnobuditeljskega značaja.

Po stoletjih trpljenja, strahu in preganjanja ter prisilnega spanja v kulturi, se je začela med našim prebivalstvom končno prebujati narodna zavest. Čeprav smo šele na začetku prebujanja, smo prepričani, da ne bo nihče več zaustavil tega naravnega procesa. Toda zaustaviti moramo prisilno emigracijo.

V boju za naše narodne, gospodarske in socialne pravice, kakor tudi pri osveščanju našega življa, nam mnogo pomaga naš tisk.

Imamo svoje glasilo, "Matajur", ki izhaja kot petnajstdnevnik že nad dvajset let. Pred nekaj leti je začel izhajati "Dom", ki ga urejujejo in izdajajo zavedni beneški duhovniki. Tako "Dom" kot "Matajur" se pogumno borita za pravice beneških Slovencev. V zadnjem času se jima je pridružil še "Emigrant", glasilo društva beneških izseljencev v Švici, ki zasleduje iste cilje kot "Matajur" in "Dom". Tako imamo danes tri časopise ali tri glasila. In Trinkov koledar, ki izhaja od leta 1954. leta. Poleg društva "Ivan Trinko" obstaja in uspešno deluje društvo "Rečanj" v Terski dolini, pod vodstvom mladega profesorja Viljema Černa pa deluje Center za kulturna raziskovanja. Društvo izseljencev odigrava pri nas in v tujini zelo pomembno vlogo. Če pomislimo, da pred petindvajsetimi leti nismo imeli ničesar, smo danes vendarle na boljšem. Toda potrebno bo iti dalje. Sli bomo pogumno po svoji poti naprej, dokler ne dosežemo vseh pravic, ki nam pripadajo po zapisanih in nezapisanih naravnih zakonih. V našem pravičnem boju, ki ga bijemo za naš narodni in fizični obstoj, računamo na podporo in solidarnost vseh slovenskih bratov, pa naj živijo na eni ali drugi strani meje. Prepričani smo, da nam bratske pomoči ne bodo odrekli.

Rado Bednarik

OBLIKE, RAZVOJ IN SEDANJE STANJE IZSELJEVANJA IZ SLOVENSКИH PRIMORSКИH KRAJEV

Eden izmed činiteljev, ki vplivajo na narodov družbeni sestav in narodovo rast - torej na socialno-demografski faktor - je brez dvoma tudi emigracija ali izseljevanje. Ni še daleč za nami doba, ko je pomenilo izseljevanje hiranje in odmiranje narodnega telesa. Poleg alkoholizma je postalo pri nas emigrantsko najbolj pereče socialno vprašanje v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja in tja do prve svetovne vojne. Odhajanje najboljših moči v tujino začasno ali za vedno in temu sledeče socialne in za narodno zavest kvarne posledice, vse to je našlo močan odmev v našem slovstvu že pri Kersniku, Tavčarju, do novejših: od Zupančiča v Dumi, kjer bližnja lujina v vestfalskih rudnikih požira naše izseljence, do Klopčiča, kjer se le stari rod še spominja domačije.

V svojem referatu imam namen na kratko očrtati glavne silnice, ki so zbudile in pospeševale emigracijo v Italiji in še posebej med primorskimi Slovenci in rojaki pod Matajurjem, med Beneškimi Slovenci. Ob koncu pa nameravam podati zaključke o današnjem stanju izseljenstva v goriških občinah in na Krasu na podlagi zadnjih števil, ki so jih dala županstva na razpolago.

V začetku 19. stoletja so različne agrarno-industrijske razmere v Rusiji, Avstro-Ogrski, v Sredozemlju (Italija) usmerjale emigrante v Severno Ameriko. - V letu 1900 je znašalo število izseljencev iz Italije v Severno Ameriko že 530 tisoč. Emigracijo je pospešila parna plovba. Nemške paroplovne družbe so vsako leto prepeljale približno 400 tisoč emigrantov čez morje. Med leti 1890 - 1910 je bila najštevilnejša proletarska emigracija dninarjev s podeželja in iz velikih mest (drugačna kot prvih kolonov). Te paroplovne družbe so samo vabile in nameščale izseljence na lastne plantaže. V začetku 20. stoletja začno države, kamor se emigranti priseljujejo, "kontingentirati" število emigrantov; ZDA leta 1921. Demografska in emigrantska politika fašizma je emigracijo popolnoma ustavila že okoli 1930. Naraščanje prebivalstva je okoli 1950 iskalo zopet odtok v sosedne države: Švico, Francijo, Nemčijo in prek oceana.

Leto 1957 pomeni zopet prelom v evropski emigracijski politiki, ker se je določilo prosto gibanje delavskih sil na prostoru držav evropske skupnosti. Prekooceansko emigracijo nadomesti kontinentalna, zlasti kar se tiče Italije. Tudi notranja emigracija dobi drugo podobo, in smer migracije; pojavi se migracija od juga proti severu, kjer je industrijski razvoj omogočil zaposlenost. Število delavskih mest je višje kot prirastek prebivalstva; med leti 1950-1962 znaša prirastek v Srednji in Severni Italiji nad 3 milijone nasproti enemu milijonu demografskega prirastka. Z juga Italije je prišlo na sever med letoma 1951-61 približno en milijon delavskih moči. To je slabo, ker izseljevanje onemogoča industrijski razvoj na jugu samem, kjer manjka delavske sile.

Kaj pa za nas Slovence? Težko je sestaviti izseljenski pregled zaradi obširnega prostora, kamor so se Slovenci izseljevali; to je Kanada, Združene države, Argentina, Francija, Westfalija, Holandija in Egipt. To je slovenski emigrantski kolonialni prostor, razsežen, a le na redko emigrantsko naseljen. Prva, ki sta skušala podati vsaj nekoliko zaokroženo sliko naših izseljencev v Ameriki, sta bila duhovnik Josip Trunk (Amerika in Amerikanci, Celovec 1912) in dr. Hugo Bren v seriji člankov "Najstarejši slovenski izseljenci v Ameriki". Za njima je naša izseljenska literatura naraščala s članki Kazimira Zakrajška, Jeriča, Terbovca v ameriškem časopisju, pa tudi v "Času" Leonove družbe v Ljubljani. Prvi slovenski stalni izseljenec je bil farmar Peter Poheka iz Metlike. Našel ga je škof Baraga že 1831 med Indijanci. Gotovo so bili že prej nekateri naši predniki stalno naseljeni v tujini; tako smemo računati na poldrugo stoletje našega izseljeništv. Po ameriški secesijski vojni 1861-1865 je bilo že več slovenskih naselbin. Prva slovenska izseljevalna doba pa je bila med letoma 1820-1912. Leta 1910 je živel po državnem štetju 183 000 Slovencev pod zvezdno zastavo. P. Zakrajšek trdi, da jih je bilo kvečjemu 130 000, kar bi bilo bliže resnici. Državno štetje leta 1920 navaja 210 000 Slovencev; uradne številke niso prav zanesljive, ker so naše vpisovali pod različnimi oznakami: Slav, Slavisch, Slavic.

Naj še omenim, da so se staronaselniki obdržali v narodnem duhu še precej trdno s pomočjo slovenskih županijskih skupnosti. Naselbine z narodnimi župnijami so postale središča versko-kulturnega življenja med ameriškimi Slovenci.

Drugi steber so bile organizacije: podporne, prosvetne, verske, ki so se med seboj nekako prepletale npr. Kranjsko-slov.-kat. Jednota, s 30 000 člani in 226 podružnicami, celo v Kanadi. Druge podobne organizacije so imele okrog 20 000 članov, med temi socialistična Slovenska delavska podpora zveza. Poleg teh ne smemo pozabiti na časnike in knjižno delovanje, ki je ohranjalo izseljenim rojakom slovensko zavest. Najstarejši časnik s prvim imenom "Amerikanski Slovenec" je bil ustanovljen 1891 v Chicagu, z 8 000 naročniki. Leta 1925 se je združil s chicaško Edinostjo. Kot dnevnik je izhajal Sakserjev staroliberalni "Glas naroda" od 1894 dalje in tretji dnevnik "Prosveta", socialistične barve. Obstajala je še ena socialistična organizacija, "Jugoslovanska Socialistična zveza" z glasilom "Proletarec", leta 1906. Idejno svobodomiselno usmerjena organizacija je bila zveza z glasilom "Glas svobode" do 1927. Komunisti so imeli "Delavsko Slovenijo". Nestrankarska je bila "Ameriška domovina". Tu in tam je prišlo do sodelovanja na prosvetnem področju in tudi pri skupnih Narodnih domovih, kot na primer v Clevelandu. Slovenski izseljeniški element je postal že za ameriško družbo domač, vrojen, svojski činitelj. Kanadski Slovenci so imeli "Izseljenski svet" z deset do 15 tisoč člani, ki je bil podružnica onega v ZDA. Jednote so imele svoje podružnice. Tak položaj je ostal do druge svetovne vojne.

JUŽNA AMERIKA

Posamič so se Slovenci naseljevali v Braziliji že ob koncu prejšnjega stoletja. Zato poznamo poročila o slovenski emigraciji v Južno Ameriko šele po letu 1928 (Miklavčič in Kastelic v "Duhovnem življenju", Buenos Aires). V večji meri so se pa po letu 1918 priseljevali zlasti z od Italijanov zasedenega ozemlja. Na goriški prefekturi je ležalo 6 000 prošenj naših ljudi, 12 000 samo iz Primorske. Naselbin, kjer je bilo vsaj 10 slovenskih družin, je bilo 100. Največja naselja so bila v Buenos Airesu, Santa Fž, Cordoba, Mendoza. Opora izseljencem so bile kot v ZDA prosvetne in podporne organizacije in časopise. Župnik Mrkun je ustanovil v Buenos Airesu že leta 1928 list "Izseljenec". Še važnejše kot duhovna vez slovenskih izseljencev je bilo Kasteličevo "Duhovno življenje", ki je postalo temelj za kulturno življenje južnoameriških Slovencev.

LPIGT

Iu je bil tipično slovenski izseljenski svet v prvi vrsti za ženske iz goriške okolice, ki so bile služkinje in dojitlje v bogatih družinah. Iz sezonskih so postale stalne izseljenke. Po večini so bile iz nekdanjih občin Miren, Renče, Prvačina in iz goriške vzhodne okolice. V Egiptu sta bila dva izseljeniška centra: Aleksandrija s približno 3 000 izseljenkami in Kairo s 1 000. Oskrbovali so jih frančiškani in štolske sestre. Imele so posebna rekreacijska zavetišča. Nekatere so prinašale domov precej denarja in so dokupile zemljišča, ki so jih obdelovali moški.

V FRANCIJI

Je živelo in delalo med dverna svetovnjima vojnama okrog 20 000 naših ljudi. Deloma so bili nestalni in so se zaposlili danes tu, jutri tam, kjer jim je trenutno bolj kazalo. Stalni izseljenci pa so bili naseljeni v štirih pokrajinah Francije: v severnih, potem ob francosko-saarski meji, v centralni Franciji in v Briyeski kotlini okrog Aumetza in Thionvilla. Največ jih je bilo na severu, okrog 9 000, a so se že otroci priseljencev narodno izgubljali. Nekaj društev so imeli in jih še imajo, šol seveda ne in se je že drugi rod popolnoma izgubil.

Bolje so bili organizirani naši izseljenci v drugem pasu ob francosko-saarski meji; tu jih je bilo 4 000. Po vojni so se tja preselili tudi drugi westfalski Slovenci.

Tretja skupina v Briyeski kotlini, kjer je bilo približno 4 500 ljudi, je imela dosti goriških rojakov, ki pa so bili registrirani kot Italijani.

V Centralni Franciji je bilo kakih 1 000 naših rojakov v rudnikih; le-ti so bili med sabo najrahljeje povezani. Enak položaj tihega odmiranja je bil tudi v Belgiji.

Precej dobro pa je bilo poskrbljeno za izseljence v Holandiji. Tam so bili prvi pionirji trboveljski rudarji. Večina slovenskih izseljencev je živela v limburškem rudarskem revirju. Zaslužili so dobro. Zbirali so se v rudarskih društvih Svete Barbare; ena tretjina pa v socialno demokratskih enotah.

NEMČIJA

V Vestfalija in Porenje sta dve od najstarejših naših emigrantskih pokrajin. V Vestfalskih Slovencev so brž po 1. svetovni vojni našteali 20-30 tisoč z otroki vred. Narodno in kulturno so bili dobro oskrbljeni. Imeli so 27 društev Sv. Barbare, razna podporna društva ter vsakoletne sestanke v Kevelaarju. Ekonomsko jim je šlo sprva dobro, po 1. svetovni vojni pa precej slabše.

III. NOVA EMIGRACIJA

To bi bil pregled slovenskega izseljenišтва do konca prve svetovne vojne. Položaj, ki pa se ni v glavnem niti geografsko niti sociološko dosti spremenil tudi v dobi med dvema svetovnima vojnama. Po drugi svetovni vojni je prišel v poštev kot cilj izseljevanja še nov geografski prostor, tj. Avstralija; zlasti za Primorce po letu 1930, kjer prvi in še drugi rod kar dobro ohranjujeta narodno zavednost, to pa tudi zaradi boljše gospodarske podlage v primerjavi z drugimi kraji.

To so bile nekdanje geografske regije ali pokrajine naše emigracije in njih kulturno-narodna srčika. Razen vpliva pokrajine, števila, načina narodnostnega obstanka je bilo naše izseljenstvo tudi pod vplivom poklicnega dela ali vsaj delne pridobitvene usmeritve. Na Goriškem npr. so odhajali Brici sezonsko kot kostanjarji na Dunaj in v Budimpešto, prodajali so tudi penčane češplje, nekateri so postali prekupčevalci s sadjem in so se stalno naselili v večjih srednjeevropskih mestih. Gorjani so hodili kot sezonski drvarji v hrvatske slavonske gozdove, Vipavci kot kosci na Pivko in zgornji Kras, Kraševce pa je vlekel Trst kot težake v prsto luko. Iz bližnje goriške okolice so bili sezonski in potem stalni emigranti povečini zidarji, zaposleni v Švici in Franciji, deloma v Nemčiji.

Vzroki izseljevanja do prve svetovne vojne so bili ekonomski: slabe letine, majhna posest, brezposelnost, pa tudi analfabetizem in nesocializiranost v kakem poklicu. Nekvalificirani so hodili v tujino z namenom, da si prigarajo nekaj prihrankov in se vrnejo domov, kjer si bodo popravili streho, kupili kravico, dokupili nekaj zemlje in se osvobodili bednega stanja. Po večini so bili to računiki brez krčmarja. Videli pa smo, da so se vzroki emigracije menjavali od časa do časa, od kraja do kraja, od stanu do stanu. Izseljevanje je postajalo vedno bolj kontinentalno, če izvezemo Egipt.

Svojevredne posebnosti se kažejo pri izseljevanju iz Beneške Slovenije. Tu se je res kazala tipična slika emigranta, ki gre, oj, božime, s culico na palci prek rame v tujino s trebuhom za kruhom ali pa celo "s trebuhom ... za gubanco", kot so rekli, če je kdo šel čez morje v Ameriko. Zaradi slabih gospodarskih razmer (71% družin v Beneški Sloveniji je kmečkih, toda ti so večinoma bajtarji s plahto zemlje, le redki so bili z 10 ha posesti) so morali v svet. Po uradnih štetjih od leta 1911 do 1951 se je izselilo 8 497 oseb. Število prebivalcev je upadlo od 52 102 oseb na 43 605. In to v desetih čisto slovenskih občinah: Brdo, Dreka, Grmek, Podbonesec, Sovodnje, Sv. Lenart, Podutana, Sv. Peter, Tipana, Rezija, Srednje in v šestih mešanih: Ahten, Fojda, Gorjani, Neme, Prapotno, Torjan. Izseljujejo se pa najbolj iz gorskih vasi in iz Rezije. Iz Dreke je šlo za stalno v svet v letih 1948-1958 okrog 474 ljudi, iz rezijanske Ravence nad 41%. Izseljenci iz gorskih pasivnih slovensko-beneških krajev so ponavadi stalno pošiljali domov svoje prihranke. Toda po računih le toliko, da je zneslo za osem mesecev prehrane v družini. Štirje meseci so bili pa suhi, in to po večini prav ti isti, ko se je sezonski delavec vrnil domov čez zimo. Sezonski delavci so začeli po nekaj letih stalno ostajati zdoma, kar je povzročilo tisti veliki padeč prebivalstva v prejšnjih desetletjih.

Današnja emigracija ima pa tudi v Beneški Sloveniji popolnoma drugačen značaj.

NOVE POTEZE EMIGRACIJE

Že po prvi vojni se je spremenila emigracijska politika; kongres ZDA je leta 1921 in 1924 omejil kvoto priseljencev. Če pomislimo, da se je izselilo letno iz Italije v letih 1910-1914

253 tisoč zaposlitve željnih v ZDA	
71 000	v Argentino
25 000	v Brazilijo
16 000	v Kanado;

ali še bolj stvarno: samo iz beneških provinc, 6 000 mesečno, lahko razumemo, kakšen udarec je pomenilo omejevanje priseljeniške kvote za Italijo in tudi za Furlanijo in naše primorske kraje. Res je omejeno število emigrantov izboljšalo njih pravno-socialni in gospodarski položaj, toda v krajih, navezanih na pošiljke emigrantskih prihrankov, je zavladovala trpka revščina.

Preostala je edina pot, ustvariti doma prebivalstvu možnost obstanka, izboljšati gospodarske pogoje. Prav tu se nudijo presenetljive ugotovitve, vsaj kar se tiče Beneške Slovenije, Goriške in naših kraških vasi.

Čudno se sliši, da izginja medkontinentalno izseljevanje, polagoma pa tudi tisto v sosednje države. Ostajajo pa še notranje migracije, iz goratih krajev v nižino, iz vasi v mesta ali v večje kraje. Danes pa, vsaj na podlagi najnovejših podatkov, ki sem jih zbral v treh goriških slovenskih občinah: Steverjan, Sovodnje in Doberdob, morem trditi, da na Goriškem in tudi na Tržaškem Krasu ne obstaja več vprašanje izseljenstva. Nekdanja rana, ki je odvajala živemu narodnemu telesu mlade sokove, se je skoraj zacelila. Slika emigranta z lesenim kovčkom ali culo na rami, ki je bila skoraj sto let poznana med nami v resnici pa tudi v besedi in podobi, že k sreči blede. Poglejmo številke za desetletje 1958-1968 v že omenjenih občinah, v katerih se kaže stanje izseljevanja ali boljše migracije, ne emigracije, nasplošno v naših krajih.

Steverjan je imel leta 1958 971 prebivalcev (legalnih), leta 1968 (do konca prejšnjega meseca avgusta) pa 821; 150 prebivalcev manj za tako majhno občino. Izselila pa se je samo ena družina v Avstralijo, eden v Argentino, dva v Nemčijo, le nekateri v bližnje furlanske kraje; vsi ostali pa v Gorico. Ta pojav ima zopet svoj poseben vzrok, in sicer tega: mlade družine raje najdejo v Steverjanu stanovanja. Lastne hiše ne morejo zidati zaradi predragega stavbišča. Moški, ki so prej hodili ali se vozili na delo v Gorico in se poročili, so se preselili z družino vred v goriško občino. Stanovanjska kriza v domači občini je torej vzrok odseljevanja ali bližnje migracije. Izseljevanja v starem smislu ni več, čeprav je nekaj kmečkih hiš praznih in brez delovnih moči.

V Sovodnjah je demografsko in migracijsko stanje v desetletju 1958-1968 sledeče: leta 1958 je izkazalo ljudsko štetje 1 860 prebivalcev; letos, konec avgusta, pa 1 781; torej v desetih letih 80 manj. Padeč ni velik; če upoštevamo rataliteto in mortaliteto, je migracijsko gibanje domačinov (brez orožnikov in vojaških oseb) tudi v tej občini majhno.

Največje je bilo med letoma 1963 do 1967. Leta 1958 se je izselilo nekaj oseb v Švico. V naslednjih letih pa je odhajalo letno poprečno po 50 oseb v Gorico, v Zagraj, v Ronke in v Foljanria delo. V teh krajih so se tudi slavno naselili. Doseljevali so se v sovodenjsko občino (poleg vojaških oseb) tudi od drugod ter s tem kvarili enotno narodno sliko. Pred dvema letoma je izseljevalni tok iz sovodenjskega okraja precej usahnil. Vzrok so nova industrijska podjetja, ki nudijo domačim delavcem zaslužek. V drugi vrsti pa, kakor mi zatrjujejo občinski predstavniki, je pripomogla k ohranitvi ljudi v občini tudi dobra cestna mreža. Delavci in delavke se lahko vsak dan vozijo v Furlanijo, v Gorico, v Tržič in v Gradiško na delo, ne da bi bili prisiljeni ostati tam in si tam ustanoviti nov dom in družino.

Kot vidimo, postajajo tudi domače stanovanjske možnosti in prometne zveze važen činitelj izseljevanja ali migracije. Podobno je tudi na Krasu, na Doberdobski planoti. V obravnavanem desetletju je padlo število prebivalstva, kot povsod, od 1 498 na 1 368; razlika znaša 130. Občinske statistike kaže-

jo, da je bilo izseljevanje v inozemstvo neznatno. Danes je od vseh prebivalcev Doberdoba le osem v inozemstvu in sicer v Švici. Po poklicu so mehaniki. Migracijski tok, posebno v letu 1964, je bil usmerjen v bližnje občine: Ronke, Tržič, Staranzan, Romans. Po večini so v "Laškem" ostala dekleta, ki so tam služila. ("Laško" je v ljudskih ustih bližnji svet v furlanski nižini pod Doberdobsko planoto.)

Kakor iz Doberdoba tako ne zasledimo več pojava stare emigracije v Pevmi, Oslavju in v Stmavru. Mladi se vozijo na delo, povečini z lastnimi motornimi sredstvi, v bližnje kraje; Podgoro in Gorico, a se vračajo domov. Zaradi izseljenstva torej ne pada več število našega prebivalstva. Podobno je tudi v slovensko-beneških vaseh. Vzemimo primer iz Dreke, občine in vasi pod Kolovratom. Se niso daleč tista leta, ko so ljudje hodili v daljno tujino za kruhom, zlasti v Francijo in v Belgijo. Takrat so res ostale mnoge hiše npr. v Očnem brdu popolnoma prazne in so le polodprta polkna butala ob razpokane stene razpadajoče hiše. Po drugi svetovni vojni so se pa začeli iz teh gorskih vasi izseljevati in naseljevati v furlanskih krajih s stolarsko industrijo. Danes pa smo tudi tu priča, da se je migracija ustavila in se spremenila v "nihajoče" (pendolare) gibanje. Dobre ceste in prevozna sredstva omogočajo delovnim silam iz najoddaljenejših vasi, da se peljejo zjutraj na delo še prek Vidma in se zvečer vračajo domov. Tudi v Benečiji kot na Goriškem in na Krasu bi se torej moglo ohraniti s pametno politiko naše prebivalstvo doma. Naše družine bi zopet mogle razpresti globoke korenine v rodno zemljo in jo kot dedovino in očino izročiti naslednjim rodovom.

Notranja migracija je prav poseben pojav, ki kvari sliko slovenskega etničnega stanja v posameznih slovenskih občinah na Primorskem v Italiji.

Vzemimo občino Devin-Nabrežina. Ta je imela po ljudskem štetju 4. novembra 1951 5 194 stalno naseljenega prebivalstva. Razen malih izjem so bili vsi Slovenci. V naslednjem desetletju sta pa v isti občini nastali dve novi naselji: Sv.Mavra in Ribiško naselje (Peschiera del Timavo), ki sta popolnoma italijanski. Precej novih italijanskih naseljencev je tudi v Sosljanu. Vsi ti so že docela spremenili lice prebivalstva, tako da bo bržkone že pri prihodnih upravnih volitvah ta občina zgubila slovenskega župana.

Podobna slika je na Opčinah, ki sicer spadajo v upravnem pogledu pod Trst.

Med miljsko in dolinsko občino se je vrnil velik industrijski okraj pri Orehu in v Zavljah, ki je že spremenil nekdanjo etnično sestavo prebivalstva.

V goriški pokrajini je v tem pogledu še slabše. Nekdanjo docela slovensko občino Standrež obdajajo okrog in okrog nova italijanska naselja, ki imajo že svoje šole in samostojno versko občino na Malih Rojah. Doseljeni so večinoma istrski begunci z jugoslovanske strani.

Novi industrijski pas je tudi vrinjen med Standrež in Sovodnje. Zgubljena so nekdanja slovenska kmečka zemljišča. Tod so se nastanili tujerodni priseljenci.

Naša etnična skupnost na Doberdobski planoti bo tudi zgubila zaokroženi etnični okvir, če bo tam postavljena evropska protosinhrotronska centrala. Računajo, da bo v tem primeru prišlo na to ozemlje kakih 15 tisoč doseljencev tujih etničnih skupin.

Nekoliko drugače je v slovensko-beneških vaseh. V te brdovite in za kmetijsko gospodarstvo še nerazvite kraje se ne priseljuje italijansko-furlanski živelj iz ravnine. Krajev z industrijo na slovenskem ozemlju pod Matajurjem še rii; razen v Spetru Slovenov, ki pa že zgublja drugo polovico svojega nekdanjega imena "S.Pietro degli Schiavoni" je postal S.Pietro al Natisone. V teh krajih je možen le postopni razvoj živinoreje in turizma. Etnična sestava prebivalstva je ostala takšna, kot je bila še v starih časih. Seveda, nekaj drugega pa je zunanje izražanje narodnostnega duha ih življa.

Glede izseljevanja v teh krajih, ki je svoje čase pomenilo rakavo rano na narodnem telesu, moramo reči, da je drugače usmerjeno kot nekoč, ko so hodili skoraj vsi moški v tujino kot stalni ali sezonski izseljenci ali tudi po Sloveniji, kjer so jih vsi poznali kot "Rezijane", škarjebusce in loncevezce.

Število beneških Slovencev je med vsemi Slovenci najbolj padalo in sicer zaradi emigracije.

Celotno število moremo ugotoviti iz poročila videmskega šolskega skrbnika Massonija iz leta 1881. V njem je navedeno število 63 646 beneških Slovencev. Naslednji uradni popisi niso več točni. Štetje iz leta 1901, ki je prinašalo tudi podatke o občevalnem jeziku, ni bilo točno. Izpuščene so bile številke o Slovencih v okrajih Neme in Tarcent. Zato so našteali le 31 768 ljudi s slovenskim občevalnim jezikom. Čez deset let so pa navedle uradne statistike kar 5 000 Slovencev več, čeprav so izpustili številke iz narodno mešanih občin.

Leta 1914 prinaša "Annuario Statistico Italiano" 52 003 Slovencev. Razlike znašajo kar po 20 tisoč sem in tja. Po prvi svetovni vojni leta 1921 prinaša uradno ljudsko štetje 33 932 pripadnikov slovenske manjšine. Naslednja ljudska štetja pa ne navajajo več številke prebivalstva po občevalnem jeziku. Iz statističnih stolpcev se more izbrisati obstoj etnične skupine, z obličja zemlje pa ne. Na vzhodu videmske pokrajine živi še vedno okrog 36 000 Slovencev v nepretrganem stiku s sorojaki zgornje soške doline in Goriških Brd.

ZAKLJUČEK

Po selitvenih tokovih prebivalstva in njihovih učinkih na socialno in etnično sestavo prebivalstva moremo izluščiti za slovensko etnično ozemlje, ki je ostalo v Italiji, dve karakteristični razdobji. V prvem razdobju, do konca druge svetovne vojne, se je iz agrarnega podeželja današnje Tržaške, Goriške in Videmske pokrajine izseljevalo slovensko prebivalstvo zaradi pomanjkanja delovnih mest v razne evropske dežele, zlasti pa v Severno in Južno Ameriko. V drugem razdobju, po drugi svetovni vojni, so se Slovenci izseljevali iz vseh področij Julijske Krajine, vendar se je že tedaj pričelo izseljevanje krčiti in se je do zadnjega desetletja skrčilo (z izjemo Beneške Slovenije) na minimum. Vse bolj se na slovenskem etničnem ozemlju širijo območja dnevne migracije delovne sile. Ta odhaja v Trst, Gorico in ostale kraje z industrijo, ki leže na robu slovenskega etničnega ozemlja ali pa že na italijanskem ali furlanskem etničnem ozemlju. To stanje je prineslo novo obliko stabilizacije slovenskega prebivalstva in izboljšanje njegove socialno-ekonomske demografske strukture.

Zelo negativno za slovensko etnično strukturo pa je pomenilo po drugi svetovni vojni naseljevanje istrskih beguncev italijanske narodnosti in drugega iz Italije doseljenega prebivalstva na slovenskem etničnem ozemlju, v krajih zaposlitve ter naseljevanje teh tudi na širokem, še nedavno čisto agrarnem slovenskem etničnem ozemlju tako v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini, kar prispeva k spreminjanju slovenskega etničnega ozemlja v narodno mešano ozemlje.

Žabnica v Kanalski dolini 810m

Samo Pahor

TRŽAŠKI SLOVENC I

Izraz tržaški Slovenci, ki je včasih pomenil le slovensko prebivalstvo mesta oziroma občine Trst, je v zadnjih desetletjih dobil širši pomen. Danes označujemo s tem imenom slovensko prebivalstvo šestih občin, ki od 5. 10. 1954 tvorijo Tržaško ozemlje (Territorio di Trieste). Koliko je dejansko tega slovenskega prebivalstva, je kaj težko reči. Leta 1910, ob zadnjem avstrijskem popisu prebivalstva, je bilo na tem ozemlju 70 032 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Leta 1953 je vlada italijanske republike objavila izračunano številko 39 145. Končno so italijanske oblasti naštele leta 1961 le še 25 582 prebivalcev s slovenskim družinskim jezikom (lingua usata in famiglia).

Po posameznih občinah so bili ti Slovenci takole razporejeni

	Devin-Nabrežina	Zgonik	Repentabor	Trst	Dolina	Milje
Absolutno	2 992	1 148	514	15 819	4 137	972
%	48,64	87,10	89,31	5,80	79,94	7,69

Če ni mogoče vedeti, koliko je dejansko Slovencev na Tržaškem, pa lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da ustroj celotnega občestva ni veliko različen od ustroja teh 25 582. Ker ob popisu leta 1951 ni bilo postavljeno vprašanje o jeziku, ni možna nikakršna neoporečna primerjava in bi se zato morali zadovoljiti s statično sliko. Da pa bo slika bolj živa, je morda le vredno tvegati primerjavo s podatki prejšnjega popisa. Zlasti, ker je pri treh pretežno slovenskih občinah tveganje zelo majhno. Leta 1951 so bile vse tri še veliko bolj slovenske in se je ustroj celotne občine malo razlikoval od ustroja slovenskega prebivalstva. Isto velja v nekoliko manjšem obsegu za danes že močno poitalijančeno občino Devin-Nabrežina.

Če pogledamo najprej splošne razmere na obravnavanem področju, vidimo, da je v razdobju 1951 - 1961 naraslo število prebivalstva le za 1 642 oseb ali za 0,55%. Razlog je predvsem v negativni bilanci naravnega prirastka, ki se je v presledku med štetji gibal takole:

1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	Skupno
-146	-461	-506	-516	-515	-801	-529	-466	-397	-623	-260	-5 222

Po posameznih občinah so seveda tudi občutne razlike: pozitivno bilanco imajo občine Devin-Nabrežina (150), Zgonik (41) in Repentabor (10), izenačeno Dolina, negativno pa občini Milje (-48) in Trst. Drugi razlog je v tem, da tudi selitveno gibanje, ki je sicer močno spremenilo ustroj prebivalstva, ni bilo kaj posebno pozitivno. Po eni strani smo sicer imeli velik priliv iz nekdanje cone B "Svobodnega tržaškega ozemlja", po drugi strani pa smo imeli velik odliv proti Avstraliji in Kanadi ter počasno odseljevanje, zlasti mlajših in bolj kvalificiranih, v industrijska središča Severne Italije.

Posledica takega naravnega in selitvenega gibanja je znatno postaranje prebivalstva. Življenjsko drevo tržaškega prebivalstva je pravzaprav kij, čigar ročaj se stalno tanjša, betica pa se pomika proti nasprotnemu koncu. Srednja dolžina življenja se je sicer v desetletju 1951-1961 podaljšala od 65,23 na 70,08 let, ne more pa to dejstvo v celoti opravičiti postaranje prebivalstva.

Medtem ko je leta 1951 tvorilo prebivalstvo staro nad 45 let le 36,68% vsega, je tvorilo leta 1961 že 45,01% prebivalstva. Temu primerno je padel tudi odstotek aktivnega prebivalstva, od 49,84% na 44,07%

	0-21	21-45	0-45	45-	65-
1951	24,54	38,78	63,32	36,68	9,79
1961	21,63	33,36	54,99	45,01	13,15

Kot sem že omenil, je selitveno gibanje močno spremenilo ustroj prebivalstva. Podatke o rojstnem kraju imamo sicer sarno za tržaško občino, a ker ta šteje 91,32% vsega prebivalstva, se ti podatki ne razlikujejo veliko od onih za celo pokrajino. Seveda so po občinah znatne razlike. Tako imajo pretežno slovenske občine brez dvoma znatno večji odstotek prebivalcev, ki so rojeni v tržaški pokrajini. Občini Milje in Devin-Nabrežina imata tudi znaten odstotek prebivalcev, ki so rojeni v nekdanji coni B.

Prebivalstvo občine Trst 15.10.1961 po rojstnem kraju

Tržaška pokrajina	Prepuščena ozemlja	Cona B	Goriška pokrajina	Videmska pokrajina	Ostala Italija	Inozemstvo
54,61%	12,49%	11,93%	2,34%	3,45%	11,61%	3,57%

(prepuščena ozemlja so tisti del nekdanje Julijske Krajine, ki je po mirovni pogodbi iz leta 1947 pri padel Jugoslaviji).

Pojav staranja prebivalstva je med Slovenci še posebno močan, vendar zelo različen od občine do občine. Najslabši je položaj tržaški občini. Tu je delež do 21 let starih Slovencev le 19,68%, onih nad 45 let starih pa kar 50,82%. Ker živi v tej občini kar 61,95% vseh Slovencev, ni pokrajinsko poprečje veliko boljše od tega. Precej enak je položaj v dolinski in miljski občini. Delež do 21 let starih Slovencev znaša v prvi 22,18%, v drugi 22,20%, nad 45 let starih pa je v prvi 40,86%, v drugi 42,12%. Področje z najboljšimi razmerji pa tvorijo kraške občine Devin-Nabrežina, Zgonik in Repentabor, kjer se vrtijo deleži okoli 26% in 36%.

Zanimivo bi bilo vedeti, ali niso morda enaki deleži tudi v kmečkem delu tržaške občine, ki nudi približno enako okolje in enake življenjske razmere. V tem primeru bi bilo razmerje v samem mestu še poraznejše in bi vzbujalo dvom, ali ni morda popis zajel le družine s starejšimi družinskimi poglavarji in registriral mlajše družine kot italijanske. Pojav bi ne bil na področju z močnim asimilacijskim pritiskom nič nenavadnega.

Če pogledamo, kako je to staranje potekalo v času, vidimo, da je v pretežno slovenskih občinah delež do 21 let starih Slovencev upadel za 7%-8%, medtem ko je pri onih med 21. in 45. letom upadel le nekaj nad 1% in samo v dolinski občini za dobra 2%.

Prebivalstvo po starostnih skupinah

	do 21 let			od 21 do 45 let			do 45 let	
	1951	1961	razlika	1951	1961	razlika	1951	1961
Devin-Nabrežina	33,07	25,95	-7,12	38,23	36,82	-1,31	71,30	62,77
Zgonik	34,98	27,59	-7,39	37,29	36,21	-1,08	72,27	63,80
Repentabor	34,44	26,26	-8,18	38,12	36,97	-1,15	72,56	63,23
Trst	24,02	19,68	-4,34	38,71	29,50	-9,21	62,73	49,18
Dolina	30,15	22,18	-7,97	39,74	36,96	-2,78	69,89	59,14
Milje	27,78	22,20	-5,58	41,08	35,68	-5,40	68,86	57,88
Pokrajina	24,54	21,65	-2,88	38,78	31,66	-7,12	63,32	53,31
	nad 45 let			nad 65 let				
	1951	1961	razlika	1951	1961	razlika		
Devin-Nabrežina	28,70	37,23	+ 8,53	7,14	10,84	+3,70		
Zgonik	27,73	36,20	+ 8,47	8,43	12,44	+4,01		
Repentabor	27,44	36,77	+ 9,33	7,51	10,88	+3,37		
Trst	37,27	50,82	+13,55	9,91	14,75	+4,84		
Dolina	30,11	40,86	+10,75	8,58	11,32	+2,74		
Milje	31,14	42,12	+10,98	8,77	10,57	+ 1,80		
Pokrajina	36,68	46,69	+10,01	9,79	13,39	+3,60		

Za leto 1951 je izračunan odstotek od celotnega prebivalstva, za leto 1961 pa samo od slovenskega.

Glede izobrazbe je položaj v splošnem dober na nižjih stopnjah, slab pa na višjih. Nepismenih je med Slovenci komaj 1,92%. Tudi tu se tri kraške občine razlikujejo od ostalih, saj imajo v poprečju komaj 0,54% nepismenih. Nasprotno pa imata nekdanji istrski občini Dolina in Milje visoke odstotke: prva 2,28, druga celo 10,31.

Izobrazba nad 6 let starega prebivalstva

Nepismeni

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	76	1,62	70	1,24	15	0,54
Zgonik	22	1,87	6	0,48	4	0,37
Repentabor	4	0,77	4	0,68	4	0,84
Trst	5 473	2,13	5 706	2,21	250	1,65
Dolina	172	3,89	141	2,92	99	2,28
Milje	965	8,25	599	5,05	94	10,31
Pokrajina	6 712	2,40	6 526	2,31	466	1,92

Podatki o rojstnem kraju nepismenih v tržaški občini precej dobro pojasnjujejo ta pojav.

	Tržaška pokrajina	Prepuščena ozemlja	Cona B	Goriška pokrajina	Videmska pokrajina	Ostala Italija	Inozemstvo
Delež nepismenih v skupini	0,63%	4,72%	5,54%	0,68%	1,79%	3,91%	3,09%
Delež skupne pri nepismenih	12,94%	28,46%	29,57%	0,74%	2,82%	20,40%	5,07%

V desetletju 1951-1961 je nepismenost povsod znatno padla, razen v tržaški občini, kjer je narasla od 2,13 na 2,21%. Ali so pri tem porastu udeleženi tudi Slovenci, seveda ni mogoče ugotoviti. V repentaborski občini je naraslo relativno število nepismenih med Slovenci, ker je padlo absolutno število, ostali pa so 4 nepismeni kot leta 1951.

Zaskrbljujoč je ponekod porast deleža pismenih brez končane osnovne šole. Porast izkazujejo vse občine razen miljske, predvsem pa pretežno slovenske.

Izobrazba nad 6 let starega prebivalstva

Pismeni brez končane osnovne šole

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	259	5,52	456	8,08	162	5,84
Zgonik	56	4,78	83	6,73	75	6,97
Repentabor	15	2,90	24	4,12	22	4,66
Trst	15 378	6,00	15 996	6,20	805	5,32
Dolina	234	5,29	316	6,55	232	5,65
Milje	1 581	13,52	1 017	8,57	85	8,33
Pokrajina	17 523	6,28	17 892	6,34	1 381	5,70

Ker je odstotek pismenih s končano osnovno šolo danes vse bolj odvisen od deleža oseb s srednjo in visoko šolo kot pa od deleža nepismenih, niso visoki odstotki Slovencev s končano osnovno šolo ravno najboljši znak.

Izobrazba nad 6 let starega prebivalstva

Z osnovno šolo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	3 490	74,44	3 567	63,22	1 814	65,42
Zgonik	1 024	87,44	973	78,97	886	82,41
Repen tabor	473	91,66	458	78,69	392	83,05
Trst	150 533	58,73	132 897	51,61	9 071	60,02
Dolina	3 833	86,71	3 750	77,76	3 102	79,76
Milje	7 607	65,08	7 564	63,78	628	68,93
Pokrajina	166 980	59,90	149 209	52,94	15 893	65,59

Razveseljivo pa je, da so povsod nižji kot leta 1951, medtem ko so odstotki oseb z nižjo srednjo šolo povsod višji, v dolinski občini celo za več kot trikrat. Kljub takemu napredku pa je bil odstotek Slovencev z nižjo srednjo šolo leta 1961 še vedno nekoliko nižji od odgovarjajočega odstotka pri celotnem prebivalstvu ozemlja leta 1951. Lahko bi tedaj govorili o desetletni zamudi.

Izobrazba nad 6 let starega prebivalstva

Z nižjo srednjo šolo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	709	15,12	1 290	22,86	632	22,80
Zgonik	51	4,35	144	11,68	93	8,65
Repentabor	19	3,68	85	14,60	46	9,75
Trst	58 276	22,73	74 471	28,90	3 937	26,05
Dolina	125	2,82	539	11,15	399	10,26
Milje	1 264	10,08	2 319	19,55	96	10,53
Pokrajina	60 444	21,68	78 848	27,97	5 203	21,47

Na področju višje srednje šole je razkorak še večji. Odstotek Italijanov s tovrstno izobrazbo (8,65) je dvakrat višji kot odstotek Slovencev (4,22). Če pa upoštevamo, da do leta 1945 ni bilo na tem področju nobene slovenske višje srednje šole in še danes manjka tehniška, je pojav povsem razumljiv. Zato tudi ne preseneča dejstvo, da 893 slovenskih maturantov iz let 1945-1961 predstavlja kar 69,33% vseh Slovencev z višjo, srednjo ali visoko šolo (1 288), ki jih je zajel popis leta 1961. Odtod izvira

tudi nesorazmerna porazdelitev med posamezne tipe šol. Veliko več Slovencev kot pa Italijanov ima maturo klasične ali realne gimnazije (33,78 : 27,47%), znatno več jih ima tudi učiteljsko maturo (29,71 : 24,76%), znatno manj pa maturo tehničnih, poklicnih in drugih višjih srednjih šol (36,48 : 47,76%). Med omenjenimi povojnimi maturanti je razmerje še slabše, toda upoštevati je treba, da je del onih s klasične in realne gimnazije do leta 1961 že končal visoko šolo. Odstotki so sledeči: klasična in realna 45,80%, učiteljišče 24,30%, trgovska akademija 29,89%.

Izobrazba nad 6 let starega prebivalstva

Z višjo srednjo šolo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	125	2,66	205	3,63	116	4,18
Zgonik	17	1,45	25	2,02	16	1,48
Repen tabor	5	0,96	10	1,71	7	1,48
Trst	21 330	8,32	22 789	8,84	838	5,54
Dolina	54	1,22	67	1,38	48	1,23
Milje	238	2,03	320	2,69	8	0,87
Pokrajina	21 769	7,80	23 416	8,30	1 033	4,22

Z visoko šolo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Deviri-Nabrežina	29	0,61	54	0,95	32	1,15
Zgonik	1	0,08	1	0,08	1	0,09
Repentabor	-	-	1	0,17	1	0,21
Trst	5 287	2,06	5 829	2,26	212	1,40
Dolina	2	0,04	9	0,18	9	0,23
MiljG	32	0,27	40	0,33	-	-
Pokrajina	5 351	1,91	5 934	2,15	255	1,05

Po zaposlitvi so tržaški Slovenci v pretežni meri delavci. Kar 23,22% nad 10 let starega prebivalstva dela v rudarstvu (v poštevek pride predvsem kamnarstvo), v industriji in gradbeništvu. Od teh je 88,89% odvisnih delavcev. Po posameznih občinah pa so znatne razlike. Najbolj značilno je morda to, da imajo vse podeželske občine višji odstotek zaposlenih v sekundarnih dejavnostih kot pa tržaške. Najvišji odstotek imamo v piljski občini, kjer je kar 32,75% zaposlenih v imenovanih panogah in je od tega 93,15% odvisnih delavcev. V dolinski občini je zaposlenih 30,33%, odvisnih delavcev pa je 93,64%. Pri tem zasluži omembo pomemben delež zaposlenih v gradbeništvu, ki znaša v miljski občini 8,77%,

v dolinski celo 11,50% in je v obeh primerih nad pokrajinskim poprečjem 7,74%. Med najmanj delavske občine moramo šteti poleg Trsta, ki ima le 20,04% zaposlenih in 86,33% odvisnih, Zgonik z 22,46% in 92,13% ter Devin-Nabrežino s 27,08% in 90,46%. Občina Repentabor ima ob 28,38% zaposlenih v imenovanih panogah komaj 82,17 odvisnih.

Zaposlitev nad 10 let starega prebivalstva

Industrija in rudarstvo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	743	16,72	932	17,53	528	20,03
Zgonik	88	7,89	163	14,00	155	15,27
Repentabor	117	23,40	110	19,85	102	22,79
Trst	30 612	12,48'	27 920	11,23	1 917	13,08
Dolina	697	16,49	881	19,19	699	18,83
Milje	3 046	27,53	2 778	24,49	213	23,98
Pokrajina	35 303	13,24	32 784	12,07	3 614	15,48

Gradbeništvo

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	291	6,54	332	6,24	186	7,05
Zgoriik	137	12,29	80	6,87	73	7,19
Repentabor	24	4,80	25	4,51	25	5,59
Trst	8 411	3,43	8 813	3,54	1 020	6,96
Dolina	527	12,47	526	11,46	427	11,50
Milje	597	5,39	539	4,73	78	8,77
Pokrajina	9 987	3,74	10 315	3,79	1 809	7,74

Med terciarnimi dejavnostmi zavzema najpomembnejše mesto trgovina, ki zaposluje 7,79% nad 10 let starih Slovencev. Tu preseneča dejstvo, da občina Repentabor z 9,61% prekaša celo Trst z 9,03%. Na zadnjem mestu so Slovenci v miljski občini s 3,71% zaposlenimi v trgovini.

Zaposlitev nad 10 let starega prebivalstva

Trgovina in usluge

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	251	5,64	457	8,59	238	9,02
Zgonik	81	7,27	93	7,89	78	7,68
Repentabor	59	11,80	62	11,19	52	10,62
Trst	31 442	12,80	33 712	13,58	1 926	13,13
Dolina	391	9,25	347	7,56	278	7,48
Milje	577	5,21	867	7,61	48	5,39
Pokrajina	32 801	12,30	35 538	13,08	2 620	11,21

Drugo pomembno področje terciarnih dejavnosti so promet in zveze. Tu je zaposlenih 3,54% nad 10 let starih Slovencev. Največ v tržaški občini (4,19%), nato v dolinski (2,88%) in devinsko-nabrežinski (2,50%) ter zcj.-et najmanj v miljski (0,78%).

Zaposlitev nad 10 let starega prebivalstva

Promet in zveze

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	179	4,02	228	4,28	66	2,50
Zgonik	37	3,31	42	3,60	23	2,26
Repentabor	9	1,80	11	1,98	8	1,78
Trst	18 064	7,36	16 382	6,59	615	4,19
Dolina	106	2,50	143	3,11	107	2,88
Milje	228	2,06	259	2,27	7	0,78
Pokrajina	18 613	6,98	17 065	6,28	826	3,54

Tretje področje terciarnih dejavnosti so usluge, ki zaposlujejo 3,42% Slovencev. Zopet je Trst na prvem mestu (4,10%). Sledita Devin-Nabrežina (2,80%) in Dolina (2,39%), medtem ko je tokrat na zadnjem mestu občina Repentabor (1,01%).

Skupno so terciarne dejavnosti s 17,87% na drugem mestu, v tržaški občini pa z 20,93% celo na prvem. Po deležu Slovencev, ki so zaposleni na področju terciarnih dejavnosti, sledita devinsko-nabrežinska (15,22%) in repentaborska občina (14,85%), medtem ko je miljska ponovno zadnja(8,19%).

Zaposlitev nad 10 let starega prebivalstva

Javna uprava

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	422	9,49	328	6,18	87	3,30
Zgonik	47	4,21	69	5,92	28	2,75
Repentabor	23	4,60	73	13,15	9	2,01
Trst	27 972	11,49	16 796	6,75	428	2,92
Dolina	165	3,90	120	2,61	35	0,94
Milje	530	4,79	518	4,56	17	1,91
Dolina	29 159	10,94	17 904	6,59	604	2,58

Elektrika,plin in voda

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	25	0,56	21	0,39	10	0,37
Zgonik	1	0,08	1	0,08	1	0,09
Repentabor	2	0,40	3	0,54	2	0,44
Trst	1 210	0,49	987	0,39	56	0,38
Dolina	24	0,56	7	0,15	7	0,18
Milje	19	0,17	18	0,15	1	0,11
Pokrajina	1 281	0,48	1 037	0,38	77	0,32

Kredit in zavarovanje

	1951		1961			
	skupno		skupno		Slovenci	
	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	2	0,04	8	0,15	1	0,03
Zgonik	-	-	2	0,17	2	0,19
Repentabor	-	-	-	-	-	-
Trst	2 788	1,13	2 882	1,15	46	0,31
Dolina	-	-	3	0,06	3	0,08
Milje	20	0,18	28	0,24	-	-
Pokrajina	2 810	1,05	2 923	1,07	52	0,22

Primarne dejavnosti, med katerimi prevladuje kmetijstvo, zaposlujejo komaj 3,41% Slovencev. Največ se jih ukvarja zgolj s kmetijstvom v zgoniški (7,09%) in dolinski (6,46%) občini, najmanj pa v repentaborski (2,90%) in tržaški (2,44%). Seveda dosegajo med njimi samostojni delavci zelo visoke odstotke, sledijo pa sodelavci iz vrst družinskih članov. V repentaborski občini tvorita ti dve kategoriji kar 100,00%, v zgoniški 97,21%, v dolinski 90,00%. Nasprotno pa je največ odvisnih delavcev v tržaški občini (18,15%), v devinsko-nabrežinski (17,50%) in v miljški (11,76%).

Kmetijstvo

	Nad 10 let stari, zaposleni v kmetijstvu						
	1951		1961		indeks	1961	
	absolutno	%	absolutno	%		Slovenci	%
	Devin-Nabrežina	214	4,81	183	3,44	85,5	80
Zgonik	128	11,40	72	6,18	56,2	72	7,09
Repentabor	34	6,80	13	2,34	38,2	13	2,90
Trst	1 608	0,65	1 315	0,52	81,7	358	2,44
Dolina	491	6,61	263	5,73	53,5	204	6,46
Milje	421	3,85	275	2,41	65,3	34	3,82
Pokrajina	2 896	1,08	2 121	0,77	73,2	797	3,41

	Družine s poglavarjem, ki je zaposlen v kmetijstvu					
	število družin			število članov		
	1951	1961	indeks	1951	1961	indeks
	Devin-Nabrežina	128	133	103,9	599	514
Zgonik	80	55	68,7	363	202	55,6
Repentabor	22	11	50,0	120	55	45,8
Trst	971	1 004	103,3	3 529	3 056	86,4
Dolina	291	177	60,8	1 265	651	51,4
Milje	295	229	77,6	1 090	751	68,8
Pokrajina	1 787	1 609	90,0	6 966	5 269	75,6

Če pogledamo rezultate kmetijskegega popisa iz leta 1961, nas utegne presenetiti število kmečkih obratov (4 271), ki nikakor ni v skladu s skupnim številom zaposlenih v kmetijstvu (2 121), niti s številom družinskih poglavarjev, ki so zaposleni v kmetijstvu (1 787). Toda upoštevati moramo, da je kar 38,0% obratov z manj kot 0,50 ha zemlje in 30,9% z zemljiščem med 0,51 in 2,00 ha, ali skupno 68,9% obratov z manj kot dvema hektarjema zemlje. Le 15,8% obratov ima od 2,01 do 5,00 ha zemlje in komaj 8,9% obratov premore od 5,01 do 10,00 ha zemlje. Velika posest med 10,01 ha in 20,00 ha znaša le bore 4,4%. Pri takih posestnih razmerah ni čudno, če večina posestnikov išče zaslužek izven kmetije in obdeluje svojo zemljo le v prostem času ali pa jo zanemarja tako da propada. Podatki o deležu posameznih kultur kažejo v letih 1951-1954 padanje travniško-pašniških površin in porast nerodovitnih površin, verjetno zasadenih s cestami in stavbami. V letih 1954-1959 je nihajoče gibanje gozdne površine na eni strani ter travniško-pašniške in neobdelane rodovitne površine na drugi. Končno je karakterističen od leta 1959 dalje padec slednjih dveh in porast gozdne in nerodovitne površine. Njivska površina skoraj ves čas rahlo pada, površina vinogradov in sadovnjakov pa ves čas naha in v bistvu pada. Končni rezultat je ta, da se je nerodovitna površina povečala v letih 1951-1968 za 10,4% celotne površine, gozdna površina pa za 8,1%. Padla je predvsem travniško pašniška površina (7,5%) ter rodovitna neobdelana (6,0%) in v manjši meri tudi njivska (3,8%), medtem ko se je površina vinogradov in sadovnjakov zmanjšala le za 1,2% celotne površine. V celoti je ta preobrazba zajela 18,5% ozemlja.

	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Njive in vrtovi	11,3	11,5	11,5	11,3	10,3	10,0
Vinogradi in sadovnjaki	6,7	6,8	6,9	6,8	5,9	5,9
Travniki in pašniki	34,9	33,3	33,1	32,0	30,9	32,0
Gozd	21,9	22,4	22,4	22,3	23,3	21,8
Rodovitno neobdelano	17,0	16,7	16,7	16,6	17,6	18,1
Nerodovitno	8,2	9,3	9,4	11,0	12,0	12,2

	1957	1958	1959	1960	1961	1968
Njive in vrtovi	9,9	9,7	9,5	9,1	7,9	7,5
Vinogradi in sadovnjaki	5,8	5,9	6,0	6,1	6,1	5,5
Travniki in pašniki	31,6	31,5	31,6	30,2	30,0	27,4
Gozd	22,8	22,8	21,8	28,9	29,0	30,0
Rodovitno neobdelano	17,6	17,6	18,5	13,0	14,0	11,0
Nerodovitno	12,3	12,5	12,6	12,7	14,0	18,6

Ze sredi tega procesa, leta 1961, so na številnih kmečkih obratih polkmečka gospodinjstva, ki dosežejo višek v repentaborski občini s kar 92,8%.

	Kmečki obrati		Gospodinjstva					
	leta 1961		kmečka		mešana		nekmečka	
	absolutno	% s polkmečkim gospodinjstvom	absolutno	%	absolutno	%	absolutno	%
Devin-Nabrežina	444	70,1	133	7,25	311	16,97	1 388	75,78
Zgonik	225	75,6	55	13,78	170	42,60	174	43,60
Repentabor	152	92,8	11	6,83	141	87,57	9	5,60
Trst	1 686	40,5	1 004	1,00	682	0,68	97 939	98,30
Dolina	984	82,1	177	11,13	807	50,78	605	38,09
Milje	780	70,7	229	5,39	551	12,97	3 468	71,64
Pokrajina	4 271	62,4	1 609	1,49	2 662	2,47	103 583	96,04

Pogled v preteklost nam pove, da je v obdobju 1951-1961 absolutno število zaposlenih v kmetijstvu, v gozdarstvu, v lovni in v ribolovu močno padlo. Za več kot 60% v repentaborski občini, za prek 40% v zgoniški in dolinski, za prek 30% v miljski.

Drugi večji premik je viden med zaposlenimi v industriji in rudarstvu ter v gradbeništvu v-zgoniški občini, kjer se je delež zaposlenih v prvi skupini podvojil, v drugi pa padel skoraj za polovico.

Razlago potrebuje tudi porast zaposlenih v trgovini in uslugah. Leta 1961 so popisali zaposlene v zadnji skupini posebej, vendar so šteli vanjo tudi nekatere kategorije, ki so bile štete leta 1951 pod javno upravo. To seveda pojasnjuje, vsaj delno, tudi skoraj splošen padec števila in deleža zaposlenih v javni upravi.

Politična opredelitev tržaških Slovencev je bila že ob raznih prilikah predmet ugibanj in cenitev. Točnega seveda ni mogoče reči nič, ker po eni strani ni glasovanje združeno z izjavo o narodnosti ali s kako drugo manifestacijo narodnosti, po drugi strani pa tudi ni strank, ki bi dobivale glasove izključno od Slovencev. Pa tudi če bi take stranke obstajale, ni rečeno, da bi vsi Slovenci glasovali zanje.

Če torej želimo zbrati vsaj nekaj elementov za sodbo o tem vprašanju, moramo najprej ugotoviti, da so izidi občinskih volitev za naš namen dokaj neprimerni, ker se na občinskih volitvah rade pojavljajo liste trenutnih koalicij. Kljub temu je treba za čas ob popisu leta 1951 izbrati prav rezultate občinskih volitev od 19.6.1949, ko so v pretežno slovenskih občinah nastopile v glavnem le tri volilne skupine: Slovensko-italijanska antifašistična ur.ija, ki odgovarja današnji Komunistični partiji Italije (KPI), Slovensko-italijanska ljudska fronta, ki je pozneje postala Neodvisna socialistična zveza (NSZ), in Slovenska demokratska zveza, ki pa je nastopila v občini Repentabor pod imenom Neodvisna gospodarska zveza in v občini Dolina pod imenom Neodvisna gospodarska lista. Poleg teh treh skupin je nastopila v devinsko-nabrežinski občini še maloštevilna Delcvsko-kmečka zveza, ki je dobila le 2,3% glasov, in pa Zveza italijanskih demokratov, ki so jo sestavljali predvsem pristaši krščanske demokracije (KD).

Za čas ob popisu leta 1961 so najprimernejši izidi pokrajinskih volitev 6.11.1960. Ob tej priliki so nastopile tri stranke oziroma liste z izrazito slovenskimi kandidati: KPI, NSZ in Slovenska lista, ki se je razvila iz SDZ. Čeprav glasujejo za to listo v glavnem katoliško usmerjeni Slovenci, ni dvoma, da je nekaj Slovencev glasovalo tudi za KD.

Poznejši razvoj nam kažejo izidi deželnih volitev 10.5.1964 in 26.5.1968. S slovenskimi kandidati so nastopile leta 1964 KPI, Italijanska socialistična stranka (PSI), stranka levih disidentov socialistične stranke (PSIUP) in Lista slovenske skupnosti (LS5). Kot kažejo rezultati, so volilci razpuščerie NSZ glasovali za vse štiri. Leta 1968 je prišlo še do te spremembe, da se je PSI združila s socialno demokratsko stranko (PSDI) v Združeno socialistično stranko (PSU).

Tako zbrani podatki kažejo veliko moč komunistične partije v zgoniški in dolinski občini in začetno premoč Slovenske liste v repentaborski občini. Z razpustom NSZ pridobita obe skupini in v repentaborski občini pride do ravnovesja med njima. V devinsko-nabrežinski občini KPI znatno prekaša Slovensko listo, vendar zaostaja za KD, ki narašča absolutno in relativno zaradi dotoka istrskih beguncev.

Za občino Trst so težave za ugotovitev politične opredelitve slovenskega prebivalstva še večje. Edino v okolici je mogoče ugotoviti volišča s skoraj izključno slovenskimi volivci, toda, kot kažejo volilni izidi za dve taki volišči (št. 292: Padriče-Gropada, št. 293: Bazovica), se že na majhno razdaljo in celo v isti župniji kažejo tolikšne razlike, da je vsako posploševanje skrajno tvegano.

	Devin-Nabrežina				Zgonik				Repen tabor	
	1949	1960	1964	1968	1949	1960	1964	1968	1949	1960
KPI	34,92	24,41	28,43	27,37	5,11	43,83	47,31	45,98	29,84	21,50
PSI	-	5,16	7,73	9,80	-	3,61	6,71	7,21	-	3,10
PSDI	-	3,92	3,98	...	-	1,12	2,19	...	-	0,25
NSZ	1,51	14,00	-	-	21,92	14,69	-	-	26,46	28,75
PSIUP	-	-	1,20	1,74	-	-	2,92	3,25	-	-
LSS	27,70	15,63	19,42	17,68	26,96	22,29	27,31	27,00	43,69	26,20
KD	20,96	28,47	28,81	31,71	-	10,58	8,29	8,26	-	12,20
PRI	-	0,52	0,87	1,56	-	0,37	0,85	0,81	-	0,77
PLI	-	0,52	3,43	4,12	-	0,24	1,34	1,85	-	0,77
MSI	-	4,75	4,74	3,05	-	0,74	0,97	0,81	-	2,59
FI	-	0,73	-	-	-	0,87	-	-	-	0,51
UT	-	1,52	-	-	-	1,36	-	-	-	1,81
MIT	-	-	1,11	0,86	-	-	2,07	0,34	-	-
število volilcev	2 714	3 698	4 217	4 751	675	803	820	859	325	386
indeks	100	136	155	175	100	118	121	127	100	118

	Repentabor		Dolina				292 ^{TfSt}	293
	1964	1968	1949	1960	1964	1968	1960	1960
KPI	35,89	35,40	55,55	44,61	50,49	49,78	45,25	30,22
PSI	7,42	8,73	-	4,95	6,67	5,80	3,97	3,56
PSDI	1,23	...	-	1,64	2,27	...	2,20	2,16
NSZ	-	-	15,19	12,55	-	-	22,95	25,80
PSIUP	2,22	1,83	-	-	2,52	2,17	-	-
LSS	35,64	33,10	29,25	14,97	19,98	19,76	11,69	20,36
KD	12,62	10,57	-	16,07	13,67	13,40	6,62	10,52
PRI	0,24	1,35	-	0,47	0,61	1,03	-	0,33
PLI	1,98	1,83	-	0,35	0,67	0,95	0,66	0,16
MSI	2,22	2,06	-	1,31	1,42	1,40	0,66	2,20
FI	-	-	-	1,22	-	-	-	-
UT	-	-	-	1,19	-	-	4,19	2,20
MIT	0,24	0,45	-	-	1,68	1,35	-	-
število volilcev	404	435	2 639	3 353	3 553	3 774	453	589
	124	133	100	127	134	143		

PRI so republikanci, PLI liberalci, MSI fašisti. FI, UT in MIT so razne struje independentistov, ki se potegujejo za obnovitev Svobodnega tržaškega ozemlja.

VIRI IN LITERATURA

- Istituto Centrale di Statistica, IX Censimento generale della popolazione, 4. novembre 1951, Volume I (Dati sommari per comune), fascicolo 28 (Territorio di Trieste), Roma 1956.
- Istituto Centrale di Statistica, 10° Censimento generale della popolazione, 15 ottobre 1961, Volume III (Dati sommari per comune), fascicolo 32 (Provincia di Trieste), Roma 1965.
- Istituto Centrale di Statistica, 1° Censimento generale dell'agricoltura, 15 aprile 1961, Volume II (Dati provinciali), fascicolo 32 (Provincia di Trieste), Roma 1961.
- Comune di Trieste, Ripartizione VIII - Statistica, 10° Censimento generale della popolazione, Elaborazioni particolari relative al comune di Trieste (15. ottobre 1961), Trieste 1965.
- Bollettino di statistica della Zona britannico-americana del Territorio libero di Trieste, letniki 1951-1954 .
- Bollettino di statistica del Territorio di Trieste, letniki 1954-1969.
- Camera di Commercio, Industria e Agricoltura, L'andamento economico di Trieste e della Zona (pozneje del Territorio di Trieste), letniki 1951-1968.
- L'Italia e il T.L.T., Documenti di vita italiana, 28 (marzo 1954), p. 2157-2158.
- Il gruppo étnico sloveno nel territorio di Trieste, Vita italiana, 17 (1967), p. 619-625.
- Dr.Lavo Cermelj, Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina, Ljubljana 1958.
- Samo Pahor, Ustroj slovenske manjšine na Tržaškem, Zaliv, 5 (máj 1967), str. 5-13.
- Janko Jeri, Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju, Teorija in praksa, 7 (1970), str. 107-125